

AYŞƏN SADIQLI

ÜMUMMİLLİ LİDER
HEYDƏR ƏLİYEV
VƏ
AZƏRBAYCAN DİLİ

*Kitab BDU-nun Universitetdaxili “50+50” grant proqramı
çərçivəsində hazırlanmışdır və
Müstəqilliyimizin bərpasının 20 illiyinə həsr olunur.*

Bakı – Mütərcim – 2011

Elmi redaktor: filologiya elmləri doktoru,
professor **Yusif Seyidov**

Sadıqlı A.Ə. Ümummilli lider Heydər Əliyev və Azərbaycan dili. – Bakı: “Mütərcim” nəşriyyatı, 2011. – 180 s.

Kitabda milli-mənəvi sərvətimiz hesab edilən Azərbaycan dilinin inkişafında əvəzsiz xidməti olan ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin çıxışları, nitqləri və məruzələri toplanmış, ulu öndərin Azərbaycan dili haqqında imzaladığı qanun, fərman və sərəncamlar öz əksini tapmışdır. Həmçinin, dilçi-alimlərin bu mövzuda çap olunmuş əsərlərinin xülasəsi verilmişdir.

“Ümummilli lider Heydər Əliyev və Azərbaycan dili” adlı kitab ali məktəblərin Filologiya fakültəsinin müəllimləri, doktorantları, tələbə və magistrantları, elmi ictimaiyyət, o cümlədən, Azərbaycan dili və ümummilli lider Heydər Əliyevin dil siyasəti ilə maraqlananlar üçün nəzərdə tutulmuşdur.

ISBN: 978-9952-8022-5-2

© Aysən Sadıqlı, 2011

MÜNDƏRİCAT

Müəllifdən

Giriş

Ümummilli lider Heydər Əliyevin nitq və çıxışları

Heydər Əliyevin Azərbaycan dili haqqında müdrik kəlamları

Heydər Əliyev haqqında deyimlər

“Heydər Əliyev və Azərbaycan dili” mövzusunda çap olunmuş kitabların xülasəsi

“Heydər Əliyev və Azərbaycan dili” mövzusunda çap olunmuş dövrü mətbuat əsərlərinin xülasəsi

Azərbaycan dili ilə bağlı rəsmi sənədlər

Mövzu üzrə çap olunmuş əsərlərin biblioqrafiyası. Kitablار

Dövrü mətbuatda dərc olunmuş əsərlər

Müəlliflərin əlifba göstəricisi

MÜƏLLİFDƏN

Azərbaycanda elmin və təhsilin inkişafı dövlətin xüsusi diqqət mərkəzindədir. Prezident İlham Əliyevin “Azərbaycan Respublikasında 2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiya”nın və “Azərbaycan Respublikasında 2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli strategiyanın həyata keçirilməsi ilə bağlı Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında 04 may 2009-cu il tarixli, “2009-2013-cü illərdə Azərbaycan Respublikasının ali təhsil sisteminə islahatlar üzrə Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi barədə 2 may 2009-cu il tarixli, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondunun nizamnaməsi”nin təsdiq edilməsi haqqında 19 fevral 2010-cu il tarixli fərman və sərəncamları bu sahəyə yeni stimül və impuls vermişdir. Bütün bunlara, eyni zamanda, Prezidentin iqtisadi potensialımızı intellekt kapitalına çevirməklə bağlı fikirlərinə hər zaman xüsusi tələbkarlıqla yanaşan Bakı Dövlət Universitetinin rektoru, akademik Abel Məhərrəmov tərəfindən Bakı Dövlət Universitetinin 90 illik yubileyinin keçirilməsi ilə bağlı ölkə rəhbərinin 24 aprel 2009-cu il tarixli Sərəncamını rəhbər tutaraq, yubiley ərəfəsində professor-müəllim heyətinin, əməkdaşların, aspirant, magistrant və tələbələrin elm və təhsildə, universitetin ictimai həyatında əldə etdikləri nailiyyətləri daha da inkişaf etdirmək məqsədi ilə universitetdaxili “50+50” grant proqramı təsis edilmişdir.

2010-cu ildə mənim 2010-2011-ci illər üçün nəzərdə tutulmuş “50+50” grant proqramı çərçivəsində “Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev və Azərbaycan dili” adlı layihəm qalib olmuşdur. Bu kitab həmin grant proqramı çərçivəsində hazırlanmışdır və Müstəqilliyimizin bərpasının 20 illiyinə həsr olunur.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin Azərbaycan dilinə hörmət və qayğısı həm sovet hakimiyyəti illərində, həm də müstəqil Azərbaycan Respublikasının Prezidenti olduğu illərdə çox böyük olmuşdur. Ulu öndərimizin dövlət dilinin inkişafı istiqamətində gördüyü işlər haqqında məlumatların, sənədlərin, ulu öndərin doğma

dilimizə dair çıxışlarının, fikirlərinin toplanması, ümumiləşdirilməsi, əldə olunmuş bütün materialların kitab şəklində nəşr olunması və onun elektron versiyasının yaradılması əsas məqsəd kimi qarşıya qoyulmuşdur. Ümid edirəm ki, məqsədimə nail olmuşam.

“Ümummilli lider Heydər Əliyev və Azərbaycan dili” kitabına ulu öndərin qiymətli fikirləri, çıxışları ilə yanaşı, dilçi-alimlərin, ziyalıların Azərbaycan dili ilə bağlı, ümummilli liderimizin ana dilinin qorunması, inkişafı yolunda gördüyü işləri əks etdirən çap əsərləri də daxil edilmişdir. Belə dilçi-alimlərdən Yusif Seyidovu, Tofiq Hacıyevi, Nizami Cəfərovu, Nizami Xudiyevi, Ağamusa Axundovu, Vilayət Əliyevi, Buludxan Xəlilovu və başqalarını göstərmək olar.

Kitabın sonunda mövzu ilə əlaqədar dərc olunmuş çap əsərlərinin bibliografik göstəricisi tərtib olunmuşdur. Güman edirik ki, bu da tədqiq olunan mövzu ilə əlaqədar istifadəçilərin informasiya təminatında böyük rol oynayacaq.

Bu kitabı hazırlamaqda məqsədimiz bizim ana dilimiz olan Azərbaycan dili haqqında maraqlanan hər bir oxucunun informasiya tələbatını ödəməkdir. “Ümummilli lider Heydər Əliyev və Azərbaycan dili” kitabının oxucular üçün faydalı olacağına ümid bəsləyirik.

GİRİŞ

Dil hər bir millətin milliliyinin əsasıdır. Ona görə də hər bir gənc öz ana dilini, Azərbaycan dilini, müasir Azərbaycan dilini ən incəliklərinə qədər bilsin və bu dildən istifadə etsin. Biz müstəqil Azərbaycanda Azərbaycan dilini dövlət dili etdiyimiz kimi, cəmiyyətimizdə də, xalqımızın içində də Azərbaycan dilini mütləq hakim dil etməliyik.

Heydər Əliyev

Böyük şəxsiyyət, dünya şöhrətli siyasətçi, müstəqil Azərbaycan dövlətinin xilaskarı, ümummilli liderimiz Heydər Əliyev haqqında yazmaq şərəfli və məsuliyyətlidir. Tarixdə özünün yeri olan, xüsusi missiyalar yerinə yetirmək qüdrətinə malik olan dahilər əməllərinə görə bir-birinə bənzəsələr də, onların öz yaradıcılıq üslubları və xüsusi dəst-xətləri olur. Ulu öndər Heydər Əliyevin də orijinal yaşam tərzini olmaqla yanaşı, onda böyük dövlət adamına xas olan nadir keyfiyyətlər cəmləşmişdir. Qədirbilən xalqımız bu böyük insanı tükənməz məhəbbətlə sevir, şair və yazıçılarımız öz əsərlərində, alimlərimiz elmi araşdırmalarında ona layiqli yer verir. Bu nadir şəxsiyyətin fəaliyyət sferası, yaradıcılığı o qədər zəngin və geniş olmuşdur ki, onun irsinin bütün tərəflərini əhatə etmək çox çətindir. Azərbaycan xalqının milli tarixi və milli diplomatiyası üçün bənzərsiz ömür yaşamış Heydər Əliyev XX əsrdə vətənimizi təmsil etmiş mahir dövlət başçısı, kamil, aqıl, müdrik ümummilli liderimizdir.

Azərbaycanımızı bütün dünyada təmsil edən bu böyük şəxsiyyətin gördüyü işlər gözümüzün önündədir. Fenomenal yaddaşa, yüksək intellektə, geniş dünyagörüşünə, aydın təfəkkürə və dəqiq məntiqə malik olan Heydər Əliyevin siyasət,

iqtisadiyyat, sənaye, maarif, elm, təhsil, səhiyyə, mədəniyyət, tarix, hüquq, ədəbiyyat, incəsənət və s. vacib sahələrin dünəni, bu günü, gələcəyi ilə bağlı fikir, düşüncə və ideyaları son dərəcə önəmlidir.

Ulu öndərimizin 80 illik yubileyinə həsr olunmuş “Heydər Əliyev: Biblioqrafik məlumat kitabı”na Bakı Dövlət Universitetinin rektoru, millət vəkili, akademik Abel Məhərrəmovun yazdığı “Azərbaycan intibahının böyük memarı” adlı ön sözdə deyilir: “Zəmanəmizin nadir şəxsiyyətlərindən biri, mahiyyət və məna etibarilə uca olan Heydər Əliyev ancaq vətən, xalq amalı ilə tək-cə Azərbaycan deyil, bütövlükdə insanlığın həyatında önəmli bir şəxsiyyət kimi yaşamaqdadır. Onun Azərbaycana rəhbərliyinin əsrin üçdə biri qədər dövrünü əhatə edən zaman kəsiyi Heydər Əliyev dühasının zirvəsi hesab oluna bilər. Bu dövr Azərbaycan xalqının həyatında intibahdır, böyük bir era – Heydər Əliyev erasıdır. Heydər Əliyev həmin zaman kəsiyində Azərbaycan xalqının adını bütün dünyada uca zirvələrə qaldırmış, özünün şəxsiyyət bütövlüyü ilə doğma vətəni Azərbaycanı bütövləşdirmiş və hər yerdə onu layiqincə təmsil etmişdir”.

Ana dili milli sərvətimizdir, xalqın varlığının təsdiqidir. Bizim eşitdiyimiz və öyrəndiyimiz dil misilsiz xəzinədir. O, özünəxas bir şəkildə xalqın tarixini, mənəvi sərvətini, dövlətçilik yolunu, coğrafi mənzərəsini hifz edib saxlayır.

Tarixi mənbələrdən məlumdur ki, Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi hüquqi aktlarda təsbit olunması məsələsi hələ XX əsrin əvvəllərində – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə böyük aktualıq kəsb etmişdi. O zaman parlamentin istifadə etdiyi dil Azərbaycan türkcəsi idi.

Qeyri millətlərdən olan yerli əhalinin nümayəndələri çıxışların rus dilində olmasını təklif edəndə parlamentin iclaslarından birində bu məsələ geniş müzakirə olunmuş və xüsusi

qərar qəbul edilmişdi. Qərara əsasən parlamentin rəsmi dili Azərbaycan dili elan olunmuş, digər millətlərin nümayəndələrinin öz çıxışlarını rus dilində etmələri hələlik məqbul sayılmışdı. Bununla belə, rəsmi sənədlərin hamısı ana dilində tərtib edilirdi. Azərbaycan türkcəsində olmayan sənədlərin üstündə, adətən, parlamentin sədr müavini Həsən bəy Ağayev belə bir məzmununda dərkənar qoyurdu: “Ərizə türkcə lisanda olmadığı üçün əncamsız qalır”. Bu barədə Nazirlər Şurasının 1918-ci il 27 iyun tarixli xüsusi fərmanı da mövcuddur. Həmin fərmana görə, iki il ərzində dövlət orqanlarının işi tamamilə ana dilində aparılmalı idi. Hətta bir sıra hallarda bu dili bilməyənlər üçün mütərcim çağırılması, işlərin Azərbaycan dilinə tərcümə olunması da nəzərdə tutulurdu. Lakin İstiqlal Bəyannaməsində dövlət dili haqqında maddə öz əksini tapmamışdı.

Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin qurulduğu ilk illərdə bu sahədə yenilik baş verməmişdi. 1937-ci ildə qəbul olunmuş Azərbaycan SSR-in yeni Konstitusiyasında da dilimizin hüquqi statusu barədə heç nə yazılmırdı. Şübhəsiz ki, bu, keçmiş sovet rəhbərliyinin apardığı totalitar siyasətin diktə etdiyi reallıq idi. Stalin repressiyalarının geniş vüsət aldığı dövrdə Konstitusiyaya ana dili ilə bağlı hər hansı düzəliş və ya əlavə etmək həm kifayət qədər riskli, həm də perspektivsiz addım idi.

Stalinin ölümündən sonra repressiyaların dayanması və totalitarizmin ən ağır formalarının aradan qaldırılması istiqamətində atılmış addımlar xalqlara qarşı ayrı-seçkilik siyasətini müəyyən qədər məhdudlaşdırdı və nəhayət, belə bir vəziyyətdə 1956-cı ildə Azərbaycan Respublikası Ali Soveti 1937-ci il Konstitusiyasına xüsusi əlavə qəbul etdi. Həmin əlavədə Azərbaycan SSR-də dövlət dilinin Azərbaycan dili olması təsbit olunurdu. Lakin bu qərar bir tərəfdən respublikanın özündəki qısqanc qüvvələrin, digər tərəfdən, İttifaq mərkəzindəki müha-

fizəkarların müqaviməti ilə rastlaşdı. Azərbaycan dilinə keçilməsi barədə tələblər Moskvada narazılıq doğururdu.

Buna baxmayaraq, Stalin dövrünün sərt qanunlarından azad olmuş xalqlar, onların ziyalıları milli məsələyə daha cəsarətlə diqqət verməyə, rus dilinin hakimiyyətinə qarşı çıxmağa başladılar. Yazıçı və şairlərimiz, dilçi-filoloqlarımız sosializm dövründə “hər bir millətin öz müqəddəratını təyin etmək hüququ”nu dil sahəsində də tətbiq etməyə çalışırdılar. Bu meyl Bəxtiyar Vahabzadənin şeirlərində, Mirzə İbrahimovun siyasi-ideoloji fəaliyyətində özünü qabarıq şəkildə göstərirdi. O zaman keçmiş sovet imperiyası milli hərəkatın, milli dirçəlişə səbəb olacaq hər hansı tədbirin qarşısını almaq üçün hər cür təxribata hazır idi. Ümummilli lider Heydər Əliyev həmin dövrü xarakterizə edərkən deyirdi ki, ən emosional məsələləri də ancaq aqlın gücü ilə həll etmək lazım idi. Azərbaycan cəmiyyətinin o dövrdəki vəziyyəti elə idi ki, dərhal qərar verib bütünlüklə Azərbaycan dilinə keçmək çox riskli, mərkəzə meydan oxumaq idi. Azərbaycan dili dövlət-idarəçilik sisteminə tədricən daxil olmalı, milli məmurlar, dəftərxana işçiləri yetişməli idi.

Xalqın həyatında, elmin, mədəniyyətin inkişafında əlifbanın son dərəcə mühüm əhəmiyyəti var. Tarixə müraciət etsək görərik ki, İslamın yayıldığı dövrlərdən xalqımız ərəb əlifbasından istifadə etmiş, min ildən artıq bir zaman ərzində özünün zəngin mədəni irsini yaratmışdır. Lakin əsrlərlə müxtəlif xalqların mədəni əlaqəsinə xidmət edən ərəb qrafikasının dilimizin səs sistemini bütün dolğunluğu ilə əks etdirə bilməməsi, onun quruluşu və xarakteri haqqında tam aydın təsəvvür yaratmaması XIX əsrin ikinci yarısından etibarən Mirzə Fətəli Axundov başda olmaqla, dövrün mütərəqqi maarifçi ziyalılarını əlifba islahatı problemi üzərində düşünməyə vadar etmişdi. Sonradan XX əsrin əvvəllərində cərəyan edən ictimai-siyasi və

mədəni proseslərin gedişi mövcud əlifbanı daha münasibi ilə əvəz etmək ideyasını meydana çıxarmışdı. 1922-ci ildə Azərbaycan hökumətinin qərarı əsasında yeni Əlifba Komitəsi yaradılmışdı. 1923-cü ildən etibarən isə latın qrafikalı əlifbaya keçmə prosesi sürətləndirilmişdi. 1926-cı ildə toplanan Birinci Ümumittifaq türkoloji qurultayın tövsiyələrinə cavab olaraq 1929-cu il yanvarın 1-dən Azərbaycan-canda kütləvi şəkildə latın qrafikalı əlifba tətbiq edilmişdi. Qısa müddətdə Azərbaycanda bu əlifbanın işlədilməsi geniş kütlələr arasında savadsızlığın ləğvi üçün olduqca əlverişli zəmin yaratmışdı. Ana dilində dərsliklər yazılmış, Azərbaycan folklorunun toplanması və nəşri sahəsində ciddi işlər görülməyə başlanmışdı. Bu prosesdə Salman Mümtaz, Həmid Araslı, Məmmədhüseyn Təhmasib kimi folklorşünas alimlərin xüsusi əməyi qeyd olunmalıdır. Bütün bu nailiyyətlərə baxmayaraq, həmin əlifba 1940-cı il yanvarın 1-dən kiril yazısı əsasında tərtib edilmiş yeni qrafikalı əlifba ilə əvəz olunmuşdu. Əslində bu işdə siyasi məqsədlər də var idi. Lakin yarım əsrdən çox bir müddət ərzində istifadə olunan kiril qrafikası ilə Azərbaycan mədəniyyətinin qiymətli nümunələri yaradılmışdı. Digər tərəfdən, elmi üslubun təşəkkülü dilçiliyimizin bir elm kimi tərəqqisi yolunda da mühüm rol oynamışdı.

1945-ci ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının tərkibində Dilçilik İnstitutu yaradılmışdı. Qısa bir vaxtda dil tarixi, dialektologiya, müasir dilçilik, lüğətçilik sahəsində dəyərli tədqiqatlar aparılmış, görkəmli dilçi alimlərin – M.Şirəliyev, Ə.Orucov, Ə.Dəmirçizadə, M.Hüseynzadə və başqalarının elmi axtarışları nəticəsində Azərbaycan dilçiliyi türkologiyada öz nüfuzlu yerini tutmuşdu. Dilimizin fonetika, leksika, morfologiya və sintaksisi sahəsində ciddi işlər görülmüşdü. Çoxcildlik kollektiv əsərlər yazılmış, dörd cildlik “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”, “Rusca-Azərbaycanca”, “Azərbaycanca-

rusca” lüğətlərin təkmilləşdirilmiş çapları ana dilimizin həqiqi zənginliyini, onun lüğət tərkibinin genişliyini üzə çıxarmışdı.

Ötən əsrin 60-70-ci illərində isə Azərbaycan ədəbi dili öz inkişafının yeni bir mərhələsinə qədəm qoydu. Bu prosesdə xüsusilə nəsr dili yenidən Mirzə Cəlilin, “Molla Nəsrəddin” jurnalının ənənələrinə qayıtdı, canlı xalq dilinin yığcamlığından, leksika və sintaksisindən faydalanmağa başladı. Bu gün artıq dilimizin funksional imkanları genişlənmiş, üslublar zənginləşmiş, dilin daxili inkişaf meylləri əsasında yazı qaydaları cilalanmışdır. Dünya ədəbiyyatı klassiklərinin əsərlərinin tərcüməsi və çapı Azərbaycan dilinin elmi-fəlsəfi və bədii üslubunu dolğunlaşdırmışdır.

1969-cu ildə Azərbaycana rəhbər seçilən ümummilli lider Heydər Əliyev respublikanın iqtisadi, ictimai-siyasi və mədəni-ideoloji həyatında dirçəliş yaratmaqla yanaşı, dil məsələsinə də xüsusi diqqət və qayğı göstərmişdir. Unudulmaz rəhbərin ilk gündən yeritdiyi dil siyasəti bir məqsədə xidmət etmişdir: ana dilini inkişaf etdirmək, onun dövlət statusunu reallaşdırmaq, dünya dilləri içərisində nüfuzunu artırmaq. Lakin həmin dövrdə rus dilinin mövqeyi respublikada hələ çox güclü idi – nəinki dövlət idarəçiliyi, cari təsərrüfat, xüsusilə, sənaye sahələrində də rus dilindən geniş istifadə olunur, kənddən şəhərə, respublikanın paytaxtına gələn gənclər bu baxımdan müəyyən çətinliklərlə rastlaşırdılar. Azərbaycan KP-nın qurultayları, MK-nın plenumları bir qayda olaraq rus dilində aparılırdı. Ümummilli lider Heydər Əliyev yaxşı bilirdi ki, Moskva ruslaşdırma siyasəti yürüdür, lakin bu qeyri-humanist, bayağı siyasət müxtəlif yollarla pərdələnir, Azərbaycan dili dövlətçilikdən, inzibati idarə sistemindən, elmdən, mədəniyyətdən, təhsildən sıxışdırılır, yalnız məişət dili səviyyəsinə endirilməyə çalışılırdı. Belə bir siyasət xalqını sevən rəhbərdə daxili etiraz doğurmaya bilməzdi. Ona görə də ötən əsrin 70-ci illərindən

etibarən respublikanın müxtəlif ali məktəblərində ana dili və ədəbiyyatı ixtisası üzrə tələbə qəbulunun həcmi artırıldı, qəbulda ana dilindən yazılı imtahan ən müxtəlif ixtisaslar üzrə belə məcburi hesab edildi. Tədrisi Azərbaycan dilində aparılan məktəblərin sayı çoxaldıldı. 1970-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin 50 illiyi münasibətilə keçirilən mərasimdə respublika rəhbəri ana dilində çıxış etdi. Burada məqsəd dilimizin yüksək səviyyədə təbliği idi. Həmin illərdə görkəmli Azərbaycan yazıçılarının, şairlərinin, elm xadimlərinin yubileyləri keçirilir, respublika rəhbərinin özü Azərbaycan yazıçılarının qurultaylarında iştirak edir, fikir mübadilələri aparırdı. Uzaqgörən rəhbər ziyalılarımızın, xüsusilə, dilçi alimlərin milli sərəvətimizlə bağlı sabit, mənəvi, ideoloji mövqeyinin nədən ibarət olduğunu bir daha yəqin edir və bu, ulu öndərə ana dili barədə daha fəal dövlət siyasəti yeritmək imkanı verirdi.

1978-ci ildə Azərbaycan Konstitusiyasında dövlət dilinin Azərbaycan dili olması haqqında müddəanın müəllifi Heydər Əliyev olmuşdur. Həmin dövrdə respublika rəhbəri siyasi taleyini riskə qoyaraq Əsas Qanunumuzda Azərbaycan dilinin dövlət dili olması barədə müddəanın varlığını təmin etmək üçün təşkilati işlər aparmış, elmi və ziyalı qruplarını da bu işə cəlb etmişdir. Sovet imperiyası şəraitində belə bir davranış əsl vətənpərvərlik, vətəndaşlıq nümunəsi idi. Uzaqgörən rəhbərin qətiyyəti və iradəsi sayəsində Azərbaycan dilinin dövlət dili olması barədə müddəa Konstitusiyanın 73-cü maddəsində öz təsdiqini tapmışdı.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra dil məsələsinə baxışda müxtəlif ziddiyyətlər və fikir ayrılıqları meydana çıxmağa başladı. Bu, xüsusilə, AXC-Müsavat hakimiyyəti dövründə özünü daha qabarıq şəkildə büruzə verirdi. Bəzi qüvvələr heç bir məntiqi əsasa söykənmədən dövlət dilinin adının dəyişdirilməsini və “türk dili” adlandırılmasını təklif edirdilər.

Uzun müzakirələrdən sonra 1992-ci ilin dekabrında Milli Məclisdə dövlət dili haqqında qanun müzakirə olunmuş və Azərbaycanda dövlət dilinin “türk dili” adlandırılması barədə qərar qəbul edilmişdi. Hətta “Türk dili” adlı dərsləklərin çapı da həyata keçirilmişdi.

Qeyd edək ki, bu qanunun əslində heç bir hüquqi qüvvəsi yox idi. Çünki 1992-ci ildə qüvvədə olan 1978-ci il Konstitusiyasındakı 73-cü maddə hələ hüquqi qüvvəsini itirməmişdi. Konstitusiyanın hər hansı maddəsinin dəyişdirilməsi barədə qərar isə, müvafiq qanunvericiliyə görə, üçdə iki səs çoxluğu ilə qəbul edilməli idi. Milli Məclisin dövlət dilinin türk dili olması ilə bağlı qərarın qəbulu zamanı iclasda bu tələb kobud surətdə pozulmuşdu. Belə ki, həmin iclasda 50 deputatdan cəmi 39 nəfər iştirak etmişdi. Onlardan yalnız 26 deputat dilimizin “türk dili” adlanmasına, 7 nəfər əleyhinə səs vermişdi. Qalan 6 deputat isə bitərəf olmuşdu. Halbuki qərarın qəbul edilməsi üçün deputatların üçdə ikisinin səsi lazım idi.

Ümummilli liderimiz sonralar bu məsələyə toxunarkən demişdir: “Bu böyüklükdə tarixi bir qərar Azərbaycan xalqının iradəsi nəzərə alınmadan qəbul olunubdur. Burada da böyük bir səhv buraxılıbdır...”

Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiyaya layihəsini hazırlayan Komissiyanın noyabrın 2-də keçirilmiş iclasında Heydər Əliyev deyir: “Bilirsiniz ki, mən 1969-cu ildən Azərbaycana rəhbərlik eləmişəm, ondan əvvəlki dövrdə də əgər bilavasitə Azərbaycana rəhbərlik eləməmişəmsə, tutduğum vəzifələrə görə Azərbaycanda gedən bu prosesləri həmişə izləmişəm, xüsusən, tarix sahəsində, ədəbiyyat sahəsində, elm sahəsində, o cümlədən, dil sahəsində. Ona görə də, keçən dəfə də dedim, mən çox şeylərin şahidiyəm. İndi burada oturanların əksəriyyəti gəncdir, onlar bu şeyləri kitablardan deyirlər, amma mən bunların çoxunun şahidiyəm. Mənim özüm də orta

məktəbdə oxuyanda, həmin 1937-ci ilə qədər, – mən orta məktəbi 1939-cu ildə bitirmişəm, – əlbəttə ki, “türk dili” yazılırdı. Bunun hamısı məlumdur mənə. Ancaq eyni zamanda bu işlədiyim zaman bir şeyi də müşahidə eləmişəm ki, bəzən bizim alimlərimiz və o cümlədən, ictimai elmlər sahəsində fəaliyyət göstərən yazıçılarımız bu elmi mübahisələri gətirib şəxsi münasibətlərə bağlayırlar, bəzən bir-birinə kəskin münasibət göstərirlər. Hətta keçmişdə, yadımdadır, bəzən bir-birini təhqir eləyirdilər. Belə şeylərə yol vermək lazım deyil. Hərə öz fikrini desin, amma bizim də məqsədimiz ondan ibarət olmalıdır ki, həqiqəti axtaraq. Heç kəs hesab eləməsin ki, onun bildiyi elə, ruslar demişkən, “absolutfən doğru”, mütləq həqiqətdir. Elə deyil. Kim nə qədər çox bilirsə, bir o qədər də bilmir. Bunu yəqin ki, dərk etmək lazımdır. Ona görə mən istəmirəm ki, kəskinləşdirəsiniz və o cür kəskin çıxışların da mən tərəfdarı deyiləm, yəni ifrat çıxışlar, ifrat qiymətlər yaramaz. Biz həqiqəti axtarmalıyıq”.

Məlumdur ki, sovet dövrünün ehkamları respublika rəhbərlərindən bütün rəsmi tədbirlərdə yalnız rus dilində danışmağı tələb edirdi. Heydər Əliyev bu qaydanı formal olaraq pozmurdu, həqiqətən də, bütün qurultaylarda, plenumlarda məhz rus dilində çıxış edirdi. Lakin rəsmiyyətçilikdən kənara çıxmaq üçün azacıq imkan düşən kimi, o, Azərbaycan dilinə müraciət edirdi və demək olar ki, heç vaxt əvvəlcədən hazırlanmış mətnlərdən istifadə etmir, sözləri sinədən deyirdi. 1972-ci illərin ortalarında yazıçılardan biri ona “yoldaş Əliyev, Siz Azərbaycanca nə gözəl danışsınız!” deyəndə, Heydər Əliyev gülümsəyərək belə cavab vermişdir: “Sən niyə mənim rusca gözəl danışmağıma deyil, azərbaycanca danışmağıma təəccüb edirsən? Bu dil mənim ana dilimdir, mən bu dili bilməliyəm! Eləcə də hamımız”. Bunlar adi sözlər deyildi. Bu sözlərin Azərbaycan ziyalılarının milli tərbiyəsinə təsirinin

gücü ana dilinə uzun müddətdən bəri davam edən çox soyuq münasibətə son qoya bildi.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin ana dilinə müraciət etməsi müəyyən mənada sanki gözlənilmədən, bədahətən idi. Sonralar Heydər Əliyev ana dilinə münasibətini, televiziya və informasiya texnologiyaları da daxil olmaqla, həyatımızın bütün sahələrində Azərbaycan dilinin mövqeyinin möhkəmləndirilməsinə dair xüsusi fərmanlarında və tədbirlərində son dərəcə aydın ifadə etmiş, eyni zamanda, öz çıxışlarında da bu mövzuya müraciət etmişdir. Onun bu mövzuda çoxsaylı fikirlərindən birini xatırlatmaq faydalı olar: “Millətin milliliyini saxlayan onun dilidir. Şübhəsiz ki, musiqi də, ədəbiyyat da, ayrı-ayrı tarixi abidələr də millətin milliliyini təsdiq edir. Amma millətin milliliyini ən birinci təsdiq edən onun dilidir. Əgər Azərbaycan dili olmasa Azərbaycan dilində mahnılar olmaz, musiqi olmaz. Bunların hamısı bir-birinə bağlıdır. Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi yaşaması, möhkəmlənməsi, inkişaf etməsi də bizim ən böyük nailiyyətlərimizdən biridir. Bu, tək-cə dil məsələsi deyil, həm də azərbaycançılıq məsələsidir”.

1995-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası hazırlanarkən dövlət dilinin necə adlandırılması ilə bağlı müxtəlif təkliflər olmuşdu və onların çox böyük əksəriyyətində ana dilimizin Azərbaycan dili adlandırılması ideyası dəstəklənirdi. Müzakirələrin nəticəsi olaraq 1995-ci il Konstitusiyasının 21-ci maddəsində Azərbaycan Respublikasında dövlət dilinin Azərbaycan dili olması öz əksini tapdı.

Azərbaycan dövlətinin tarixində, xalqının yaddaşında əbədi məskən salmış ümummilli lider Heydər Əliyev anadan olduğu torpağı, mənsub olduğu milləti xoşbəxt, firavan görmək üçün ömrünü əməli fəaliyyətə, gərgin işə həsr etmişdir. Azərbaycanın müstəqillik qazandığı ilk illərdə siyasi hakimiyyətdə təmsil olunanların qətiyyətsizliyi və düşünülməmiş ad-

dımları Azərbaycanı getdikcə tənəzzülə aparırdı. Digər tərəfdən də Azərbaycanın Ermənistanla cəbhə xəttində uğursuzluqlar ölkədə dərin böhranın yaranmasına gətirib çıxarırdı. Belə bir anda – 1993-cü ilin iyununda xalqın təkidi, tələbi ilə Naxçıvan Ali Məclisinin sədri vəzifəsində işləyən Heydər Əliyev siyasi rəhbərliyə gəldi. 1993-cü ilin oktyabrında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilən Heydər Əliyev qısa müddət ərzində ölkədəki hərc-mərcliyi aradan qaldırdı. O, tezliklə ölkəni gözləyən fəlakətdən, Azərbaycanın parçalanmasından, torpaqlarının işğal edilməsindən xilas etməli, müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyini qoruyub saxlamalı idi. Böyük dövlətçilik ənənəsinə və siyasi təcrübəyə yiyələnmiş Heydər Əliyev ilk növbədə dövlət idarələrinin möhkəmləndirilməsini təmin etməklə, bölgələrdə baş qaldırmış separatçı qüvvələri xalqın köməyinə arxalanaraq aradan qaldırdı.

Ulu öndərimiz 1994-cü ilin 14 sentyabrında birinci kurs tələbələri ilə görüşdə demişdir: “Xalqımız, cəmiyyətimiz üçün gərəkli olmaq gənclər üçün böyük şərəfdir. Bizim hamımızın bir vətəni var, bu, Azərbaycan dövlətidir. Azərbaycanlı hər yerdə yaşaya bilər, ancaq azərbaycanlılığını, öz dilini, dinini, milli ənənələrini unutmamalıdır. Onun qəlbi daim doğma Azərbaycanla bir vurmalıdır”.

Heydər Əliyev xalqın formalaşmasında, yaşamasında ana dilinin rolunu yüksək qiymətləndirmişdir. “Hər bir xalq öz dili ilə yaranır. Ancaq bu dili yaşatmaq, inkişaf etdirmək və dünya mədəniyyəti səviyyəsinə qaldırmaq xalqın qabaqcıl adamlarının, elm, bilik xadimlərinin fəaliyyəti nəticəsində mümkün olur”. Ulu öndər gənclərimizə məhz ana dili əsasında dünyanı dərk etməyi məsləhət görürdü. Azərbaycan gənclərinə xarici dilləri öyrənməklə, ilk növbədə, öz ana dilini daha mükəmməl bilməyi tövsiyə edirdi.

Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycan dilinin qorunmasına və inkişafına xüsusi diqqət yetirmişdir. 2001-ci ilin 18 iyununda ümummilli liderimiz “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” fərman imzalamışdır. Bu tarixi sənəd dilimizin inkişafı və tətbiqi sahəsində meydana çıxan problemlərin həllində mühüm rol oynamışdır. Həmin fərmanda Azərbaycan Prezidenti yanında Dövlət Dil Komissiyasının yaradılması da nəzərdə tutulurdu. Dünyanın heç bir dövlətində analoqu olmayan belə bir qurumun yaradılması ana dilimizin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsinə daha səmərəli şəkildə nəzarət etmək və bu prosesi ümummilli maraqlar kontekstində tənzimləmək məqsədi daşıyırdı. 2001-ci il avqustun 9-da Azərbaycan Prezidenti yeni fərman – “Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında” mühüm bir sənəd imzaladı. Bu sənəd dilimizin tətbiqi işinin daha mükəmməl səviyyədə həyata keçirilməsinə stimül verdi, yaddaşıma və milli-mənəvi dəyərlərimizə, eyni zamanda, əlifbamızın beynəlxalq aləmə daha yaxın olan bu qrafika ilə Azərbaycan əlifbasına keçidi sürətləndirdi. Məhz bundan sonra respublikada bütün yazılı sənədləşmələr heç bir istisnaya yol verilmədən bu qrafika ilə aparılmağa başlandı. Yaxın tariximizdən məlumdur ki, müstəqilliyin ilk ilində, 1991-ci ildə latın qrafikalı Azərbaycan əlifbası qəbul olunsa da o, bütün gücü ilə işləyə bilmirdi. Yalnız ümummilli liderimiz bu məsələnin birdəfəlik həllinə nail olmuşdu.

2003-cü il yanvar ayının 2-də isə Heydər Əliyevin fərmanı ilə “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qüvvəyə mindi. Həmin qanunda dövlətin ana dilinə qayğısı sahəsindəki əsas vəzifələr dəqiq şəkildə göstərildi. Qanun dövlət dilinin inkişaf proqramının hazırlanmasını və dövlət büdcəsindən ayrılmış vəsait hesabına həmin proqramın həyata keçirilməsinin maliyyələş-

dirilməsini hökumətin başlıca vəzifələrindən biri kimi qarşıya qoymuşdu. Sənəddə qeyd olunan bütün müddəalar Azərbaycanda dövlət dilinin qorunmasını və inkişafını təmin etməyə qadir çox mükəmməl bir hüquqi sistemin mövcud olduğunu bir daha təsdiqləyirdi.

Əsası ümummillə liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş bu siyasət hazırda ölkə başçısı cənab İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilməkdədir. Prezidentin “Azərbaycan Milli Ensiklopediyasının nəşri haqqında” və “Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında” 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamları da öz ictimai-tarixi əhəmiyyətinə görə kifayət qədər uğurlu bir sənəd kimi qiymətləndirilir. Sənədə uyğun olaraq 2004-cü ildə Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə çapı nəzərdə tutulan əsərlərin siyahısı da hazırlanmışdı. Burada Azərbaycan Milli ensiklopediyasının, elmimizin və mədəniyyətimizin, ədəbiyyatımızın ən dəyərli nümunələrinin latın qrafikasında nəşrləri nəzərdə tutulmuşdu ki, bu da cənab Prezidentin milli-mənəvi dəyərlərimizə, elmin və mədəniyyətin inkişafına böyük diqqət yetirdiyini göstərir.

Bu gün rəsmi yığıncaqlarda, məclislərdə ana dilimiz qüdrətlə, təntənə ilə səslənir. Azərbaycan dilinin hərtərəfli inkişafı, onun tək-cə sözdə deyil, gündəlik təcrübədə ümumişlək dilə, dövlət dilinə çevrilməsi, diplomatiya aləminə yol açması, zənginləşərək nüfuz qazanması, dünyanın mötəbər kürsülərindən eşidilməsi ümummillə lider Heydər Əliyevin fəaliyyəti və yürüdüüyü dil siyasəti ilə bağlı olmuşdur. Həmin siyasət indi uğurla davam etdirilir. Dövlət dili milli dövlətin ayrılmaz hissəsidir.

Ölkəmizin təhsil sisteminin yenidən qurulmasına, qabaqcıl dövlətlərin təhsil sistemlərinə inteqrasiya olunmasına geniş imkanlar açılmışdır. İstedadlı gənclərə diqqət və qayğının artı-

rılmasının təhsil sahəsində dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən birinə çevrilməsində Heydər Əliyev şəxsiyyətinin böyüklüyü və müdrikliyi, zəngin dövlətçilik təcrübəsi öz sözünü demişdir.

Böyük tarixi şəxsiyyətlərin həyat və fəaliyyətinin öyrənilməsi, təbliği gənc nəslin tərbiyəsində böyük rol oynayır. Heydər Əliyev irsi xalqa, gənc nəslə əvəzsiz töhfədir. Heydər Əliyevin şəxsi nümunəsi xalqına, elinə, Vətəninə, dövlətinə əsl sədaqətliklik örnəyidir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev təkcə öz vətəninə deyil, həm də bütün dünyada ümumxalq məhəbbətini qazanmış, dövlət siyasətçiləri tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. O, əvəzsiz yeri görünən, müdrik şəxsiyyətdir. Biz bu gün sərbəst yaşayıb işləyə bildiyimizə görə, müstəqilliyimizə, əldə olunan sabitliyə görə, həyatımızdakı inkişafa və tərəqqiyə görə bu böyük, tarixi şəxsiyyətə borcluyuq. Əsası ümummilli liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş siyasi ənənə hazırda cənab Prezidentimiz İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir.

ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN NİTQ VƏ ÇIXIŞLARI

***SOV. İKP MK BÜROSU ÜZVLÜYÜNƏ NAMİZƏD,
AZƏRBAYCAN KP MK-NİN BİRİNCİ KATİBİ
HEYDƏR ƏLİYEVİN RESPUBLİKA YAZIÇILARININ
VII QURULTAYINDAKI NİTQİNDƏN***

Bakı şəhəri,
12 iyun 1981-ci il

Dillərin qarşılıqlı əlaqəsi həmişə faydalıdır, xüsusən bədii söz ustaları üçün. Bu əlaqələr milli ədəbiyyatımızın əsərlərinin rus dilinə tərcüməsi kimi mühüm işdə də böyük yaradıcılıq imkanları açır. Azərbaycan və rus dillərini mükəmməl bilən hər bir yazıçı, ədəbiyyatçı çox böyük fayda verə bilər. Yazıçıların bu cür inkişafına hər vasitə ilə kömək etmək lazımdır. Biz inanırıq ki, bu, gözəl bəhrələr verər, böyük bədii nailiyyətlərə səbəb olar.

Dil xalqın böyük sərvətidir. Ədəbi dilin tərəqqisi olmadan mənəvi mədəniyyətin tərəqqisi mümkün deyildir. Sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycan dili görünməmiş zirvələrə qalxmış, müasir poeziyanın və nəsrin, elm və texnikanın, kargüzarlığın və fəal ictimai-siyasi həyatın hərtərəfli inkişaf etmiş dilinə çevrilmişdir. Biz tam inamla deyə bilərik ki, çoxəsrlik tariximizdə Azərbaycan dili heç vaxt belə zəngin, nüfuzlu və hörmətli olmamışdır. Lakin mədəniyyət və elmin səviyyəsi yüksəldikcə, həyatın axarı sürətləndikcə dilin təkmilləşməsinə, inkişaf etməsinə və zənginləşməsinə, onun söz ehtiyatının genişlənməsinə daha çox qayğı göstərmək lazımdır. Bu da respublikanın bütün ədəbiyyatçılarının, Yazıçılar İttifaqının ən

mühüm vəzifələrindən biridir. Azərbaycan ədəbi dilinin saflığına, kütlələrin nitq mədəniyyətinə daim qayğı göstərilməlidir. Yazıçı dilin, nitq mədəniyyətinin ədəbi normasının qanunvericisi olmalıdır. Təəssüf, elə yazıçılar var ki, bu tələblər səviyyəsində dura bilmirlər. Üstəlik ayrı-ayrı yazıçılar təkcə danışıqlarında yox, həm də əsərlərində dil xətalalarına yol verirlər. Bununla əlaqədar olaraq mətbuat, radio, televiziya, teatr, kino işçilərinə, mühazirəçilərə və müəllimlərə xüsusi tələbkarlıqla yanaşmaq lazımdır. Mən ümid edirəm ki, bu problemlər sizin yaradıcılıq fəaliyyətinizdə özünün praktik həllini tapacaqdır.

***AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ
HEYDƏR ƏLİYEVİN BAKI ŞƏHƏRİNİN TƏHSİL
İŞÇİLƏRİ İLƏ GÖRÜŞÜNDƏKİ ÇIXIŞINDAN***

Bakı şəhəri,
1994-cü il, avqust

Bizim məktəblərimiz millidir. Bilirsiniz ki, mən son vaxtlar Azərbaycanın dövlət dili, ana dili, Azərbaycan dili haqqında bir çox fərmanlar vermişəm. Azərbaycanın latın əlifbasına, latın qrafikasına keçməsi haqqında fərman vermişəm. Bu, artıq avqust ayının 1-dən tətbiq olunubdur. Çox məmnunam ki, mən buna nail oldum. Çünki bəziləri etiraz edirdilər ki, qısa müddətdə buna nail olmaq olmaz. Amma oldu. Bütün dövlət orqanlarında, hakimiyyət orqanlarında, təkcə dövlət, hakimiyyət orqanlarında yox, təhsildə, səhiyyədə, biznes sahəsində, hər yerdə Azərbaycanın dövlət dili, ana dili, Azərbaycan dili hakim olmalıdır.

***AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ
HEYDƏR ƏLİYEVİN BAKI DÖVLƏT UNİVERSİTETİNİN
75 İLLİK YUBİLEYİNƏ HƏSR OLUNMUŞ TƏNTƏNƏLİ
MƏRASİMDƏKİ NİTQİNDƏN***

Respublika sarayı,
26 noyabr 1994-cü il

Bakı Dövlət Universitetinin bütün digər xidmətləri ilə yanaşı, Azərbaycan xalqının ana dilinin inkişafındakı xidmətlərini xüsusi qeyd etməliyik. Universitet yaranarkən müəllimlərin əksəriyyəti azərbaycanlı olmamışdır. Ancaq sonrakı mərhələlərdə universitet Azərbaycanda xalqımızın ana dilinin inkişaf etməsi üçün, təbliğ olunması üçün böyük işlər görmüşdür. Biz indi müstəqil dövlət kimi azad xalq kimi öz ana dilimizlə, Azərbaycan dili ilə fəxr edirik. Ancaq əgər keçmişə nəzər salsaq, bu gün zəngin, yüksək mədəni səviyyədə olan, çox geniş söz ehtiyatına malik olan ədəbi, mədəni dilimiz həmişə belə olmamışdır. Onu yaradanlar olub, elmi əsasını quranlar olub, inkişaf etdirənlər olub. Bu, müstəqil Azərbaycanın, Azərbaycan xalqının ən böyük milli sərvətidir. Hər bir xalq öz dili ilə yaranır. Ancaq xalqın dilini yaşatmaq, inkişaf etdirmək və dünya mədəniyyəti səviyyəsinə çatdırmaq xalqın qabaqcıl adamlarının, elm, bilik xadimlərinin fəaliyyəti nəticəsində mümkün olur. Bu baxımdan Bakı Dövlət Universitetinin fəaliyyətini xüsusi qeyd etmək lazımdır.

Bakı Dövlət Universitetinin əsas fakültələri – tarix fakültəsi, filologiya fakültəsi, fəlsəfə fakültəsi, yəni bütün bu humanitar fakültələr Azərbaycan dilinin, Azərbaycan elminin inkişafında müstəsna yer tutur.

Biz bu il dahi şairimiz Məhəmməd Füzulinin 500 illik yubileyini qeyd edirik. Fəxr edirik ki, 500 il bundan öncə

Məhəmməd Füzuli öz ana dilində əsərlərini yazmışdır. Eyni zamanda onu da unutmayaq ki, elə bu əsrin əvvəlində də, ortasında da ana dilimizdə yazanlarımız çox olmuşdur. Ancaq ana dilini, Azərbaycan dilini yüksəklərə qaldırmaq istəyənlər, zənginləşdirməyə çalışanlar fədakar adamlar olublar.

Xatirimdədir, universitetin 50 illik yubileyində çıxış edərkən, şübhəsiz ki, öz ana dilimdə, Azərbaycan dilində danışdım. Bu, böyük bir sensasiya kimi qəbul olundu, təəccüb doğurdu, – nə cür olur ki, respublikanın rəhbəri Azərbaycan dilində çıxış edir və bu dildə heç də pis danışmır. Bəziləri mənə bu hadisə münasibətilə təbrik edirdilər, minnətdarlığımı bildirirdilər. Dilini sevən, milli ruhla yaşayan insanlar, doğrudan da, bunu böyük bir hadisə kimi qəbul etdilər. Mən isə onlara dedim ki, burada bir qeyri-adilik yoxdur, nahaq təəccüb edirsiniz, bu, mənim ana dilimdir və ana dilində çıxış etmək elə böyük bir qəhrəmanlıq da deyildir. Ana dilini bilməmək isə, ana dilini qiymətləndirməmək isə, şübhəsiz ki, xalq qarşısında qəbahətdir.

Xatırlatmaq istəyirəm ki, universitet həqiqəti axtaran, milli ruhu inkişaf etdirən bir ocaq, mənbə olmuşdur. Təsadüfi deyildir ki, bir də deyirəm, Azərbaycanın müstəqilliyi, milli azadlığı uğrunda mübarizə aparan insanların da çoxu burada təhsil almış, universitet divarları arasında işləmiş, fəaliyyət göstərmişlər və bu gün də göstərilər. Ona görə də Bakı Dövlət Universitetinin Azərbaycan dilinin inkişafında, milli ruhun, milli şüurun inkişafında, vətənpərvərlik ruhunun inkişafında olan xidmətlərini bir daha xüsusi qeyd edirəm və bu gün müstəqil Azərbaycan dövlətində belə insanlara, belə axtarırlara öz hörmət və ehtiramımı bildirirəm.

**AZƏRBAYCAN PREZİDENTİ HEYDƏR ƏLİYEVİN
AZƏRBAYCAN YAZIÇILARININ
X QURULTAYINDAKI NİTQİNDƏN**

Prezident sarayı,
30 dekabr 1997-ci il

Bir neçə kəlmə də dil haqqında danışmaq istəyirəm. Çünki burada dil haqqında söhbət getdi. Görürsünüzmü, bu gün mən sizə nə qədər təriflər deyirəm. Heç bir tənqid yoxdur. Həmişə də tərifləyirəm. Siz buna layiqsiniz.

Bu gün müstəqil bir dövlət kimi ən fəxr etdiyimiz bir də odur ki, bizim gözəl Azərbaycan dilimiz var. Azərbaycan dilinin formalaşmasında, inkişaf etməsində, bugünkü səviyyəyə çatmasında yazıçılarımızın, şairlərimizin, ədəbiyyatşünaslarımızın, dilçi alimlərin böyük xidməti var. Bu gün danışdığımız dil 20-ci ildə danışılan dil deyil. Elədir, yoxsa yox? (Yerdən səs: Bəli, tamamilə doğrudur)

Bəli, əsrin əvvəlindəki dil deyil. Amma ondan qat-qat mükəmməl dildir. Bu, bizim ən böyük sərvətimizdir. Xalqı xalq edən, milləti millət edən onun ana dilidir. Layiqli ana dili olmayan, ana dilindən istifadə edə bilməyən, ana dilindən bəhrələnmə bilməyən xalq, millət ola bilməz. Bizim xoşbəxtliyimiz ondan ibarətdir ki, Şərq ölkəsinin əsarəti altında olduğumuz zaman da, sovet imperiyasının tərkibində olduğumuz zaman da biz bu dilimizi yaşatmışıq. Nəinki yaşatmışıq, onu inkişaf etdirmişik. Bu, xalqımızın, xüsusən, bizim söz ustalarının, ədəbiyyatçıların, mədəniyyət xadimlərinin, elm xadimlərinin ən böyük nailiyyətidir. Doğrudur, vaxt var idi ki, biz dilimizi bugünkü kimi işlədə bilmirdik. Onun da səbəbləri məlumdur.

Yadımdadır, ilk dəfə Yazıçılar İttifaqının qurultayında mən Azərbaycan dilində nitq söyləyəndən sonra tənəffüsə

çıxdıq. Hamı gəlib məni təbrik edirdi. Ona görə ki, mən orada birinci növbədə Azərbaycan dilində danışdım. Dedim ki, əziz qardaşlar, axı burada elə bir şücaət yoxdur. Bu, bizim öz dilimizdir. Mən bunu anladım. Çünki dövlət adamları Azərbaycan dilində danışmamışdılar. Bu dil məişət dili olmuşdu və bir də ədəbiyyatın dili olmuşdu. Amma dövlət dili olmamışdı.

Mənim nitqimi yazıçılar böyük bir hadisə kimi qəbul etdilər. Biz o illərdə çalışdıq ki, dilimiz inkişaf etsin. Bu sahədə çox çalışdıq. Baxmayaraq ki, elə bir dövlətdə yaşayırdıq ki, hakim dil rus dili idi. Ancaq biz dilimizi inkişaf etdirdik və siz, sizin əsərləriniz, ədəbiyyat olmasaydı, şübhəsiz ki, dilimiz bu cür inkişaf edə bilməzdi.

İndi bizim çox gözəl dilimiz var. Burada professor Hacıyev çıxış edərək türk yazarlarının qurultayından bir xatirəni yada saldı. Bilirsiniz, bu hadisə məni sevindirdi. Çünki biz dil haqqında müzakirə apararkən professor Hacıyev belə mövqedə idi ki, dilimizin adı başqa cür olmalıdır. Biz isə qəbul etdik ki, Azərbaycan dili olmalıdır. Amma onun sözləri məni ona görə sevindirdi ki, bizim Türkiyədən gələn alimimiz, dostumuz dilimizin qiymətini verə bilibdir. İş onda deyil ki, bunu mən danışırım, sən danışırısan, o biri danışır. İş ondadır ki, dilimizin qiymətini verə bilibdir. Həqiqətən, bizimlə dost, qardaş ölkədə – Türkiyədə də dilimizi-Azərbaycan dilini çox sevirlər. Azərbaycanda mövcud olan Azərbaycan dili çox mükəmməl dildir, çox zəngin dildir, çox inkişaf etmiş dildir, böyük söz ehtiyatına malik dildir.

İndi baxın, dövlətin bütün sahələrində sırf Azərbaycan dilində danışırıq və lazım olan bütün xüsusi terminləri də Azərbaycan dilində ifadə edirik. Azərbaycan dili respublikamızda artıq öz yerini tutubdur. Xarici ölkələrin nümayəndələri də bizim dili bilməyərək, sadəcə onu eşidərək, dəfələrlə mənə deyiblər ki, sizin nə qədər gözəl diliniz var! Doğrudan da bu

belədir. Bəlkə də biz özümüz dilimizin gözəlliyini bir o qədər dərk edə bilmirik. Azərbaycan dili çox gözəl dildir!

Bilirsiniz, mən bunu dəfələrlə demişəm və bu gün də deyirəm: biz türkdilli xalqların ailəsinə mənsub olan bir xalqıq. Ancaq bunun çox şaxələri var. Bunun bir şaxəsi də Azərbaycan dilidir. Biz bunu təsdiq etmişik və bu, artıq bütün ictimaiyyət tərəfindən qəbul olunubdur. Azərbaycan dilini daha da zənginləşdirmək, daha da inkişaf etdirmək sizin ən müqəddəs borcunuzdur. O ki qaldı reklamlara və şəhərdə başqa dillərdə olan yazılara və yaxud da ki, respublikamızda hansısa kolleclərdə ingilis dilində dərs keçirilir, – bunların hamısına baxmaq lazımdır. Ancaq bu məsələdən bir o qədər də narahat olmaq lazım deyil. Siz ingilis dilində dərs keçilən kolleclərin sayını götürsəniz və bizim Azərbaycan dilində dərs keçilən məktəblərin sayı ilə müqayisə etsəniz, görürsünüz ki, bu kolleclər azlıq təşkil edir. Amma mən bu barədə mübahisə etmək istəmirəm. Bir halda ki, burada belə bir fikir söylənilibdir, buna diqqət yetirmək lazımdır. Reklam və məktəb məsələlərinə diqqət yetirmək lazımdır.

Ancaq biz dünyada öz dilimizlə tək yaşayırıq. Bizim birinci nailiyyətimiz o olmalıdır ki, öz dilimizi Azərbaycanda hakim dil etməliyik. Hər bir azərbaycanlı öz ana dilini bilməlidir, bu dildə səlis danışmalıdır. Və bu dili sevməlidir. Bununla yanaşı, biz çalışmalıyıq ki, məktəblərimizdə, universitetlərimizdə gənclərimiz bir neçə dil öyrənsinlər. Mütləq öyrənməlidirlər. Biz artıq dünyaya qovuşmuşuqsa, Dünya Birliyinə daxil olmuşuqsa, gərək insanlarımız bir neçə dil bilsinlər – ingilis dilini də bilsinlər, rus dilini də bilsinlər, fransız dilini də bilsinlər. Bunu yasaq etmək olmaz, bunun qarşısını almaq lazım deyil. Amma birinci öz ana dilini bilməlidirlər. Bəli, Azərbaycanda indi də insanlar var ki, əsasən rus dilində danışirlar, Azərbaycan dilində danışmırlar. Bizim dövlət orqanlarında da belələri var. Mən dəfələrlə xəbərdarlıq etmişəm ki, Azərbaycan dilini öyrənin, öyrənməseniz işdən çıxaracağam.

Professor Hacıyev mənə deyir ki, siz Azərbaycanda fəaliyyət göstərən xarici şirkətlərin işçilərini məcbur edin, onlar Azərbaycan dilini öyrənsinlər. Amma sizə deyim ki, onlar artıq öyrənirlər. Xarici ölkələrin respublikamızda olan səfirləri artıq Azərbaycan dilini öyrənirlər. Onlar mənimlə görüşəndə çalışırlar Azərbaycan dilində danışsınlar. Mən də bunlara çox sevinirəm. Hətta Rusiyanın səfiri cənab Bloxin də burada oturubdur – o, Azərbaycan dilini öyrənir, özü də çox yaxşı öyrənir.

Budur bizim müstəqilliyimizin nəticəsi. Vaxtilə buraya, mərkəzdən Azərbaycan Kommunist Partiyasının ikinci katibi vəzifəsinə rus millətindən olan adamlar gəlirdi. Mən onlara Azərbaycan dilini öyrədə bilmirdim. Onlara neçə dəfə deyirdim ki, Azərbaycan dilini öyrənin, ancaq öyrənmək istəmirdilər. Amma bu gün Rusiyanın səfiri öyrənir, Amerikanın səfiri öyrənir. Bunların hamısı böyük hadisədir, nailiyyətdir.

O ki qaldı şirkətlərdə hansı dildə danışmaq məsələsinə – bəli, onlar öz işlərini aparmaq üçün o dilləri bilən adamları işə qəbul edirlər. Amma deyə bilmərəm ki, sən öz işini niyə ingilis dilində aparırsan, Azərbaycan dilində apar. O, öz şirkəti ilə yazışma aparır, başqa sənədlər var və s. Bunu öz dilində aparmalıdır. Eyni zamanda, sizə deyə bilərəm ki, o şirkətlərin nümayəndələri mənə yazdıqları məktubları iki dildə – həm öz dillərində, həm də Azərbaycan dilində yazırlar. Yəni onların çox yaxşı tərcüməçiləri var. Mən hərdən fikir verirəm – çox dəqiq tərcümə edirlər. Onlar məktubu mənə iki dildə göndəririlər və bəzən də özləri mənə təklif edirlər ki, dərhal bunu oxuya bilim.

Beləliklə, görürsünüz, dil məsələsi ilə əlaqədar nə qədər məsələlər meydana çıxır. Ancaq yenə də ən əsas nəticə ondan ibarətdir ki, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi Azərbaycan dilini əbədi edibdir və bu gün də Azərbaycan dilimiz yaşayır və yaşayacaqdır. Qoy Azərbaycan dili müstəqil Azərbaycanda, eləcə də dünyada yaşayan bütün azərbaycanlıların dili olsun!

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ
HEYDƏR ƏLİYEVİN RESPUBLİKAMIZIN VƏ XARİCİ
ÖLKƏLƏRİN ALİ MƏKTƏBLƏRİNƏ QƏBUL OLUNMUŞ
TƏLƏBƏLƏRLƏ GÖRÜŞÜNDƏKİ NİTQİNDƏN**

Prezident sarayı,
29 avqust 1997-ci il

Mən keçmişdə də demişəm və bu gün də deyirəm, şəxsən arzum ondan ibarətdir ki, hər bir azərbaycanlı çox dil bilsin. Ancaq birinci növbədə öz ana dilini – dövlət dilini yaxşı bilsin. Bizim çox gözəl, zəngin, cazibədar dilimiz var. Bəlkə də biz bu dildə danışmağımıza görə öz dilimizin zənginliyini və gözəlliyini hələ tam dərk edə bilməmişik. Ancaq bilin ki, bu, həqiqətdir. Ona görə də bunu heç bir şeyə dəyişmək olmaz.

Xarici dil bilmək, əlbəttə ki, lazımdır, vacibdir. Mən bir daha arzu edirəm ki, vətəndaşlarımız ingilis dilini də, rus dilini də, fransız dilini də, alman dilini də, türk dilini də, ərəb dilini də, fars dilini də, hətta Çin dilini də bilsinlər. Gənclərimiz nə qədər çox dil bilsələr bir o qədər zəngin dünyagörüşünə malik olacaqlar. Bu, müasir dünyanın tələbləridir. Amma ən əsası ondan ibarətdir ki, hər bir Azərbaycan vətəndaşı, hər bir azərbaycanlı öz ana dilini – Azərbaycan dilini, dövlət dilini mükəmməl bilməlidir. Gənclərə tövsiyə edirəm ki, əgər kiminsə bu barədə çatışmazlığı varsa, çalışın, bunu aradan qaldırın. Xarici ölkələrdə təhsil alarkən, həmin ölkənin dilini öyrənərkən, eyni zamanda, başqa dilləri öyrənərkən öz dilinizi heç vaxt unutmayın və öz ana dilinizi heç bir başqa dilə dəyişməyin. Xalqın, millətin, insanın öz ana dilindən əziz heç bir şeyi ola bilməz.

Hətta öz dilimizdə danışmağı başqalarına da öyrədin. Ümumiyyətlə, mən fikir verirəm, – respublikamıza başqa ölkə-

lərdən gəlib işləyənlər, dövlət nümayəndələri, səfirliklərdə çalışanlar Azərbaycan dilini öyrənməyə çalışırlar. Bu, çox sevindirici haldır. Bunun özü də yenilikdir.

Mənim xatirimdədir, keçmiş zamanda ədəbiyyat tarixini öyrənərkən fəxr edirdik ki, vaxtilə Lermontov bir müddət Azərbaycanda olmuş, Quba zonasında yaşamışdır. O, öz dostuna yazmışdı ki, mən burada Azərbaycan dilini öyrənirəm. Avropada fransız dili kimi, Qafqazda da Azərbaycan dili çox məşhur və mötəbər bir dildir. Hətta Lermontovun belə bir yazısı da var. Biz bunu böyük iftixar hissi ilə qeyd edirdik ki, görün, Lermontov burada yaşayıb, dilimizə belə böyük hörmət edib və bizim dilimizi öyrənməyə çalışıb. Bunun özü tarixdə nadir bir hadisədir. İndinin özündə də bizim dili öyrənməyə çalışırlar. Bəziləri artıq bizim dildə danışirlər. Bu, çox gözəldir. Çünki biz öz dilimizin hörmətini qaldırmalıyıq. Ona görə ki, bizim dilə hörmət edilsin, dilimizi öyrənsinlər, mənimsəsinlər. Mən əminəm ki, başqa ölkələrdə də bizim dilimiz nə qədər geniş yayılsa, öyrənilsə Azərbaycan ədəbiyyatını, mədəniyyətini ana dilimizdə oxuyanlar, öyrənənlər, respublikamızın necə zəngin mədəniyyətə, ədəbiyyətə, mədəniyyətə malik olduğunu dərk edəcəklər. Mən bu məsələ ilə əlaqədar öz fikirlərimi sizə çatdırıram və güman edirəm ki, bu tövsiyələrimi unutmayacaqsınız.

***AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN
YENİ DƏRS İLİNİN BAŞLANMASI MÜNASİBƏTİLƏ
KEÇİRİLƏN YIĞINCAQDAKI NİTQİNDƏN***

Bakı, 18 №-li orta məktəb

1 sentyabr 1997-ci il

Biz yeni əlifbaya – latın əlifbasına keçmişik. Mən hiss edirəm ki, latın əlifbasının tətbiqi çox ləng gedir. Hesab edirəm ki, bu işləri də sürətləndirmək lazımdır. Yaşlı nəsil kiril əlifbası ilə oxuduğuna görə latın əlifbasını oxumaqda çətinlik çəkir. Bildirmək istəyirəm ki, burada heç bir çətin iş yoxdur. Latın əlifbası ilə kiril əlifbası arasında fərq o qədər də böyük deyildir. Sadəcə, mən yaşlı nəslə müraciət edib deyirəm ki, bir balaca özünüzü əziyyətə salın və tezliklə bu kiril əlifbasından xilas olun.

Əgər biz tezliklə bütün sahələrdə latın əlifbasına keçməsək, gecikmiş olacağıq. Bu işlər məktəblərdə xüsusilə təşkil olunmalıdır. Mən Təhsil Nazirliyindən, bütün məktəblərdən bunu tələb edirəm.

***AZƏRBAYCAN PREZİDENTİ HEYDƏR ƏLİYEVİN YENİ
DƏRS İLİNİN BAŞLANMASI VƏ BİLİK GÜNÜ
MÜNASİBƏTİLƏ KEÇİRİLƏN TƏNTƏNƏLİ
TOPLANTIDA NİTQİNDƏN***

Bakı, Nərimanov rayonu,
82 saylı pilot orta məktəbi
1 sentyabr 2000-ci il

Məktəbimiz həm dəqiq elmlərin mənimsənilməsində daha da inkişaf etməlidir, eyni zamanda, ictimai elmlər – Azərbaycan tarixi, Azərbaycan ədəbiyyatı, Azərbaycan dili – bunların hamısı təhsilin çox vacib sahələridir.

Azərbaycan dili! Bu gün iftixar hissi ilə deyə bilərik ki, Sovet hakimiyyəti illərində biz Azərbaycan dilini qoruduq, saxladığımız və inkişaf etdirdik. Azərbaycan dili indi çox yüksək səviyyədə, yəni onun qrammatik quruluşu, başqa sahələri yüksək olan bir dildir. Sizə deyə bilərəm ki, başqa ölkələrdə müxtəlif dillərə mənsub olan insanlar Azərbaycan dilini sadəcə eşidərək, onun mənasını o qədər bilməyərək, Azərbaycan dilinin nə qədər şeirə bənzədiyini, xoş ahəngli olduğunu dəfələrlə qeyd ediblər. Biz dilimizlə fəxr etməliyik. Dil hər bir millətin milliliyinin əsasıdır. Ona görə də hər bir gənc öz ana dilini, Azərbaycan dilini, müasir Azərbaycan dilini ən incəliklərinə qədər bilsin və bu dildən istifadə etsin. Biz müstəqil Azərbaycanda Azərbaycan dilini dövlət dili etdiyimiz kimi, cəmiyyətimizdə də, xalqımızın içində də Azərbaycan dilini mütləq hakim dil etməliyik.

**DÜNYA AZƏRBAYCANLILARININ I QURULTAYINDA
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ
HEYDƏR ƏLİYEVİN NİTQİNDƏN**

Bakı şəhəri,
10 noyabr 2001-ci il

Əziz həmvətənlər! Öz ürəyimdən gələn fikirləri bir daha bildirmək istəyirəm ki, hər bir insan üçün milli mənsubiyyəti onun qürur mənbəyidir. Həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam.

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı – Azərbaycanın dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq. Azərbaycan dilinin inkişafı haqqında bizim qəbul etdiyimiz geniş qərar məhz bu məqsədi daşıyır. Biz Azərbaycanın latın əlifbasına keçməsi haqqında qərar qəbul etdik. İndi Azərbaycanda hamı, bütün dövlət orqanları yalnız latın əlifbasından istifadə edir. Bu da bizim milliliyimizi, azərbaycançılığımızı göstərən çox mühüm bir amildir. Biz bundan sonra da Azərbaycan dilinin inkişaf etdirilməsi üçün səylərimizi davam etdirəcəyik.

Bilirsiniz, hər bir millətin dili onun üçün çox əzizdir. Bizim üçün Azərbaycan dili, ana dilimiz həddindən artıq əzizdir. Çünki çox illər ana dilimiz, Azərbaycan dili həyatımızda geniş yer ala bilməmişdir. Amma buna baxmayaraq, hər bir azərbaycanlı dilin qorunub saxlanmasında az da olsa, çox da olsa, öz xidmətini göstərmişdir. Xüsusən, bizim yazıçılarımız, ədəbiyyatçılarımız, şairlərimiz o ağır dövrdə Azərbaycan dilinin yaşamasında böyük xidmətlər göstərmişlər. Mən bu gün böyük iftixar hissi ilə deyə bilərəm ki, Azərbaycan dili XX

əsrdə böyük inkişaf yolu keçmişdir. İndi baxın, bizim dilimiz nə qədər zəngindir, nə qədər məlahətlidir, nə qədər şirindir və bütün fikirləri ifadə etməsi üçün nə qədər böyük söz ehtiyatına malikdir.

Biz Azərbaycanda Azərbaycan dilinin hakim olmasını, Azərbaycan dilinin getdikcə inkişaf etməsini təmin edəcəyik. Ancaq eyni zamanda arzu edirik ki, hansı qitədə, hansı ölkədə yaşamasından asılı olmayaraq, hər bir azərbaycanlı o ölkənin dilini də mənimsəsin, o ölkənin adət-ənənələrindən də istifadə etsin, o ölkənin şəraitinə uyğunlaşsın. Amma Azərbaycan dilini yaşatsın və inkişaf etdirdsin.

Xalqları dil qədər, milli-mənəvi ənənələr qədər, dəyərlər qədər birləşdirən başqa bir vasitə yoxdur. Biz bu vasitədən daim istifadə etməliyik. Xüsusən, başqa ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılar. Ona görə də mən arzu edərdim ki, hər bir ölkədə Azərbaycan icmasında azərbaycanlılar həmrəy olsunlar, bir-birinə dayaq olsunlar, bir-birinə yardım etsinlər, bir-birinin dərdinə yansınlar və bizim milli adət-ənənələrimizi, milli dəyərlərimizi birlikdə gözləsinlər. Milli bayramlarımızı qeyd etsinlər. Təkcə müstəqillik bayramını, Novruz bayramını deyil, bütün başqa bayramları da qeyd etsinlər. Azərbaycan dilini yeni nəsllə, uşaqlara çatdırmaq üçün müəyyən tədris imkanları yaratsınlar. Biz bu barədə kömək edəcəyik ki, bizdən sonra gələn nəsillər, sizin övladlarınız, bizim övladlarımız azərbaycançılığı daha da yüksəklərə qaldırsınlar. Azərbaycan dilini, milli-mənəvi dəyərlərimizi daim yaşatsınlar.

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ DÖVLƏT
MÜSTƏQİLLİYİNİN 10-cu İLDÖNÜMÜNƏ HƏSR
OLUNMUŞ TƏNTƏNƏLİ MƏRASİMDƏKİ NİTQİNDƏN**

Respublika sarayı,
17 oktyabr 2001-ci il

On il Azərbaycanın çoxəsrlik həyatında tarixi nöqteyi-nəzərdən az bir zamandır. Amma bu on il içərisində Azərbaycan xalqı böyük məsafə qət edibdir. On il müstəqil yaşamaq, yaratmaq, irəliyə getmək – bu on ilin mənası və xalqımız üçün böyük əhəmiyyəti budur. On il ərzində Azərbaycan xalqı bəyan etdiyi demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət qurubdur, onun təsisatlarını yaradıbdır. Bu dövlətin yaşaması üçün, inkişaf etməsi üçün çoxsaylı qanunlar qəbul edilibdir. Bazar iqtisadiyyatı yolu ilə gedərək, bütün sahələrdə islahatlar aparıb və bu islahatların nəticəsinə nail olubdur. On il müddətində Azərbaycan dünya miqyasında özünə layiq yerini tutubdur, bütün beynəlxalq təşkilatlarda təmsil olunur. Dünyanın bütün ölkələri ilə diplomatik əlaqələr yaradıb, bir çox ölkələrlə qarşılıqlı faydalı, çox uğurlu əməkdaşlıq edir. Bu on il bizim xalqımızın çoxəsrlik həyatında ən böyük tarixi hadisədir, ən qiymətli nemətdir.

Yadımdadır, 1978-ci ildə biz Azərbaycanın Konstitusiyasına Azərbaycan dilinin dövlət dili olması haqqında maddə daxil edəndə, Moskvadan bizim başımıza nə qədər oyunlar açıldı, nə qədər təzyiqlər göstərildi. Ancaq biz bu təzyiqlərə dözdük. Hələ 1978-ci ildə qəbul olunmuş Konstitusiyada, bir çox başqa respublikalardan fərqli olaraq, Azərbaycan dili haqqında maddə yazdıq və Azərbaycan dövlət dilinin Azərbaycan dili olduğunu orada göstərdik. Amma bu da bizdə Azərbaycan

dilinin hakim olmasını təmin edə bilmədi. Çünki biz böyük bir dövlətin içində idik. Bütün işlər o dildə keçirilirdi.

Amma indi biz Azərbaycan dilini, bizim ana dilimizi, millətimizin dilini hakim dil etmişik və bütün dünyaya nümayiş etdiririk ki, dünyada Azərbaycan xalqı var, Azərbaycan mədəniyyəti var və bu xalqın doğma ana dili, dövlət dili – Azərbaycan dili vardır.

***AZƏRBAYCAN PREZİDENTİ HEYDƏR ƏLİYEVİN
TÜRKSOY TƏŞKİLATININ ÜZVÜ OLAN ÖLKƏLƏRİN
MƏDƏNİYYƏT NAZİRLƏRİ DAİMİ ŞURASININ XIX
TOPLANTISININ İŞTİRAKÇILARINI QƏBUL EDƏRKƏN
ÇIXIŞINDAN***

Bakı şəhəri,
6 fevral 2003-cü il

Milləti yaşatmaq və millətin indiyə qədər olduğu kimi əzilməsi imkanlarının qarşısını gələcəkdə almaq üçün dilimizi qorunmalıyıq. İndi türkdilli millətlərin dillərində bir qədər fərq var. Amma bu dillərin kökü birdir. Mən belə düşünürəm ki, biz gərək dilimizi tatar dilinə oxşadaq. Yaxud da ki, qırğızlar dillərin bizim dilə oxşatsınlar. Yox. Əsrlər boyu dillərimiz belə yaranıbdır. Amma eyni zamanda dilin işlənməsi mümkün olmadığına görə, bizim dillərimiz lazımı qədər inkişaf edə bilməyibdir. Ona görə də mən Azərbaycan dili haqqında fərman verdim. Azərbaycanda latın əlifbasına keçmək barədə fərman verdim və onun yerinə yetirilməsini təmin etdim. Azərbaycan dilinin bundan sonra da inkişaf etməsi mənim həyatımın ən birinci vəzifəsidir. Çünki millətin dilini əlindən alsan, onu öz

dilindən məhrum etsən, o millət çox şey itirər. Amma millətin öz doğma dili, ana dili olanda, onu heç nə dəyişdirə bilməz.

Allaha şükürlər olsun, bizim Azərbaycan dili çox mükəmməlləşib, çox genişlənidir. Dilimizin çox böyük lüğət ehtiyatı var. Bizim Azərbaycan dili şeir dilidir. Yadımdadır, mən bir-iki dəfə ya burada, ya da Türkiyədə toplantılarda nitq söyləyəndən sonra dostum Süleyman Dəmirəl mənə deyirdi ki, sən şeir oxudun. Deyirdim ki, yox, mən nitq söylədim. O deyirdi ki, bilirəm, amma Azərbaycan dili o qədər şeir dilidir ki, bəzən fərqi varmaq olmur ki, nitq söyləyirsən, yaxud şeir deyirsən.

Eləcə də Anadolu türk dili. Anadolu türk dili də vaxtilə çox əzablar çəkibdir. Osmanlı imperatorluğunda, sarayda fars dili, ərəb dili işlənirdi. Türkiyədə türk dilinin inkişaf etdirilməsi böyük Atatürkün adı ilə bağlıdır. Bugünkü türk dilinin yaranması böyük Atatürkün xidmətləridir. Bilmirəm siz bunu demisiniz, yoxsa yox, mən Azərbaycanda Atatürk Mərkəzi yaratmışam. Çünki Atatürk təkcə Anadolu türklərinin deyil, o, bizim hamımızdır. Mən Anadolu türk dilinin nə qədər ağır vəziyyətdə olduğunu bilirdim. Əgər Atatürk dil haqqında qərarlar qəbul etməsəydi, bu gün belə gözəl Anadolu türkcəsi olmazdı. Ona görə də dil, dil, bir də dil... Dili inkişaf etdirməliyik. Mən demişəm və bu gün də deyirəm. Bizim gənclərə deyirəm ki, rus dilini yaxşı bilin, ingilis, fars, ərəb, fransız dillərini də yaxşı bilin. Amma bunların hamısından yaxşı öz Azərbaycan dilimizi öyrənin. Əgər bunu bilməsən, sən tam azərbaycanlı olmursan. Elədir, yoxsa yox? Mən bunu sizə ona görə deyirəm ki, dili inkişaf etdirmək TÜRKSÖY-un əsas vəzifələrindən biridir. Dilimizi bir-birinə bağlamaq, yaxud da ki, bənzətmək lazım deyildir.

***PREZİDENT İLHAM ƏLİYEVİN
DÜNYA AZƏRBAYCANLILARININ
III QURULTAYINDAKI NİTQİNDƏN***

Bakı şəhəri,
5 iyul 2011-ci il

Azərbaycan bu il müstəqilliyinin 20 illik yubileyini qeyd edir. Bu 20 il ərzində biz böyük və şərəfli yol keçmişik. Müstəqil Azərbaycan üçün ən həlledici anlarda Azərbaycan xalqının tələbi ilə rəhbərliyə gəlmiş Heydər Əliyev ölkəmizi bələdən, faciədən, vətəndaş müharibəsindən qurtara bilmişdir.

Bizim xaricdə yaşayan böyük ailəmiz vardır, bu, azərbaycanlılardır. Onlar öz doğma Vətəninə bağlı olan adamlardır. Bizi fərqləndirən əlamət ondan ibarətdir ki, harada yaşamağımızdan asılı olmayaraq, öz Vətənimizə bağlıyıq. Bura bizim vətənimizdir, hamımızın vətənidir. Müstəqil Azərbaycan bütün azərbaycanlıların vətənidir. Bizim bir vətənimiz var – Azərbaycan! Bizim bir dilimiz var – Azərbaycan dili! Bizim ümumxalq ideologiyamız var – azərbaycançılıq məfkurəsi! Mən arzu edirəm ki, dünyada yaşayan bütün azərbaycanlılar həmişə bir yerdə olsunlar. Həmişə bilsinlər ki, onların arxasında güclü Azərbaycan dövləti dayanır və onlar hər zaman Azərbaycan dövlətinə arxalana bilərlər.

HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCAN DİLİ HAQQINDA MÜDRİK KƏLAMLARI

Ana dilimiz müstəqil Azərbaycanın, Azərbaycan xalqının ən böyük milli sərvətidir.

***

Hər bir dili yaşadan və inkişaf etdirən onun xalqıdır. Dilimiz zəngindir, çox ahəngdar dildir, dilimizin söz ehtiyatı çox böyükdür. Şəxsən mən bu dili sevirəm.

***

Azərbaycan xalqının dili onun milli varlığını müəyyən edən başlıca amillərdəndir.

***

Gənclərimiz tariximizi, dilimizi, mədəniyyətimizi və dini dəyərlərimizi yaxşı bilməlidirlər.

***

Məhəmməd Füzulinin ən böyük xidmətlərindən biri də dövrünün və ondan sonrakı dövrün mürəkkəb proseslərinə baxmayaraq, türk dilini, ana dilini yaşatmasından, onu yüksəklərə qaldırmasından ibarətdir.

***

Hər bir Azərbaycan vətəndaşı, hər bir azərbaycanlı öz ana dilini – Azərbaycan dilini, dövlət dilini bilməlidir.

***

Bütün xalqlarda olduğu kimi, Azərbaycan xalqının ana dili onun milli varlığını müəyyən edən başlıca amillərdəndir.

***

Mən fəxr edirəm ki, türk dillərinə mənsub olan Azərbaycan dili bu qədər bədii ifadələrlə doludur və biz həyatın bütün sahələrinə aid olan fikirlərimizi öz ana dilimizdə ifadə edə bilərik.

***

İnkişaf etmiş zəngin dil mədəniyyətinə malik olan xalq əyilməzdir, ölməzdir, böyük gələcəyə malikdir. Ona görə də xalqımıza ulu babalardan miras qalmış bu ən qiymətli milli sərvəti hər bir Azərbaycan övladı göz bəbəyi kimi qorumalı, daim qayğı ilə əhatə etməlidir. Bu, onun müqəddəs vətəndaşlıq borcudur.

***

Mən bu gün böyük iftixar hissi ilə deyə bilərəm ki, Azərbaycan dili XX əsrdə böyük inkişaf yolu keçmişdir. İndi baxın bizim dilimiz nə qədər zəngindir, nə qədər məlahətlidir, nə qədər şirindir və bütün fikirləri ifadə etməsi üçün nə qədər söz ehtiyatlarına malikdir. Biz Azərbaycanda Azərbaycan dilinin hakim olmasını, Azərbaycan dilinin getdikcə inkişaf etməsini təmin edəcəyik.

***

Xalqımız əsrlər boyu böyük sınaqlardan, çətinliklərdən keçmiş, ancaq öz mənliliyini, milliliyini, öz dilini itirməmişdir.

***

Biz indi müstəqil dövlət kimi, azad xalq kimi öz dilimizlə, Azərbaycan dili ilə fəxr edirik.

***

Azərbaycan dili bizi keçmişdə də, indi də, gələcəkdə də birləşdirəcəkdir.

***

Hər bir xalqın milliliyini, mənəvi dəyərlərini yaşadan, inkişaf etdirən onun dilidir.

***

Öz ana dilini bilməyən adamlar şikəst adamlardır.

***

Biz əcdadlarımıza daim minnətdar olmalıyıq, ona görə ki, torpaqlarımız, ərazimiz cürbəcür şahlıqların, sultanlıqların, xəlifələrin, dövlətlərin əlinə keçdiyi vaxtlarda da dilimiz ölməyib, yaşayıb. Onu xalq yaşadıdır.

***

Biz türkdilli xalqların ailəsinə mənsub olan bir xalqıq. Ancaq bunun çox şaxələri var. Bunun bir şaxəsi də Azərbaycan dilidir. Biz bunu təsdiq etmişik və bu artıq bütün ictimaiyyət tərəfindən qəbul olunubdur.

***

Hər bir millətin dili onun üçün çox əzizdir. Bizim üçün Azərbaycan dili, ana dilimiz həddindən artıq əzizdir. Çünki çox illər ana dilimiz, Azərbaycan dili həyatımızda geniş yer ala bilməmişdir. Amma buna baxmayaraq, hər bir azərbaycanlı

dilin qorunub saxlanılmasında az da olsa, çox da olsa, xidmətlərini göstərmişdir. Xüsusən bizim yazıçılarımız, ədəbiyyatşünaslarımız, şairlərimiz o ağır dövrdə Azərbaycan dilinin yaşamasında böyük xidmətlər göstərmişlər.

***

Ana dilini bilməmək, ana dilini qiymətləndirməmək, şübhəsiz ki, xalq qarşısında böyük qəbahətdir.

***

Tarixi köklərimizə, tarixi keçmişimizə böyük hörmət və ehtiramımızı bildirərək, eyni zamanda, bu gün deməliyik və mənəvi haqqımız var deyək ki, XX əsrdə bizim dilimiz öz inkişaf dövrünü keçib, formalaşmış; özünəməxsus adını götürüb və gəlib dövlət dili səviyyəsinə çatıb. İndi bunun adını dəyişib başqa ad qoymaq heç bir nöqtəyi-nəzərdən düzgün deyil.

***

Gəlin, türkdilli xalqlara baxaq. Bəli, bu türkdilli xalqlardan biriyik və türk mənşəli xalqıq. Kökümüz birdir. Özbək dili var, qazax dili var, qırğız dili var, tatar dili var, başqırd dili var, türkmən dili var, kumık dili var. Demək, bu türkdilli xalqların da hər birinin dilinin öz adı var. Türkdilli xalqlarda tatar dili də var, o biri qrup dillər var, onların da hər biri bu qrupa daxildir, amma hər birinin öz adı var. Axı nə təhər Azərbaycan türkcəsi? Millətimiz nədir? Azərbaycan türkü. Nə təhər bu millətin iki adı olsun? Bəs niyə özbək özünə demir ki, Özbəkistan türkü, tatar niyə demir ki, Tatarıstan türküyəm.

***

Dil böyük bir sərvətdir. Ədəbi dilin tərəqqisi olmadan mənəvi mədəniyyətin tərəqqisi mümkün deyildir.

***

Hər bir xalq öz dili ilə yaranır. Ancaq xalqın dilini yaşatmaq, inkişaf etdirmək və dünya mədəniyyəti səviyyəsinə qaldırmaq xalqın qabaqcıl adamlarının, elm, bilik xadimlərinin fəaliyyəti nəticəsində mümkün olur.

***

Azərbaycan dilinin əsl sahibi bizim şair və yazıçılarımızdır, bizim bütün qələm çalan ziyalılarımızdır.

***

Biz türkdilli xalqların ailəsinə mənsub olan bir xalqıq. Ancaq bunun çox şaxələri var. Bunun bir şaxəsi də Azərbaycan dilidir. Biz bunu təsdiq etmişik və bu artıq bütün ictimaiyyət tərəfindən qəbul olunubdur.

***

Ana dili dövlət qayğısına və ziyalı yanğısına möhtacdır.

***

Biz müstəqil Azərbaycanda Azərbaycan dilini dövlət dili etdiyimiz kimi, cəmiyyətimizdə də, xalqımızın içində də Azərbaycan dilini mütləq hakim dil etməliyik.

***

Nə yaxşı ki, Azərbaycan dili bütün tələblərə cavab verir. Daha doğrusu, onun böyük potensialı buna imkan verir ki, o, artıq dünya dilləri içərisində öz layiqli yerini tutmuşdur.

***

Harada yaşamağınızdan asılı olmayaraq, vətəndaşı olduğunuz ölkənin qanunlarına hörmətlə yanaşın. Eyni zamanda, azərbaycanlı adını uca tutun. Dilimizin saflığını qoruyun. Mənəvi dəyərlərimizi, mədəniyyətimizi təbliğ edin. Azərbaycana layiq övladlar yetişdirin.

***

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının gələcəyi üçün ən əsas vasitələrdən biri ana dilimizin, dövlət dilimizin inkişaf etdirilməsidir.

***

Azərbaycan dili çox zəngin və ahəngdar dildir. Şəxsən mən öz ana dilimi çox sevir və bu dildə danışmağım ilə fəxr edirəm.

HEYDƏR ƏLİYEV HAQQINDA DEYİMLƏR

Heydər Əliyev öz siyasəti ilə Azərbaycanın adını qaldırdı, dünyaya tanıtdırdı.

*Bəxtiyar Vahabzadə,
xalq şairi*

Heydər Əliyev, demək olar ki, hər çıxışında ana dili, Azərbaycan dilçiliyi məsələlərinə toxunur. Bunlar göstərir ki, o böyük siyasət dahisi bir an belə bu problemi yaddan çıxarmır.

*Yusif Seyidov,
professor*

Xalqımız xoşbəxtdir, onun rəhbəri böyük dövlət xadimi olmaqla yanaşı, həmçinin, hərtərəfli gözəl alimdir.

*Cəmil Quliyev,
akademik*

Bu gün heç kəsə sirr deyildir ki, Heydər Əliyev qısa bir zaman kəsiyində Azərbaycan adlı gəmini onu təhdid edən sualtı qayalıqlar arasından məharətlə keçirib, təhlükəsiz limana çatdırmışdır.

*Nizami Xudiyev,
professor*

Heydər Əlirza oğlu Azərbaycanın gələcəyinə inandığı kimi, inanıram ki, möhtərəm prezidentimiz xalqımızla əl-ələ verib Azərbaycanımızı necə ki, indiyədək çıxarıb, indən belə də bütün müsibətlərdən çıxaracaqdır. O, siyasət dünyasında, beynəlxalq aləmdə çox qısa bir mərhələdə Azərbaycanın şöhrətini geniş yaydı.

*Zəlimxan Yaqub,
xalq şairi*

Heydər Əliyev bütün həyatını, ömrünü dilimiz, dinimiz, torpağımız, bayrağımız uğrunda mübarizəyə həsr edir.

*Mirvarid Dilbazi,
xalq şairi*

Heydər Əliyev cənablarının bütün həyat və fəaliyyəti gənclərə dərinləndirilməli, gələcəyimizin etibarlı sahiblərini indidən bu istiqamətdə hazırlamalıyıq.

*Əsmət xanım Məhsəti,
şairə*

Xalqımızın yüz illərlə mübarizə apardığı, həsrətində olduğu dövlət müstəqilliyimizi Siz əzmlə qoruyub saxlaya bildiniz.

*Hüseyn Abbaszadə,
yazıçı*

Heydər Əliyev böyük siyasətin, böyük diplomatiyanın Füzulisidir.

*Fəraməz Maqsudov
akademik*

Siz Azərbaycan xalqının ən yüksək vətənpərvərlik hissinə və milli qüruruna malik olan övladı olmaqla bərabər, onun gələcəyi, müstəqil Azərbaycanın çiçəklənməsi, ana dilimizin saflığı, milli musiqimizin və mədəniyyətimizin inkişaf edib dünya milli musiqi xəzinəsində layiqli yer tutması uğrunda yorulmadan, namusla çalışan şəxsiyyətsiniz.

*Ramiz Quliyev,
xalq artisti, professor*

Prezident Heydər Əliyev mədəniyyət və ədəbiyyata böyük hörmət bəsləyir. Bu, onun müdrikliyinə dəlalətdir.

*İvan Draç,
Ukrayna şairi*

Azərbaycan dili ən şirin, ən rəvan, ən lətafətli və ən musiqili bir dildir. Elə bir dildir ki, hamı onu başa düşə bilər.

*Karlo Kaladze,
gürcü şairi*

“HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN DİLİ” MÖVZUSUNDA ÇAP OLUNMUŞ KİTABLARIN XÜLASƏSİ

Görkəmli adamların həyatı seriyasından olan “Heydər Əliyev” (2008) adlı kitabda ümummilli liderin həyat və fəaliyyətindən danışılır. Kitabda deyilir: “Heydər Əliyev heç vaxt öz keçmişindən imtina etməyib. Azərbaycanın yetmiş illik sovet tarixini qiymətləndirərkən, o, inamla deyirdi: “Bu illərdə Azərbaycanın maarifi, təhsili, mədəniyyəti, iqtisadiyyatı böyük sürətlə inkişaf etmişdi. Azərbaycanın siması dəyişmişdi, respublikamız möhkəmlənmişdi və Azərbaycanda böyük intellektual potensial yaradılmışdı”.

Bu, həqiqətən də belədir. Yetmiş illik sovet dövrünün təqribən beşdə bir hissəsini – on dörd ilini Azərbaycana Heydər Əliyev rəhbərlik etmişdir. O, iqtisadiyyatın, elmin böyük sıçrayışla irəli getməsinə, öz xalqının mənəvi yaddaşını dirçəltməyə nail olmuşdu. Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə Azərbaycanda 1155 kitabxana, 1316 klub, 849 məktəb, 44 muzey istifadəyə verilmişdi. 1971-ci ildə respublikada Cəmsid Naxçıvanski adına hərbi təmayüllü ilk internat-məktəbin yaradılması da onun adı ilə bağlıdır. Azərbaycanın görkəmli generalının adını daşıyan bu məktəb hal-hazırda hərbi lisey kimi fəaliyyət göstərir.

Kitabda Heydər Əliyevin Azərbaycan dili ilə bağlı çox dəyərli fikirləri verilmişdir: “...Bu dəfə azərbaycanlılar bura hər hansı bir sənədi almaq üçün yox, həmvətənləri Heydər Əliyevlə görüşmək üçün gəlmişdilər; onları Prezident dəvət etmişdi.

Prezident onlara ana laylası qədər şirin, doğma ana dilində müraciət etdi: – Əziz həmvətənlərim! Əziz bacılarım, qardaşlarım, əziz dostlar!

Sizinlə bu gün görüşməyimə çox şadam. Hamınızı ürək-dən salamlayıram. Sizin şəxsinizdə Rusiyada yaşayan bütün azərbaycanlıları salamlayır, hər birinizə can sağlığı, işlərinizdə uğurlar arzulayıram. Ailənizə də xoşbəxtlik diləyirəm.

Prezident ucadan danışmasa da, hər bir kəlməsini son cərgədə oturanlar da eşidirdilər: Azərbaycan dili müstəqil Azərbaycanın dövlət dilidir, bizim doğma dilimizdir... Mən azərbaycanlıların, xüsusilə, gənclərin rus, ingilis, fransız, alman, ərəb, ispan dillərini mükəmməl bilmələrini istərdim. Amma qoy onlar Azərbaycan dilini mükəmməl bilsinlər, insanın çox dil bilməsi onu zənginləşdirən amillərdəndir. Bir dilə yiyələnən insan üçün bugünkü, müasir həyatda yaşamaq çətin olur. Bütün bunları nəzərə alıb, sizə hörmət əlaməti olaraq çıxışımı rus dilində davam etdirmək istərdim.

Əliyevi dinləyən hər bir kəs onun digər məşhur qafqazlı siyasilərlə, məsələn, Şevardnadze ilə müqayisədə rus dilində mükəmməl danışdığını qeyd edirdi. Görəsən, bu nə ilə bağlı idi? Məktəblə? Ailə ilə, özünütəlimlə?

Əliyevlər ailəsində uşaqlıqdan Azərbaycan dilində danışdılar. Ümumiyyətlə, 20-ci illərin əvvəllərində Naxçıvan ərazisində rus dilini bilən əhali olduqca az idi. Əliyevin bioqraflarından biri olan Fatma Abdullazadənin də yazdığına əsaslanaraq demək olar ki, “Heydər Əliyev rus dilini böyük yaşlarından öyrənməyə başlamışdı. Naxçıvan məktəbində ilk dəfə olaraq Krilovun təmsillərinə, Puşkinin şeirlərinə qulaq asmışdı”.

Başqa bir fərziyyə də irəli sürmək olar. Məktəb illərində Heydər Əliyevin daxili dünyasına dahi rus mütəfəkkirləri Puşkin və Krilovdan daha çox görkəmli satirik, publisist, realist Cəlil Məmmədquluzadə təsir etmişdi. Heydər Əliyevin ana dilinə bu qədər doğma münasibətində “Anamın kitabı”nın oyatdığı təəssüratın da rolu var idi.

Əliyev H. “Ədəbiyyatın yüksək borcu və amalı (Nitqlər, məruzələr, çıxışlar)” (1999) adlı kitabda Respublika Prezidenti Heydər Əliyev cənablarının 1969-1999-cu illərdə yazıçılar qurultaylarında, mötəbər məclislərdə ədəbiyyat, mədəniyyət, sənət haqqında etdiyi nitqlər, məruzələr, çıxışlar xronoloji ardıcılıqla toplanmışdır. 1982-ci ilə qədərki çıxışların mətni qismən ixtisar olunmuşdur.

Kitabda verilmiş ümummilli liderimizin 1996-cı il noyabrın 8-də M.Füzulinin 500 illiyinə həsr edilmiş təntənəli yubiley gecəsində dediyi müdrik fikirlər çox dəyərlidir: “M.Füzuli əsərlərinin çox hissəsini türk dilində, bugünkü Azərbaycan dilində yazmışdır. Bu, M.Füzulini ondan əvvəl, sonra yaşamış, yaratmış və xalqımıza məxsus olan bir sıra şairlərdən, alimlərdən fərqləndirən amildir. Biz Füzulinin “Leyli və Məcnun” poemasını, onun türk dilində yazdığı divanını bu gün də dilimizdə rahat oxuyur, anlayırıq. M.Füzulinin ən böyük xidmətlərindən biri də öz dövrünün və ondan sonrakı dövrün mürəkkəb proseslərinə baxmayaraq, türk dilini, ana dilini yaşatmasından, onu yüksəklərə qaldırmasından ibarətdir”.

Dahi şairimiz Səməd Vurğunun 90 illik yubileyində Heydər Əliyev çıxış edərək vurğulayır ki, “İndiki dilimiz – türk dilləri qrupuna məxsus olan Azərbaycan dili türk dillərinin kökündən gələn Azərbaycan dili məhz S.Vurğun kimi şəxsiyyətlərin yaradıcılığı nəticəsində, onların şeirlərinin, əsərlərinin nəticəsində bu qədər gözəlləşib, bu qədər zənginləşib, səlisləşib, şirinləşibdir. Biz bu dilimizlə fəxr edirik və fəxr edə bilərik”.

Əliyev Heydər. “Müstəqillik yolu: Seçilmiş fikirlər” (1997) adlı kitabda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin siyasi-hüquqi, sosial-iqtisadi və mədəni-mənəvi həyatın aktual problemləri ilə bağlı fəlsəfi yüklü fikirləri

toplanıb təsnif edilmişdir. Kitab siyasi xadimlər, ziyalılar və geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Kitabda deyilir: “Heydər Əliyevin böyük dövlət xadimi, təcrübəli və ustad siyasətçi, fenomenal hafizəyə və incə duyma malik şəxsiyyət olması hamı tərəfindən etiraf edilən danılmaz həqiqətdir. Dövrün tanınmış şəxsiyyətləri, dövlət başçıları onun haqqında ən yüksək epitetlər işlətməkdən çəkinmir, iftixar hissi ilə danışırlar.

Beynəlxalq forumlarda, yüksək dairələrdə bəzi dövlət başçılarının adı ancaq hansısa böyük ölkəni təmsil etdiyi üçün siyahıya düşür. Əksinə, bəzən kiçik dövlətlər öz başçılarının şəxsi nüfuzu hesabına diqqət mərkəzində olur. Azərbaycanın beynəlxalq miqyasda sözünün, səsinin eşidilməsi, ona diqqətin artması heç də yalnız ölkəmizin tutduğu əlverişli strateji mövqe ilə, təbii sərvətləri, malik olduğu neft ehtiyatları ilə bağlı olmayıb, həm də və bəlkə də daha çox dərəcədə onun prezidentinin bir şəxsiyyət kimi, dövlət xadimi və siyasi lider kimi böyük nüfuzu, unikal fərdi keyfiyyətləri ilə bağlıdır. Belə keyfiyyətlərdən biri də Heydər Əliyevin hansı mövzuda danışsın, danışsın, hadisələrin arxasında mahiyyəti görə bilmək qabiliyyətidir. O danışdıqca fitri natiqlik məharəti ilə hadisələrin təfsilatından fəlsəfi qatlara keçir, problemə ümumiləşmiş nəzər salır və bu ümumi fonda hadisənin məğzi çox aydın görünür.

Heydər Əliyevin “Müstəqillik yolu” dərin bir dünyagörüşündən, çoxillik həyati təcrübədən xəbər verməklə yanaşı, Azərbaycan gerçəkliyini, xalqımızın mədəni-mənəvi və intellektual həyatını adekvat surətdə əks etdirməklə çağdaş Azərbaycan ictimai fikrində bir ölçü vahidi kimi qəbul edilə bilər.

Professor Yusif Seyidovun “Heydər Əliyev və demokratiyanın şərəfli yolu” (2009) adlı kitabının V cildində müəllifin 1988-ci ilin ikinci yarısından son dövrə qədər yazdığı ictimai-siyasi məzmunlu məqalələri toplanmışdır. Bunların bir qismi Sovet hakimiyyəti illərində - Azərbaycan xalqının imperiya əleyhinə milli azadlıq hərəkatı dövründə, bir qismi ayrı-ayrı şəxslərin, dəstələrin hakimiyyətə can atdıqları hakimiyyət boşluğu vaxtında, bir qismi 1993-cü ildən sonra, xüsusən son ilərədə yazılmışdır. Onların çoxu “Demokratiyanın uzun yolu” adlı iki cildlik kitabda (2001, 2002) verilmişdir, bir hissəsi isə mətbuatda çap olunsa da, həmin kitablara düşməmişdir. Oxucuya təqdim olunan kitab onların əsas qismini əhatə edir.

Nizami Xudiyevin “Heydər Əliyev və Azərbaycan dili” (1997) adlı kitabında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Azərbaycan dilinin inkişafındakı böyük xidmətlərindən, 70-ci illərin əvvəllərindən başlayaraq onun yürütdüyü milli dil siyasətindən, dilimizin dövlət dili statusu alması və beynəlxalq səviyyəyə yüksəlməsi uğrunda mübarizəsindən bəhs edilir. İlk dəfə olaraq burada böyük ictimai-siyasi xadim və dövlət başçısının ana dili barədə sistemli mülahizələri, nitq mədəniyyəti və natiqlik məharəti zəngin faktlar əsasında təhlil və tədqiq olunur. Kitab elmi ictimaiyyət və geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Nizami Xudiyev qeyd edir ki, “H.Əliyev Azərbaycan dili barədə yalnız adı ünsiyyət vasitəsi kimi deyil, qədim tarixi, zəngin mədəniyyəti, müasir dünyada müəyyən ictimai-mədəni mövqeyi olan bir xalqın milli sərvəti kimi düşünürdü ki, o zamankı Azərbaycan ziyalılarının çoxu məhz bunu başa düşmürdü. Ona görə də övladlarını rusdilli məktəblərə verməklə, bir növ, milli dilə biganəlik göstərirdilər ki, bu da nəticə etiba-

rilə, ana dilini bilməyən, yaxud zəif bilən, milli məzmununu itirmiş ziyalıların meydana çıxmasına şərait yaradırdı.

Azərbaycan cəmiyyətinin mənəvi-əxlaqi sağlamlığına xüsusi diqqət yetirən H.Əliyev üçün dil məsələsi həmişə əhəmiyyətli bir məsələ olmuşdur – respublika rəhbəri Azərbaycan yazıçıları ilə müxtəlif görüşlərində həmin məsələyə məhz bu cür geniş mənəvi-əxlaqi problemlər kontekstində qiymət verir, maarif-məktəb, elmi-pedaqoji sahələrdə ana dilinin inkişaf etdirilməsinə ayrıca qayğı göstərirdi”.

Nizami Xudiyevin “Azərbaycan ədəbi dilinin təşəkkülü” (1991) adlı dərslər vəsaitində Azərbaycan dilinin XII əsrə qədərki inkişaf yolu izlənilir. Buna görə də ən qədim dövrlərdən başlayaraq Azərbaycan ümumxalq dilinin formalaşması, ədəbi dilin təşəkkülünü şərtləndirən ilkin əlamətlər yeni dil faktları ilə izah edilmiş, şifahi ədəbi dilimizin ilkin nümunəsi sayılan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının ədəbi dilimizə xidməti ətraflı araşdırılmışdır.

Ali məktəb tələbələri üçün nəzərdə tutulmuş bu vəsaitdən müəllimlər, aspirantlar, elmi işçilər, eləcə də dilimizin tarixi ilə maraqlanan bütün oxucular istifadə edə bilirlər.

Nizami Xudiyevin “Azərbaycan ədəbi dilinin sovet dövrü” (1989) adlı dərslər vəsaitində sovet dövrü Azərbaycan ədəbi dili lüğət tərkibinin tədqiqi məsələləri araşdırılır. Əsərdə terminologiya, orfoqrafiya, orfoepiya məsələləri şərh edilməklə yanaşı, lüğət tərkibinin inkişafı, konkret dil materialı əsasında hər bir dövrün səciyyəvi əlamətləri üzrə nəzərdən keçirilir. Habelə lüğət tərkibinin zənginləşmə yolları haqqında ilk dəfə ətraflı məlumat verilir. Kitabda tərcümə ədəbiyyatının dili, Cənubi Azərbaycan ədəbi dili lüğət tərkibinin ümumi mənzərəsi barədə də ilkin araşdırmalarla tanış olmaq mümkündür.

Mübariz Yusifovun “Dahi şəxsiyyətin nitq fenomenliyi” (1997) adlı kitabında deyilir: “Heydər Əliyev ikinci minilliyin sonunda, üçüncü minilliyin astanasında dayanaraq öz nuru ilə həm ötən tariximizi, həm də gələcəyimizi işıqlandırır. O, iyirminci əsrdə parlayan elə bir günəşdir ki, öz ziyası ilə həm insanların qəlbini, həm də gələcəyimizin yollarını işıqlandırır.

Heydər Əliyev böyük siyasi xadim olmaqla yanaşı, vətəninini, torpağını, xalqını, dilini sevən, onu öz dühası ilə yüksəklərə qaldıran görkəmli bir şəxsiyyətdir. Heydər Əliyev ana dilini sevməklə bərabər, onu bütün incəliklərinə kimi bilir. Ona görə də bu dilə daim qayğı göstərir, onun inkişafı, zənginləşməsi və çiçəklənməsi yolunda heç vaxt qüvvəsini əsirgəmir. Heydər Əliyevin ana dili haqqındakı fikirləri bütövlükdə dilçilik elmimizin müasir və aparıcı istiqamətlərini müəyyən edir.

Nitq fikrinin canlandırılmasının ən vacib və zəruri amillərindən biridir. Ümumilikdə nitq fikrinin təzahür formasıdır. Adi adamların nitq informasiyası fərdi xarakter daşdığı halda, dahi şəxsiyyətin nitqi kütləvi əhəmiyyətə malik olmaqla, həm də ümumi səciyyə daşıyır. Azərbaycan xalqının dahi oğlu, möhtərəm prezidentimiz Heydər Əliyev cənablarının nitqində də bu cəhət qabarıqlığı ilə özünü büruzə verir”.

Elmi redaktoru Bəkir Nəbiyev olan “Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı” (1998) adlı kitabda müasir Azərbaycan dövlətinin banisi, xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin tərcümeyi-halına, ictimai-siyasi fəaliyyətinə müxtəsər nəzər salınır, onun milli ədəbiyyatımızla bağlı fikir və mülahizələri təhlil edilir, folklorun və klassik ədəbi irsin tədqiqinə, nəşrinə, təbliğinə qayğısından bəhs olunur və mənəviyyat sahəsində müdrik siyasətinin mahiyyəti açıqlanır.

Ana dili məsələsində məhz Heydər Əliyevin tutduğu prinsiplial, qətiyyətli mövqe sayəsində və şəxsən onun özünün

qızğın fəaliyyəti nəticəsində respublikamızın 1978-ci ildə qəbul edilmiş Konstitusiyasına Azərbaycan dilinin Azərbaycan Respublikasının dövlət dili olduğu barədə məşhur 73-cü maddə daxil edildi. Həmin dövrdə Azərbaycan milli dilə Konstitusiya səviyyəsində dövlət dili statusu vermiş, üç keçmiş sovet respublikasından biri və yeganə türk-müsəlman respublikası idi.

Ana dilinin inkişafında, ədəbi dilimizin büllurlaşmasında Cəlil Məmmədquluzadənin və onun ədəbi məktəbinin davamçılarının tutduqları ardıcıl mövqe də Heydər Əliyevin diqqətindən yayınmamışdır. Qarşısına “türkün açıq ana dilində” yazmağı başlıca məqsəd qoyan Mirzə Cəlil məhz bu yolla qısa müddət ərzində jurnalın auditoriyasını genişləndirmiş, ana dilinin saflaşmasına, təmizlənməsinə və zənginləşməsinə yardımçı olmuşdur. “Cəlil Məmmədquluzadənin fəaliyyətində ən dəyərlili cəhətlərdən biri də Azərbaycan xalqının dilinin inkişafı üçün göstərdiyi xidmətlərdir. Ədibin ana dilinə – Azərbaycan dilinə böyük diqqəti, ana dilini təbliğ etməsi və ana dilinin, Azərbaycan dilinin hər yerdə hökm sürməsinin zəruriliyinə dair fikirləri, yazıları o vaxt üçün çox vacib idi, bu gün üçün də çox aktualdır” – deyən Heydər Əliyevin Mirzə Cəlilin dili barəsindəki bu mülahizələri eyni zamanda ümummillil liderimizin özünün də ana dilinə qayğı və münasibətinin üzərinə işıq salır. Təsadüfi deyil ki, başqa klassik yazıçı və şairlərimizlə bir sırada Cəlil Məmmədquluzadə irsi də Azərbaycan dili anlayışına yenidən vətəndaşlıq hüququ qazandırmaq prosesində Heydər Əliyevin arxalandığı mənbələrdən biri olmuşdur.

Elmi redaktoru Bəkir Nəbiyev olan “*Heydər Əliyev dil haqqında və Heydər Əliyevin dili*” (1998) adlı kitabda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Azərbaycanda dil quruculuğu sahəsində gördüyü işlərdən, onun Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti barədəki fikirlərindən

danışılır. Eyni zamanda, onun natiqliyi, çıxış və nitqlərinin dil xüsusiyyətləri təhlil edilir.

Kitabda qeyd olunur ki, “Kənd təsərrüfatından, əkinçilikdən tutmuş, siyasətə, diplomatiyaya qədər insan fəaliyyətinin bütün sahələrini, qəlbinin ən incə titrəyişlərini, dünya elm, mədəniyyət və ədəbiyyatının klassik nümunələrini, böyük bəşəri mənaları ehtiva və ifadə etmək imkanları ilə zəngin olan dilimiz H.Əliyevin gözəl bildiyi, həmişə də yüksək qiymətləndirdiyi və qayğısına qaldığı təkrarsız mənəvi sərvətimizdir. Müstəqil Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının ayrıca bir maddəsində bu dilin haqlı olaraq dövlət dili kimi şərəfləndirilməsi üçün biz ilk növbədə ölkənin prezidenti H.Əliyevə minnətdarıq.

Görkəmli ictimai və siyasi xadim, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin hərtərəfli yaradıcı fəaliyyətində dilçilik məsələləri, ilk öncə ana dili, dil və dövlət, dil və mədəniyyət, dil və millət, dil və tarix, dil və ədəbiyyat, dil quruculuğu kimi önəmli sosiolinqvizistik məsələlər xüsusi yer tutur. Bütün böyük siyasi xadimlər kimi, Heydər Əliyev öz xalqının, öz ölkəsinin iqtisadiyyatı, maddi rifah halının yaxşılaşması ilə bərabər, onun ümummədəni tərəqqisinin də qayğısına qalmış, yaşadığı ölkənin, mənsub olduğu xalqın dünyanın ən inkişaf etmiş ölkələri və xalqları səviyyəsinə yüksəlməsinə ciddi diqqət yetirmişdir.

Professor Nizami Cəfərovun “Azərbaycanşünaslığın əsasları” (2005) kitabında Azərbaycan xalqının, dilinin, ədəbiyyatının, mədəniyyətinin formalaşması tarixi bərdə sistemli məlumat verilir, azərbaycançılıq ideologiyasının təşəkkül mərhələləri araşdırılır. Kitab azərbaycanşünas tədqiqatçılar, universitet müəllimləri və tələbələri üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Vilayət Əliyevin “Heydər Əliyevin dil siyasəti” (2003) adlı kitabında əvəzsiz milli sərvətimiz olan Azərbaycan dilindən və onun sehrindən, dilimizin inkişafında, qorunmasında və cıalanmasında xüsusi tarixi xidmətləri olan xalqımızın ictimai-siyasi, mənəvi dünyasında silinməz iz buraxan, qəlbində Azərbaycan adlı bir alov gəzdirən dünya şöhrətli siyasətçi, müstəqil Azərbaycan dövlətinin qoruyucusu, böyük vətəndaş Heydər Əliyevin əməli fəaliyyətindən söz açılır.

Kitaba, həmçinin, dəyərli mənbə kimi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin imzaladığı Azərbaycan dilinin tətbiqi və inkişafını təmin edən Fərman, Qanun və Sərəncamlar bütövlükdə daxil edilmişdir. Kitab ziyalılar, filoloqlar və “H.Əliyev auditoriyası” təbliğatçıları üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Akademik Abel Məhərrəmovun rəhbərliyi və ümumi redaktəsi ilə, professor Abuzər Xələfov və Solmaz Sadıqovanın tərtib etdikləri “Heydər Əliyev: Bibliqrafik məlumat kitabı”nda (2003) dünyanın görkəmli dövlət xadimi, xalqımızın böyük oğlu, ölkəmizin müstəqilliyinin təminatçısı, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əlirza oğlu Əliyevin tükənməz irsi oxucuların diqqətinə çatdırılır. Bibliqrafik məlumat kitabının məqsədi Heydər Əliyevin nəşr edilmiş, eləcə də bu böyük şəxsiyyət haqqında yazılmış kitabları bibliqrafik üsulla sistemləşdirərək oxuculara təqdim etməkdən ibarətdir. Bibliqrafik məlumat kitabı geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Bakı Dövlət Universitetinin Elmi Şurasının qərarı, akademik Abel Məhərrəmovun rəhbərliyi və ümumi redaktəsi ilə nəşr edilmiş “Heydər Əliyev: Bibliqrafik məlumat kitabı” Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əlirza oğlu Əliyevin 80 illik yubileyinə həsr edilmişdir. Azərbaycan dilində (434 s.), rus dilində (446 s.) və ingilis dilində (455 s.) çap

olunmuş kitabda “Heydər Əliyev irsində Azərbaycan dili və ədəbiyyatı məsələləri” adlı ayrıca bölmə verilmişdir.

Timuçin Əfəndiyevin “Heydər Əliyev və milli-mənəvi dəyərlərimiz” (2011) adlı kitabına yazılmış “Ön söz”də deyilir: “Tarix uzaqlaşdıqca biz Heydər Əliyev dühasının əzəmətini, onun şəxsiyyətinin böyüklüyünü daha aydın dərk edirik. Əslində bu qeyri-adi şəxsiyyət hər zaman bizim əhatəmizdədir. Çünki ulu öndərin layiqli davamçısı – Prezidentimiz İlham Əliyev Heydər Əliyevin şah əsəri olan müstəqil Azərbaycanı məhz onun miras qoyduğu dövlətçilik prinsipləri ilə idarə edir, onun imkan tapıb həyata keçirə bilmədiyini idealları tarixə çevirir.

Heydər Əliyevin miras qoyduğu sərvətlər içərisində onun zəngin nəzəri irsi xüsusi yer tutur. Onun irsi bizim milli sərvətimizdir. Azərbaycan dili, ədəbiyyatı, mədəni-mənəvi dəyərləri ümummillə liderin azərbaycançılıq fəlsəfəsinin, müstəqil Azərbaycanın milli və dövlət ideologiyasının əsas mərkəzləri, bədi-fəlsəfi mənbələridir. O, qürurla deyirdi: Dünyada yaşayan azərbaycanlılar öz ana dilini, dinini, milli ənənələrini heç zaman unutmamalıdır. Hər bir azərbaycanlı fəxr etməlidir ki, onun böyük tarixə, qədim, zəngin mədəniyyətə malik olan Azərbaycan kimi vətəni vardır”.

Salatın Əhmədovanın “Heydər Əliyevin dil siyasəti” (2008) adlı kitabında deyilir: “Heydər Əliyevin yürütdüyü dil siyasəti onun milli dövlət quruculuğu siyasətinin üzvi tərkib hissəsidir. Ümumiyyətlə, dövlət (və millət) quruculuğu prosesində dil məsələsinə xüsusi önəm verilməsinin tarixi təcrübəsi kifayət qədər zəngindir. Türkiyə Cümhuriyyətinin qurucusu M.K.Atatürk də vaxtilə mükəmməl bir dil siyasəti yürütmüş, hətta əsrlərcə tarixi olan osmanlıcağı yeni türkcəyə çevirməyə – böyük bir dil inqilabı həyata keçirməyə nail olmuşdur. Hey-

dər Əliyevin yürütdüyü dil siyasəti daha çox Azərbaycan dilini sözün həqiqi mənasında dövlət dili kimi qərarlaşdırmaqdan, onun beynəlxalq nüfuzunu təmin etməkdən ibarət olmuşdur.

Sovet sisteminin, yaxud sovet sosialist ideologiyasının təsiri ilə bütün İttifaq ərazisində rus dilinin milli dilləri ikinci və ya üçüncü plana sıxışdırması nəticəsində respublika daxilində öz mövqelərinin böyük bir hissəsini rus dilinə güzəştə getməyə məcbur olmuş Azərbaycan dilinə layiq olduğu ictimai-siyasi və mədəni nüfuzu qaytarmaq, onun tarixi hüquqlarını bərpa etmək yalnız deklorativ bir iş deyildi. Yəni bunu sadəcə Prezident sərəncamı, yaxud Parlament qanunu ilə həll etmək olmazdı. Sistemli, ardıcıl iş görmək, xüsusilə, dövlət idarələrində ana dilinin lazımı səviyyədə işləkliyinə nail olmaq tələb edilirdi.

Ümummilli liderin yürütdüyü dil siyasətində ölkənin, xalqın müstəqilliyi ən mühüm şərt olaraq meydana çıxmaqla yanaşı, həmin müstəqilliyin məzmunu, davamlılığı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

“HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN DİLİ” MÖVZUSUNDA ÇAP OLUNMUŞ DÖVRİ MƏTBUAT ƏSƏRLƏRİNİN XÜLASƏSİ

Vilayət Quliyevin “Azərbaycan dili bizi birləşdirəcəkdir” sərəlvhəli məqaləsində deyilir: “Ana dilimizin adı ilə 1992-ci ildə baş vermiş yeni bir dolaşığı və tarixi səhvi aradan qaldırmaq missiyası Heydər Əliyevin üzərinə düşmüşdü. Söhbət Milli Məclisin 1992-ci ilin dekabrında dövlət dilimiz haqqında qəbul etdiyi qərardan gedir. Şübhəsiz, yeni “iyirmi-altıların” bu qərarı volyuntarist bir addım idi. Bu qərar qəbul olunarkən geniş ictimaiyyətin, ilk növbədə isə ziyalıların və dilçi alimlərin fikri nəzərə alınmamışdı.

Adamın öz-özündən sitat gətirməsi bəlkə də təvazökarlıqdan bir qədər uzaqdır. Ancaq mən 1993-cü ilin fevralında “Müstəqil qəzet”ə verdiyim müsahibədən bir neçə cümləni eyni ilə burada vermək istəyirəm: “Bir zamanlar “türklükdən” uzaqlaşmaq xatirinə biz “azərbaycanlı” olmuşduq, indi isə “türk” olmaq xatirinə “azərbaycançılıqdan” uzaqlaşırıq. Bunların hər ikisi ifratdır, həm də bütün ifrat hallar kimi zərərli. Mən inanıram ki, Milli Məclisin bu göydəndüşmə qərarı gəc-tez ləğv olunacaq və o, yaxın siyasi tariximizin təəssüf doğuran hadisələrindən biri kimi xatırlanacaq”.

Doğrusu, həmin sözləri deyəndə mən dilimizin adı ilə bağlı anlaşılmaqlığın belə tezliklə aradan qaldırılacağını təsəvvür etmirdim. Lakin 1993-cü ilin iyununda Heydər Əliyevin yenidən siyasi hakimiyyətə qayıdışı dünyə düşmüş bir çox məsələlər kimi dilimizin adı ilə bağlı lüzumsuz mübahisələrə də bir aydınlıq gətirdi. Artıq dünya miqyasında qəbul edilmiş “Azərbaycan dili” anlayışına yenidən vətəndaşlıq hüququ qazandıran ölkə prezidenti bunu iradi bir qərarla həyata keçir-

mədi. Konstitusiya komissiyasının iclaslarında, Azərbaycan EA-da keçirilən geniş müşavirədə, yaradıcı ziyalılarla görüşlərində dönə-dönə bu ciddi məsələnin üzərinə qayıtdı, əhalinin ən müxtəlif təbəqələrinin rəyini öyrəndi və nəticədə yeganə düzgün qərar qəbul olundu. “Heydər Əliyev və Azərbaycan dili” kitabında öz təfərrüatlı əksini tapmış bu proses əsər müəllifinin fəal iştirakı ilə keçdiyindən o, bütün məsələlərə kifayət qədər aydınlıq gətirə bilmişdir.

“Azərbaycan dili” anlayışını qətiyyətlə müdafiə edən Heydər Əliyev xalqımızın və dilimizin mənşəyi ilə bağlı məsələləri yalnız vətənpərvər və “türk dostu” görünmək naminə “türk dili” adlandırmağa səs verənlərdən qat-qat dərin və hərtərəfli bilirdi: “Biz türk mənşəli millətlik və türkdilli xalqların dilinə mənsub olan dilimiz var” – deyə o, “Azərbaycan dili” anlayışını “türklükdən” imtina kimi qiymətləndirənlərə cavab verirdi. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin gələcəyini düşünən müdrik bir dövlət xadimi kimi Heydər Əliyev bu məsələdə yalnız tarixilik prinsiplərinə, yaxud leksik-qrammatik xüsusiyyətlərə əsaslanmağı kifayətləndirici saymırdı. O, dil məsələsinə həm də siyasi platformadan yanaşırdı, dövlətimizin, dilimizin və ədəbiyyatımızın gələcəyini əsas götürürdü.

Bu ciddi məsələni incəliklərinə qədər araşdıran Nizami Xudiyev öz qənaətlərini belə yekunlaşdırır: “Xalq bir daha əmin oldu ki, Azərbaycan prezidenti Azərbaycan xalqının tək-cə maddi sərvətlərinin deyil, mənəvi-mədəni sərvətlərinin də böyük müdafiəçisidir”.

Kitabda prezident Heydər Əliyevin Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi statusunun artırılmasındakı rolu onun respublikaya rəhbərliyi dövründə dilçilik elminin sürətli inkişafı ilə əlaqəli şəkildə nəzərdən keçirilir. Unudulmamalıdır ki, məhz həmin illərdə bütün keçmiş SSRİ-də yeganə beynəlxalq türkoloji orqan olan “Sovetskaya türkologiya” jurnalı Bakıda nəşrə

başlamışdı. Azərbaycan dilinin müasir elmi qrammatikasını yaratdıqlarına görə dilçi-alimlərimizdən bir qrupu respublika dövlət mükafatına layiq görülmüşdü, ayrı-ayrı görkəmli dilçilərin yubileyləri keçirilmişdi və s.” (*Azərbaycan, 1997-ci il, 11 dekabr*).

Professor Yusif Seyidov “Dilimizin böyük havadarı” adlı məqaləsində yazır: “Heydər Əliyevin milli dillə əlaqədar yorulmaz fəaliyyəti nəticəsində gənclərin ana dilinə yiyələnmələri sahəsində böyük dəyişikliklər əmələ gəlmiş, dil tədrisinin səviyyəsi yüksəlmişdir. Başqa dillərdə təhsil alan gənclərə Azərbaycan dili tədrisini həyata keçirmək çox çətinliklərlə qarşılaşırdı. İndi burada da ciddi dönüş əmələ gəlmişdir. Ölkə başçısının sözləri bir də ona görə ciddi təsir bağışlayır ki, o həm də dünyada böyük nüfuzə malik tarixi şəxsiyyətdir, xalqımızın mənəvi atasıdır.

Biz bu məqalədə hörmətli prezidentimizin ümumən dil, xüsusən Azərbaycan dili sahəsindəki fəaliyyətinin kiçik bir qismini nəzərdən keçirdik. Heydər Əliyevin milli dil sahəsində otuz ilə yaxın dövrdəki fəaliyyəti, belə də demək olar ki, mübarizəsi o qədər geniş və çoxcəhətlidir ki, onu tam əhatə etmək üçün uzun müddətli ciddi elmi tədqiqat aparmaq lazım gəlir. Heydər Əliyevin ana dili, dövlət dili haqqında mülahizələri elmi əsaslara söykənir. Ona görə də bu fikirlər keçici səciyyə daşımır, onlar xalqın bütün varlığı dövründə tarixi mənə daşıyır və daima öz təsirini göstərəcəkdir. Heydər Əliyevin fikirləri konkret mənada Azərbaycan dili haqqında deyilsə də, ümumiyyətlə, millətin həyatında dilin rolunu müəyyən edir, ona görə də nəzəri dilçilik fikri kimi onlardan istifadə ediləcəkdir” (*Bakı Universitetinin xəbərləri, 1998-ci il, № 1*).

Professor Yusif Seyidov “*Milli dilə dövlət qayğısı*” adlı məqaləsində yazır: “1974-cü ildə Heydər Əliyevin təşəbbüsü və razılığı ilə dörd cildlik Azərbaycan dili dərsliklərinə görə altı nəfər Azərbaycan dili müəlliminə Dövlət mükafatı laureatı adı verildi. Bunun təkcə əməli əhəmiyyəti yox, həm də böyük siyasi əhəmiyyəti var idi. Bu, rus şovinizminə meydan oxumaq idi. 1978-ci ildə Azərbaycan Konstitusiyasında Azərbaycan dilinə dövlət dili kimi hüquq verildi. Bu, o dövrdə qəhrəmanlığa bərabər idi – Heydər Əliyevin qəhrəmanlığı idi. Bu, cəsərət tələb edirdi və xalqa, milli varlığa, ana dilinə məhəbbətdən irəli gəlirdi. Bu və digər tədbirlər nəticəsində Azərbaycan dilinin mövqeyi möhkəmləndi, hörməti daha da artdı. Vəzifə sahibləri respublikanın birinci şəxsindən nümunə götürməyə başladılar. Bu proses Heydər Əliyevin sayəsində 1993-cü ildən yeni mərhələyə qədəm qoydu.

Heydər Əliyev bu dövrdə Azərbaycan dilinin tətbiqi sahələrinin genişlənməsi, bu dilin ümumxalq dili kimi hüququnun artması sahəsində daha ardıcıl və çoxcəhətli fəaliyyətə başlayaraq, hər şeydən əvvəl şəxsi nümunə göstərir, ən ali məclislərdə Azərbaycan dilində danışır, həm də nətiqlik sənətinin bütün tələblərinə riayət edə-edə danışır. Onun hər şəraitə uyğun ifadə tonu var, hər məclisə uyğun söz seçmə qabiliyyəti var. Söz düzümü, məntiqi ardıcılıq, fikir aydınlığı, sərrastlıq onun nitqinin əlamətləridir. Heydər Əliyevin xarici ölkə başçıları və nümayəndələri ilə Azərbaycan dilində danışmasının böyük siyasi əhəmiyyəti var. Bu, Azərbaycan dilinin beynəlxalq nüfuzunu daha da artırır” (“*Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi*” jurnalı, 1998-ci il, № 3).

Professor Yusif Seyidovun “Heydər Əliyev rəsmi səviyyədə ilk dəfə Azərbaycan dilində çıxışı ADU-da (BDU) etdi” adlı müsahibəsində deyilir: “Ölkəmizin ictimai həyatında Bakı Dövlət Universitetinin rolunu heç bir şeylə bərabər tutmaq olmaz. Əgər bu gün Azərbaycan ziyalılar ölkəsidirsə, onun böyük ali və orta məktəb şəbəkəsi varsa, bunlar universitetin sayəsindədir. Əgər bu gün onlarla elmi-tədqiqat institutları olan Elmlər Akademiyamız varsa, Prezident Aparatından tutmuş aşağıya qədər bütün sahələrdə yüksək səviyyəli mütəxəssislər, görkəmli dövlət adamları, ictimai xadimlər fəaliyyət göstərirsə, universitetin xidmətidir. Universitetin məzunlarının xoş sədaları çox-çox uzaqlardan gəlir. Xarici ölkələrin bir çox elm və siyasət adamları öz uğurları üçün Universitetə borcludurlar. Orta Asiya dövlətlərində elmin inkişafında, elmi kadrların yetişməsində BDU xüsusi rol oynamışdır.

Universitet xalqımızın düşünən beyni, elm, mədəniyyət, təhsil mərkəzidir. Universitet, varlığının bütün dövrlərində ölkəmizin ictimai-siyasi həyatının barometri olmuşdur və indi də bu mövqeyini saxlayır.

Yeri gəlmişkən deyim ki, Heydər Əliyev Universitetin 50 illik yubileyindəki çıxışını Azərbaycan dilində söylədi. İndi adi görünən bu hərəkət o dövr üçün hadisə idi. Ölkənin rəhbəri, həm də siyasət aləminə yenicə gəlmiş rəhbəri gözə görünən və görünməyən bütün qadağaları aşaraq, Universitetin yubiley iclasının sədri kimi yığıncaqda ana dilində giriş sözü dedi və iclası açıq elan etdi. Bu haqda çox deyilib və yazılıbdır, lakin onun əsl mənası hələ tam açıqlanmayıbdır. Əvvəla, Sovet dövründə adi yığıncaqda yox, Azərbaycan dilini bilən və bu dili bilməyən azərbaycanlılarla bərabər, başqa millətlərin nümayəndələrinin iştirak etdiyi dövlət əhəmiyyətli bir toplantıda milli dildə danışmaq iclasa, çıxışlara istiqamət vermək idi, milli ruh aşılamaq idi; heç nədən çəkinmədən, öz dilində danış

demək idi. Bu, xalqa müraciət demək idi. O demək idi ki, ey ziyalılar, ey xalq, sənin dilin böyük salonlarda, böyük tribunarlarda səslənməyə layiq bir dildir. Bunun əməli təsiri də var idi. O çıxışdan sonra respublikada Azərbaycan dilinə münasibət xeyli dəyişdi, məktəblərdə Azərbaycan dilinin tədrisi yaxşılaşdı, Bakıda ana dilli məktəblərin, ana dilli siniflərin sayı artmağa başladı” (*Yeni Azərbaycan, 2000-ci il, 28 yanvar*).

Ağamusa Axundovun “Ana dilimiz yüksəliş yollarında” adlı məqaləsində deyilir: “Möhtərəm prezidentimiz Heydər Əliyev “Azərbaycan XXI əsrin və üçüncü minilliyin ayrıcında” yeni 2001-ci il, yeni əsr və üçüncü minillik münasibətilə Azərbaycan xalqına müraciətində deyir: “Hər bir xalqın özünəməxsusluğunu müəyyən edən başlıca ünsürlərdən biri onun dilidir. XX əsrdə xalqımızın bu sahədə əldə etdiyi uğurlar yüksək təqdirəlayiqdir. Biz fəxr edirik ki, müstəqil Azərbaycan Respublikasının dövlət dili olan Azərbaycan dili son bir əsrlik dövr ərzində böyük inkişaf yolu keçərək lüğət tərkibini zənginləşdirmiş, qrammatik quruluşunu cilalamış və dünya dilləri içərisində öz layiqli yerini tutmuşdur”.

Xalqımızın ana dili olan Azərbaycan dilinin inkişafında, onun dünya dilləri içərisində öz layiqli yerini tutmasında dilimizin böyük qayğıkeşi və bilicisi Heydər Əliyevin misilsiz xidməti olmuşdur. Son otuz iki illik zaman müddətində ana dilimizin dövlət dili kimi bənzərsiz inkişafı, şəksiz-şübhəsiz, onun dil quruculuğu sahəsində apardığı siyasətlə bağlıdır. Dili iqtisadi nailiyyətlərdən də üstün tutan ölkə rəhbəri deyirdi: “İndi biz dilimizdə sərbəst danışırıq və hər bir mürəkkəb fikri ifadə etməyə qadirik. Bu, böyük nailiyyətdir. Bu, iqtisadi və başqa nailiyyətlərin hamısından üstün bir nailiyyətdir ki, bizim bir millət kimi özünəməxsus dilimiz var və o da o qədər

zəngindir ki, dünyanın hər bir hadisəsini biz öz dilimizlə ifadə edə bilirik”.

Hakimiyyətə gəldiyi ilk gündən başlayaraq, o, güclü milli amil kimi ana dilinin dövlət dili səviyyəsində inkişaf etməsinə xüsusi diqqət yetirmiş və bu sahədə sovet imperiyası dövründən başlayaraq çox böyük işlər görmüşdür” (*Azərbaycan, 2001-ci il, 20 fevral*).

Səlahəddin Xəlilovun “Dil və dövlətçilik” adlı məqaləsində deyilir: “Milli dövlət quruculuğunun çox mühüm şərtlərindən biri milli ədəbi dilin zəminində xüsusi rəsmi dil üslubunun formalaşmasıdır. Burada biz aydınlıq üçün “dövlət dili” anlamının iki fərqli mənasını nəzərə almalıyıq. Hər hansı bir dilin hüquqi aktla “dövlət dili” elan olunması heç də bütün sahələrdə ancaq həmin dildən istifadə olunmasını nəzərdə tutmur. Elmdə, sənətdə, iqtisadiyyatda, ticarətdə, özəl şirkətlərdə insanlar ünsiyyət dili seçməkdə azaddırlar. Söhbət dövlət idarələrindən, rəsmi dövlət tədbirlərindən, rəsmi yazışmalardan gedir. Dövlət dilini bilmək tələbi məcburi akt kimi ancaq dövlət məmurlarına, vəzifəli şəxslərə tətbiq oluna bilər. Lakin onların bilməli olduğu dil necə bir dildir? Azərbaycan dilini bilməyin çox müxtəlif səviyyələri ola bilər. Azərbaycan dilində çox müxtəlif dil üslubları vardır ki, dövlət idarələrində bunlardan birini-rəsmi dil üslubunu xüsusilə mükəmməl bilmək tələb olunur. Məsələn, bədii dili, hətta ümumiyyətlə ədəbi dili çox gözəl bilən bir şəxs, şair və ya yazıçı rəsmi sənədləri tərtib etməkdə çətinlik çəkə bilər. Deməli, bədii dil, elmi dil üslubları ilə yanaşı, rəsmi dil üslubunu hamılıqla öyrənməyə böyük ehtiyac var” (*Azərbaycan, 2001-ci il, 21 fevral*).

“Azərbaycan” qəzetinin “Ana dili göz bəbəyimizdir, onu qorumalıyıq” mövzusunda keçirdiyi “dəyirmi stol”da aşağıdakılardan danışılır: “Lüğət tərkibinin, məna çalarlarının zənginliyinə görə dünyanın ən mədəni xalqlarının dili səviyyəsinə yüksəlmiş Azərbaycan dili bir dağ çayına bənzəyir. Və bu çay getdikcə öz mənbələrini zənginləşdirərək yeni vüsət və sürət kəsb etdiyi bir zamanda bəziləri bu dilin qrammatik qayda-qanunlarına əhəmiyyət verməyərək onu gah təhrifə məruz qoyur, gah da qondarma sözlərlə, süni terminlərlə korlamağa səy göstərirlər. Xalq şairi Səməd Vurğun hələ 1939-cu ildə yazırdı: “Dil xalqın namusu deməkdir, tarixi deməkdir, vicdanı deməkdir. Bu dil məsələsini hər yerdə göz bəbəyimiz kimi gözləməliyik”.

“Azərbaycan” qəzetinin keçirdiyi “Dəyirmi stol” da məhz dilimizin qayğıları ilə bağlı oldu. Söhbətdə Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun direktoru professor Ağamusa Axundov, Bakı Dövlət Universitetinin Filologiya fakültəsinin dekanı, millət vəkili Nizami Cəfərov, professorlardan Tofiq Hacıyev, Yusif Seyidov, N.Tusi adına Pedaqoji Universitetin professoru Afat Qurbanov, “Azərbaycan” qəzetinin baş redaktoru Əmir Mustafayev, mədəniyyət şöbəsinin redaktoru Flora Xəlilzadə və müxbir Əntiqə Qonaq iştirak edirdilər” (*Azərbaycan, 2001-ci il, 19 mart*).

Professor Nizami Xudiyevin yazdığı “Heydər Əliyev və Azərbaycan dili” adlı məqalədə deyilir: “1300 yaşlı “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının, min illik yazılı ədəbiyyatın sahibi, Nəsimilər, Füzulilər, Xətailər, Mirzə Fətəllilər, Sabirlər, Mirzə Cəlillər, Cavidlər, Cəfərlər yetirən, dünya mədəniyyətini zaman-zaman dahiyənə söz, sənət zirvələri ilə ucaldan, zənginləşdirən Azərbaycan dili!

Zaman-zaman məşhur alimlər, səyyahlar, salnaməçilər bu dili “Şərqin açarı”, “Qafqazın qapısı” adlandırırdı. Böyük rus şairi Lermontov Azərbaycan dilinin Qafqazdakı mövqeyini fransız dilinin Avropadakı o vaxt geniş, aparıcı mövqeyi ilə müqayisə edir. Bu, Qafqazda əsas danışq dili, xalqlararası ünsiyyət vasitəsi olan Azərbaycan dilinin dahi rus şairi tərəfindən səmimi etirafı idi.

Tarix boyu dahilər yetirən Azərbaycan dili zaman-zaman dahi oğullarının çiyində ucaldı. XVI yüzilin birinci yarısında Azərbaycan dilinin keşiyində Şah İsmayıl Xətai Heydəroğlu dayanırdısa, XX yüzilin ikinci yarısında bu tarixi, şərəfli missiya Heydər Əliyevə nəsb oldu. Xalqın xoşbəxtliyi, milli taleyimizə Tanrı töhfəsi idi ki, Azərbaycan dövlətçiliyinin, Azərbaycan dilinin bəxtinə Heydər Əliyev düşdü.

70-ci illərin sonlarında Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə dördcildlik “Müasir Azərbaycan dili” dərsliyinə Dövlət mükafatı verilməsi Azərbaycan dilinə böyük qayğının, əsl rəhbər diqqətinin, övlad məhəbbətinin nəticəsi idi. Bu yolla qazanılan uğurlar həm dövlət səviyyəsində qiymətləndirilir, həm də Azərbaycan dilçilik elminin bütün potensial imkanları səfərbər edilir, daha sanballı, fundamental tədqiqatlara istiqamətləndirilir, ruhlandırılırdı. Heydər Əliyevin dil siyasəti 70-ci illərin sonlarına doğru Azərbaycanda milli dil təfəkkürünün yüksəlməsinə o qədər böyük təsir göstərdi ki, bunu ancaq XVI əsrin əvvəllərindəki – Şah İsmayıl Xətəinin hakimiyyəti dövründəki, yaxud XX əsrin əvvəllərindəki vəziyyətlə müqayisə etmək mümkün idi.

Müəyyən qədər unudulan, tarixi altdan-altdan xalqdan ayrı salınan milli ədəbiyyat və mədəniyyət nəhənglərinin üzə çıxarılması, bu yolla Azərbaycan dilinin böyük ədəbi yaddaşının, qanunauyğun bədii şüur hərəkətinin bərpası, nəticədə dilin daxili enerjisinin, min illər boyu yığılan etnogenetik, ruhi-

mənəvi potensialının oyadılması, hərəkətə gətirilməsi Heydər Əliyevin misilsiz xidmətlərindən biridir” (*Dirçəliş-XXI əsr, 2001-ci il, № 40, iyun*).

Yusif Seyidov “Azərbaycan dilinə dövlət qayğısının yeni təzahürü” adlı məqaləsində yazır: “Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyevin “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” fərmanı çox mühüm elmi-tarixi, ictimai-siyasi sənəddir. Bu fərman Heydər Əliyevin 1969-cu ildən – Azərbaycana rəhbərlik etdiyi vaxtdan başlayaraq, milli dillə əlaqədar həyata keçirdiyi böyük tədbirlərin qanunauyğun davamıdır. Hakimiyyətinin ilk günlərindən Heydər Əliyevin bütün sovet məkanına səs salan, çoxları üçün qərribə görünən cəsarətli çıxışları – Azərbaycan dilindəki çıxışları ölkə rəhbərinin milli dilə doğma münasibətini əyani şəkildə nümayiş etdirirdi. Elə o vaxtdan əzəmətli quruculuq, xalq təsərrüfatının yüksəlişi, elmə, mədəniyyətə, təhsilə, ziyalılara qayğı və s. kimi hüdudu görünməyən işlərlə bir sırada Azərbaycan dili problemlərinə önəmli diqqət arası kəsilmədən həyata keçirilirdi.

İkinci faktı yada salmaq kifayətdir ki, Heydər Əliyevin 1970-ci illərdə Azərbaycan dilinə münasibətinin mənasını, daha doğrusu, Azərbaycan dili uğrunda mübarizəsini təsəvvür edə biləsən.

Heydər Əliyevin təşəbbüsü və göstərişi ilə 1974-cü ildə dörd cildlik “Müasir Azərbaycan dili” adlı ali məktəb dərslisinin müəlliflərinə Respublika Dövlət Mükafatı verildi. Prezidentimizin “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” fərmanında onlardan Ə.Dəmirçizadənin, M.Hüseynzadənin, S.Cəfərovun və Ə.Abdullayevin adları yad edilir. Heydər Əliyevin zəkasının və uzaqgörənliyinin məhsulu olan bu tədbir adi mükafatla məhdudlaşmırdı. Bu, hələ o zaman ölkə rəhbərinin elmə, təhsilə, ali məktəblərdə Azərbaycan dili-

nin tədrisinə dövlət münasibəti idi. Bu, alimə, müəllimə, Azərbaycan dilinin tədqiqatçılarna, Azərbaycan dilini gənc nəsillərə öyrədən müəllimlərə qayğı idi. Bu mükafatdan sonra Azərbaycan dilçiliyi daha sürətlə inkişafa başladı, orta və ali məktəblərdə Azərbaycan dilinin tədrisi xeyli yaxşılaşdı, Azərbaycan dilli məktəblərin sayı artdı, ali məktəblərin Azərbaycan bölmələrinə tələbə qəbulu genişləndi. Bu tədbirin siyasi əhəmiyyəti də var idi.

Heydər Əliyevin rəsmi yığıncaqlarda Azərbaycan dilindəki çıxışları kimi, milli dil dərslərinə Dövlət mükafatının verilməsi də ölkədə əks-sədaya səbəb oldu. Sovet dövlətinin mənəm-mənəmlik vaxtında, rus şovinizminin tüğyan etdiyi zamanda, müttəfiq respublikalarda, xüsusən, türkdilli xalqların yaşadığı respublikalarda milli dilə adi meyllərin millətçilik kimi damğalandığı bir dövrdə Azərbaycan Respublikasının rəhbərinin heç bir qadağaya məhəl qoymadan, ana dili ilə əlaqədar belə sərbəst hərəkət etməsi, cəsarətli addımlar atması çoxlarına qəribə görünməyə bilməzdi. Bununla belə bu işlər respublikanın hüduqlarını aşdı, başqa xalqlarda da oyanışa, milli mənlük hissələrinin baş qaldırmasına səbəb oldu.

Yada salmaq istədiyim ikinci fakt, fərmanda deyildiyi kimi, “mərkəzin bütün maneələrinə baxmayaraq, respublikanın 1978-ci ildə qəbul edilmiş Konstitusiyasına Azərbaycan dilinin dövlət dili olması barədə maddənin daxil edilməsi müəssər oldu. Bu, həmin dövr üçün çox cəsarətli və qətiyyətli bir addım idi”. Bunu o çətin dövrdə məhz Heydər Əliyev kimi cəsarətli siyasi xadim, müdrük dövlət başçısı həyata keçirə bilərdi.

Beləliklə, Azərbaycan dilinin hərtərəfli inkişafı, Azərbaycan dilinin milli dövlət dili kimi qəbul edilməsi və işlədilməsi uğrunda mübarizənin əsasları 1970-ci illərdə qoyulmuşdur. Ancaq arada bir boşluq yarandı, dilə qayğı, rəsmi dövlət qayğısı, demək olar ki, olmadı və ya zəiflədi. Zaman keçdi,

Azərbaycan xalqı, qeyri-müəyyənlik girdabında boğulan Azərbaycan milləti ümidini yenə öz sınanmış liderinə bağladı. Qurtuluş gününü gözlədi və o Qurtuluş günü gəldi – 1993-cü ilin 15 iyun günü, Heydər Əliyevin yenidən hakimiyyətə qayıdışı günü, Azərbaycan dili uğrunda mübarizə, milli dilə dövlət qayğısı yeni mərhələyə qədəm qoydu.

Heydər Əliyev nümunə göstərdi. Ölkə daxilində, ölkədən xaricdə diplomatik danışıqlarda, rəsmi yığıncaqlarda Azərbaycan dilində danışdı, həm də hər cəhətdən dolğun, mənalı, məntiqli, təsirli nitq nümayiş etdirdi. Öz müsahibələri və nitqləri ilə sübut etdi ki, Azərbaycan dili ən yüksək tribunlardan səslənməyə layiq dildir. Heydər Əliyevin bu sahədə tarixi xidmətlərindən biri də Azərbaycan ədəbi dilinin diplomatiya üslubunu yaratması və formalaşdırması oldu.

Digər tərəfdən, Heydər Əliyev rəhbər işçilərdən tələb etdi ki, Azərbaycan dilində danışıqlar, bu dili bilmirlərsə, öyrənsinlər. Prezidentin tələbi belədir: “Hər bir Azərbaycan vətəndaşı, hər bir azərbaycanlı öz ana dilini – Azərbaycan dilini, dövlət dilini mükəmməl bilməlidir”. Heydər Əliyev dövrün tələblərini də nəzərə alır, gənclərə məsləhət görür ki, xarici dilləri öyrənsinlər, dünyaya çıxmaq üçün müasir elmi və siyasi informasiyanı qəbul etmək üçün bu, vacib vasitədir, ancaq bu bilgilər ana dili hesabına olmamalıdır, hər bir azərbaycanlı birinci növbədə öz ana dilinə yiyələnməli, Azərbaycan ədəbi dilində yazmağı və danışmağı bacarmalıdır.

Heydər Əliyev, demək olar ki, hər çıxışında ana dili, Azərbaycan dilçiliyi məsələlərinə toxunur. Bunlar göstərir ki, o böyük siyasət dahisi bir an belə bu problemi yadından çıxarmır. Heydər Əliyevin rəhbərliyi və bilavasitə iştirakı ilə hazırlanmış “Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası”nda xüsusi maddədə yazılmışdır: “Azərbaycan Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir” (*Azərbaycan, 2001-ci il, 23 iyun*).

Zeynal Vəfanın “Dilimiz milli varlığımızın təsdiqidir” adlı məqaləsində deyilir: “Azərbaycan dili təkcə məmləkətimizin sərhədləri daxilində yaşayıb-yaradan yurddaşlarımızın danışdığı dili deyil, o həm də planetimizin 70 ölkəsinə səpələnmiş 51 milyon qan qardaşımızın vətən sevgili ürəklərini birləşdirən möhkəm tellərlə bağlayan ilahi bir qüvvədir. Dilimiz uzaq əsrlərin qılınclı-qalxanlı nağıllığından bu günədək keçməkeşli bir ömür yolu keçib. Hələ III-IV əsrlərdə bu dildə müdrik “Dədə Qorqud”umuz doğulub. X əsrdə dahi Bəhmən-yarımızın fəlsəfi traktatları bu dildə dünyaya göz açıb. XIII əsrdə Həsənoğlunun doğma Azərbaycan dilində yazdığı şeirlər bütün müsəlman ölkələri boyu pərvəzlənib. Kərbəla yolunda dəvə üstə doğulmuş Məhəmməd Füzulimiz uzaq Bağdadda, ərəblərin əhatəsində böyüyüb boya-başa çatsa da, yad millət arasında təmiz Azərbaycan dilində “Leyli və Məcnun” kimi monumental bir sənət əsəri yaradıb. Gəlin açıq etiraf edək ki, Oğuz babalarımızın müdriklik ocağından od götürmüş dilimiz öz zənginliyinə və büllurluğuna görə türk dilləri dünyasında ən ali kürsüdə əyləşməyə haqqı olan bir dildir. Dil sözü hecalara bölünməzdir. Xalq sözü də eləcə. O, millətin bütövlüyünün və tamlığının təsdiqidir. O, xalqın bütün zümrələri arasında əsl birlik, əsl sədaqət və məhəbbət körpüsüdür.

Əgər biz öz ana dilimizi təkcə doğma məmləkətimizdə yox, dünyanın digər ölkələrində, yad millətlərin əhatəsində yaşayan azərbaycanlılar arasında da qoruyub saxlamaq istəyiriksə, həmin ölkələrdəki kitabxanalarda xüsusi Azərbaycan bölmələri yaratmağı və oranı görkəmli alimlərimizin, şair və yazıçılarımızın ən qiymətli əsərləri ilə təchiz etməyi də özümüzmənəvi borc bilməliyik.

Möhtərəm prezidentimizin şəxsi tapşırığı ilə vəzifəsindən və peşəsindən asılı olmayaraq heç kəs böyük dövlət əhəmiyyətli bu mühüm ümummillə məsələdən kənarda qalmamalı, onun uğurlu həlli üçün bütün bilik və bacarığını sərf etməlidir” (*Azərbaycan, 2001-ci il, 24 iyun*).

Bəxtiyar Sadıqovun “Dilimizə qayıdış: Deputat sözü” adlı məqaləsində deyilir: “Millətlərin yeni tarixi birliyi-sovet xalqını yaratmağı qarşıya məqsəd qoyan mərkəzin bütün maneələrinə baxmayaraq, zati-aliləri Heydər Əliyevin təkidi və iradəsi ilə 1978-ci ildə qəbul edilən respublika Konstitusiyasına Azərbaycan dilinin dövlət dili olması barədə ayrıca maddənin daxil edilməsi o dövr üçün çox çətin və cəsarətli addım idi. Azərbaycan xalqının bütün sahələr üzrə gələcək inkişafının qayğısına hələ çox öncədən qalan möhtərəm Heydər Əliyev bununla dilimizin də inkişafı yolunda yeni üfüqlər açmış oldu. Azərbaycan keçmiş SSRİ məkanında milli dili ən çox tədqiq edilən və dilçilik sahəsində beynəlxalq miqyasda tanınmış alim və mütəxəssisləri olan respublikalardandır. Ölkəmizdə dövlət müstəqilliyi qazanıldıqdan sonra yaranmış şəraitdən və mövcud Konstitusiyamızın verdiyi imkanlardan istifadə edərək irəliyə doğru daha bir addım atılmasına cəhd göstərildi. Latın qrafikalı əlifbaya keçirilməsi barədə qərar qəbul olundu.

Fərmanda nəzərdə tutulan tədbirlərin icrasından ötrü çox qısa və konkret vaxt qoyulması düzgün və ədalətlidir. Bunu kütləvi informasiya vasitələrində söylənən rəylər, ziyalılarla söhbətlərimizdə deyilən fikirlər də təsdiqləyir. Biz müstəqilliyin, doğma ana dilimizin həqiqətən, real şəkildə dövlət dilinə çevrilməsinin arzu və həsrətini çox çəkmişik.

Azərbaycan Respublikasında dövlət dilinə qarşı gizli, yaxud açıq təbliğat aparılmasına, Azərbaycan dilinin işlənməsinə və inkişafına müqavimət göstərilməsinə, onun hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına cəhd etmək kimi hallara, latın qrafikasının tətbiq olunmasına maneələr törədilməsinə görə məsuliyyət nəzərdə tutulur. Bütün bunlar bu tarixi fərmanın məziyyətləridir. Bütövlükdə isə bu mühüm sənəd dilimizə qayıdışı təmin edəcəkdir” (*Azərbaycan, 2001-ci il, 29 iyun*).

Professor Bəxtiyar Əkbərov “Dilimizin xilaskarı (Heydər Əliyev haqqında)” adlı məqaləsində yazır: “Azərbaycan dilinin rəsmi dövlət dili kimi qəbul edilməsi cənab Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqı qarşısında müstəsna xidmətlərindən biridir.

Heydər Əliyevin dövlət idarəçiliyinin ən yüksək pilləsində ilk gündən böyük diqqət verdiyi, formalaşmasına və daha da zənginləşməsinə, inkişaf etməsinə xüsusi qayğı göstərdiyi məsələ Azərbaycan dilinin rəsmi dövlət dili kimi cəmiyyətimizdə və ictimai həyatımızın bütün sahələrində, sözün həqiqi mənasında, öz layiqli yerini tutması məsələsi olmuşdur.

Yadımdadır, Heydər Əliyev respublikamıza yenicə rəhbər seçildiyi dövr idi və indiki Şəhriyar adına klubda o vaxtlar Azərbaycan Dövlət Universiteti adlanan Bakı Dövlət Universitetinin yarıməsrlik yubileyi keçirilirdi. Yubiley gecəsinə cənab Heydər Əliyev özü sədrlik edirdi və başqa yerlərdən gəlmiş qonaqlar istisna olmaqla, hamı doğma Azərbaycan dilində danışırdı.

Azərbaycan Dövlət Universitetinin o vaxtkı rektoru Mehdi Əliyev Azərbaycan dilində məruzə etməyə başlayanda bütün salon onu hərarətlə alqışladı, çünki heç kim onu rəsmi iclaslarda Azərbaycan dilində danışan görməmişdi.

Bu, yalnız və yalnız respublika rəhbərinin öz doğma, ana dilində danışmasının və başqalarının da bu dildə danışmasını tələb etməsinin nəticəsi idi. Bunu heç vaxt unutmaq olmaz. Başqalarını deyə bilmərəm, o vaxt mənim gözlərimdən sevinc yaşları süzülüb axmışdı.

Sonrakı illər ərzində də cənab Heydər Əliyev ardıcıl olaraq Azərbaycan dilinin dövlət idarəçiliyinin bütün sahələrində uğurla işlənməsinə çalışmış, ona hər cür qayğı göstərmişdir.

Maraqlıdır ki, hər dəfə Azərbaycan dili böyük sınaqlar, böyük imtahanlar qarşısında qalanda, dərin sarsıntılar içərisin-

də çırpınanda və özünün xilaskarını axtaranda ulu Tanrı onun harayına məhz Heydər Əliyevi çatdırmışdır.

Yaddaşlardan silinməyib ki, 1978-ci il, hələ SSRİ-nin yer üzündə hökmranlıq himni oxuduğu dövrdə Azərbaycanın “böyük Sovetlər İttifaqının” kiçik üzvlərindən biri olduğu həmin vaxt yeni Konstitusiyaya qəbul edilməli idi. Hər yerdə “ümumi sovet xalqı”, “ümumi ünsiyyət vasitəsi” anlayışları hökm sürdüyü üçün milli dillərin Konstitusiyada ayrıca ünsiyyət vasitəsi olaraq göstərilməsinə ehtiyac olmadığı haqqında ideoloji təbliğat bütün ölkəni bürümüşdü. Belə bir vaxtda varlığımız kimi parlaq, tariximiz qədər qədim olan ana dilimiz “olum, ya ölüm” dilemması qarşısında son anlarını yaşayarkən məhz Heydər Əliyev qətiyyəti, mətanəti və cəsarəti sayəsində Azərbaycan dili yenidən həyata vəsiqə aldı və Azərbaycan SSR Konstitusiyasında rəsmi dövlət dili kimi öz əksini tapdı. Bu, günün günorta vaxtı aydın səmada şimşək çaxmasını andırırdı. Hətta Ukrayna kimi böyük bir respublikanın rəhbərliyinin və başqalarının buna qəti etirazları səslənsə də, Heydər Əliyev onlara çox kəskin və qəti olaraq “öz diliniz barədə özünüz bilərsiniz, bizim dilimiz isə yaşayacaqdır, biz dövlət dilinin Azərbaycan dili olduğunu öz Konstitusiyamızda yazdırmalıyıq və yazacağıq” deməklə onları susdurmuş və beləliklə də ana dilimizi məhv olmaqdan qoruyub saxlaya bilmişdir. Bu da dənılmaz faktdır ki, o vaxtlar Azərbaycan dilini Konstitusiyada dövlət dili kimi yazdıran, saxlayan yeganə türk mənşəli müsəlman respublikası, keçmiş Sovetlər İttifaqının üç müttəfiq respublikasından biri Azərbaycan idi.

Hörmətli prezidentimizin sədrliyi ilə hazırlanmış yeni Konstitusiyaya layihəsi ümumxalq müzakirəsinə verilmişdi. Ölkənin bütün idarə və müəssisələrində, ayrı-ayrı təşkilatlarda, şirkətlərdə, hətta ayrı-ayrı alimlər, peşəkar mütəxəssislər ara-

sında Konstitusiyanın bütün maddələri coşğunluqla müzakirə olunur, çoxlu təkliflər verilir və mülahizələr söylənilirdi.

Televiziya və radio dalğalarında bu barədə verilişlər gedirdi. Mən özüm də bu müzakirələrdə çox fəal iştirak edirdim. Lakin diqqəti daha çox cəlb edən, hamını düşündürən ən maraqlı cəhət xalqımızın böyük rəhbəri Heydər Əliyev tərəfindən Azərbaycan dilinin rəsmi dövlət dili kimi Konstitusiyamızda əks olunmasına necə qiymət veriləcəyi idi.

Bu maddə 1995-ci il oktyabr ayının 14-də Konstitusiya komissiyasının iclasında, 31 oktyabr 1995-ci il tarixdə Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyasında alimlərin, ziyalıların, jurnalistlərin, yazıçıların, şairlərin və dil sahəsində çalışan bütün mütəxəssislərin iştirakı ilə geniş müzakirə olunmuşdur.

Beləliklə, Konstitusiyada dövlət dili, xalqın adı, ölkənin adı məhz böyük Heydər Əliyev dühasının qüdrəti ilə həmişə-yaşarlıq statusu qazandı. Bu yerdə böyük gürcü şairi Karlo Kaladzenin sözləri yadıma düşdü: “Azərbaycan dili ən şirin, ən rəvan, ən lətafətli və ən musiqili bir dildir. Elə bir dildir ki, hamı onu başa düşə bilər” (*Azərbaycan, 2001-ci il, 14 iyul*).

Vilayət Əliyev “Mənəvi sərvətimizə dövlət qayğısı” adlı məqaləsində yazır: “Xalqımızın tarixinə nəzər saldıqda görürük ki, onun düşünən beyinləri, mərd övladları həmişə ulu babalarımızdan bizlərə yadigar qalan əvəzsiz bir xəzinəyə – xalqımızın tarixini özündə yaşadan, eyni kökdən olan insanları birləşdirən Azərbaycan dilinə olduqca qayğı göstərmiş, onu hər cür bəlalardan, yad təsirlərdən qorumağa çalışmışlar.

Hər bir azərbaycanlı dərk edir ki, Azərbaycan dili, sadəcə olaraq, bir ünsiyyət vasitəsi deyil, o, tarixdir, mənəviyyatdır, xalqın varlığıdır, simvölüdür. O, Azərbaycan xalqının mənəviyyat bayrağıdır. Nə qədər ki bu bayraq Azərbaycan adlı

qədim diyarda ucalır, deməli, Azərbaycan var, Azərbaycan xalqı yaşayır.

Bu dil həm də Azərbaycan Respublikasının ərazisində yaşayan talış, lahic, tat, kürd, avar, ləzgi, saxur, udin, qırız və digər etnik qrupların da ünsiyyət vasitəsidir.

Tarixən Azərbaycan dilinin müstəqil, azad fəaliyyət göstərməsi, dövlət dili olması üçün üç dəfə real şərait yaranıb: Səfəvilər dövründə, 1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qurulduğu illərdə və 1991-ci ildə Azərbaycan Respublikasının müstəqil dövlət kimi fəaliyyət göstərdiyi vaxtda.

XIX əsrin ikinci yarısında Azərbaycan xalqının milli şüurunda oyanış baş verdi. 1956-cı ildə Azərbaycan Konstitusiyasında formal da olsa, Azərbaycan dilinin dövlət dili olması öz əksini tapdı. Moskvada və Bakıda bu məsələ birmənalı qarşılanmadı. Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi İ.Mustafayevlə Azərbaycan Ali Soveti Rəyasət Heyətinin sədri M.İbrahimov arasında baş verən intriqa Azərbaycan dilinin tətbiqini zəiflətdi. Şahidi olduğum tarixi bir faktı yada salmaq istəyirəm. 1957-ci ildə mərhum akademikimiz Həsən Əliyev (o, mənim atamı yaxşı tanıyırdı) məni akademiya sistemindəki bir neçə instituta göndərdi. Hara getdimsə, rus dilini bilmədiyim üçün məni işə qəbul etmədilər. Onun institut direktorlarına dediyi sözlər bu gün də qulaqlarımda səslənir: “Mən sizi başa düşmürəm. Neçə dəfə deyərlər ki, yazı makinalarınızı Azərbaycan hərfləri ilə dəyişin, işləri Azərbaycan dilində aparın. Niyə Azərbaycan dili kursları təşkil etmirsiniz?” Həsən müəllimin ürək yanğısı ilə dediyi məsələlər yalnız 70-ci illərdən sonra reallaşdı. Azərbaycan xalqının mərd oğlu Heydər Əliyev respublikaya rəhbər seçiləndən sonra 1978-ci ildə qəbul olunmuş Konstitusiyaya Azərbaycan dilinin dövlət dili olması maddəsi daxil edildi.

Cənab Heydər Əliyevin rəsmi məclislərdə Azərbaycan dilində nitq söyləməsi bu dilə olan münasibətdə bir dönüş ya-

ratdı. Ana dilini bilməyən rəhbər işçilər Azərbaycan dilini öyrənməyə çalışdılar. Hətta bəziləri özləri üçün fərdi müəllimlər də tuturdular.

Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycanın prezidenti olduğu ilk gündən Azərbaycanın taleyüklü məsələləri ilə bağlı bir sıra tarixi fərmanlar imzalamışdır. Bu fərmanlardan biri də Azərbaycan dilinin tətbiqi və latın qrafikalı əlifbaya keçməklə bağlı “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında”kı 18 iyun, 2001-ci il tarixli fərmandır. Bu fərmanın qısa zamanda reallaşması, göstərilən məsələlərin lazımı səviyyədə həyata keçirilməsi məqsədilə 4 iyul 2001-ci il tarixdən “Azərbaycan Respublikası Dövlət Dil Komissiyası haqqında” sərəncam verdi. Bu komissiyanın da sədrliyini hörmətli prezidentimizin öz üzərinə götürməsi və ciddi bir tərkib müəyyənləşdirməsi ciddi məsuliyyətdən xəbər verir. Azərbaycan dili və onun əlifbası dövlətin qayğısındadır və dövlətin verdiyi qanunlarla qorunur. Komissiyanın hər bir üzvü bu tarixi vəzifəni, onun ağırlığını, şərəfini yaxşı dərk edir və fərmanda nəzərdə tutulan məsələlərin tezliklə həyata keçirilməsi üçün var qüvvələri ilə çalışmağa səy göstərirlər” (*Azərbaycan, 2001-ci il, 15 iyul*).

Nurlanə Əliyevanın “Ana dili-xalqın yaddaş xəzinəsi” adlı məqaləsində deyilir: “Möhtərəm prezidentimiz H.Əliyev bütün fəaliyyəti dövründə ana dilinin qorunması, habelə statusu məsələsinə diqqət vermiş, onun nüfuzunun və inkişafının himayəçisi olmuşdur. 1978-ci ildə Azərbaycan Konstitusiyasında dövlət dilinin Azərbaycan dili olması haqqında müddəanın müəllifi möhtərəm H.Əliyev olmuşdur. O, cəmiyyətdəki mövqeyini, siyasi taleyini riskə qoyaraq həmin Konstitusiyada Azərbaycan dilinin dövlət dili olması barədə müddəanın varlığını təmin etmək üçün təşkilati işlər görmüş, elmi və ziyalı qurumlarını da bu işə cəlb etmişdir. Sovetlərin hökmran-

lığı şəraitində bu, vətəndaşlıq nümunəsi idi, çünki digər respublikaların konstitusiyasında belə müddəə yox idi.

Dövlət başçımızın “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi tədbirləri haqqında” imzaladığı fərmanın uzunmüddətli proqram səviyyəsi daşıyan qərar hissəsində dünyanın heç bir yerində olmayan bir qurum – Azərbaycan Prezidenti yanında Dövlət Dil Komissiyası yaradılması göstərilir. Gələcəkdə bu komissiya dilimizin inkişaf qayğılarının həlli üzrə operativ dövlət orqanı kimi fəaliyyət göstərəcəkdir. Qərar, həmçinin, “Azərbaycan Respublikasının dövlət dili haqqında” qanunun tezliklə hazırlanıb qəbul edilməsini nəzərdə tutur.

Müstəqillik illərində azad mətbuat sürətlə inkişaf edir və öz arxasınca Azərbaycan ədəbi dilinin publisistik və siyasi, rəsmi üslubunun sürətli inkişafını təmin edir. Qəzet dili on il əvvəlkinə nisbətən tanınmaz dərəcədə inkişaf edib, elastiki və ifadəli olub, minlərlə yeni anlayışlarla zənginləşib. Bu, sevin-diricidir. Lakin əldə olanla kifayətlənmək yaramaz. İngilis, fransız, alman və s. dillərdən birbaşa tərcümələr dilimizin üslubi mənzərəsini qat-qat zənginləşdirməlidir.

Qarşıda işlər çoxdur və bu bir daha xatırladır ki, ana dilini sevmək söz yox, konkret işlərdir, xalqımıza, mədəniyyətimizə, elmimizə və nəhayət, böyük sərvətimiz olan Azərbaycan dilinə xidmətdir. Müstəqilliyi möhkəmlətməyin bir cəhəti də elə budur” (*Azərbaycan, 2001-ci il, 3 avqust*).

Nizami Cəfərov “Bu əlifba üzərində biz mədəniyyətimizi inkişaf etdirəcəyik” adlı müsahibəsində deyir: “Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında” Prezident Heydər Əliyevin imzaladığı fərman Azərbaycan dilinin inkişafında yeni mərhələnin başlanğıcını qoydu. Bundan sonra hər il avqustun 1-i Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili günü kimi qeyd olunacaq. Prezidentin fərmanını şərh

edən professor Nizami Cəfərov deyib ki, bununla Azərbaycanda əlifba dəyişilməsi prosesinə nəhayət son qoyuldu. “Bu əlifba üzərində biz mədəniyyətimizi inkişaf etdirəcəyik”. Bu vaxta qədər Azərbaycan xalqının bir neçə əlifba dəyişməsinə xatırlardan professor N.Cəfərov bu əlifba dəyişkənliklərinin vurduğu ziyandan danışıb. Onun sözlərinə görə, Azərbaycan xalqının bir neçə əlifba dəyişməsi nəsillər arasında əlaqənin itməsinə səbəb olub.

N.Cəfərov prezidentin fərmanını mənəvi-ideoloji hadisə kimi qiymətləndirib. Bundan sonra yalnız bir əlifbanın bayramı qeyd ediləcək (*Yeni Azərbaycan, 2001-ci il, 11 avqust*).

Təhminə Əsədova “Dil dövlətdən qayğı, ziyalılardan diqqət, xalqdan məhəbbət umur. Dövlətin qayğısı və ziyalılardan diqqəti var, xalqın məhəbbətini isə biz müəllimlər yaratmalıyıq” adlı məqaləsində yazır: “Heydər Əliyevin Azərbaycana ikinci dəfə rəhbərlik etməsi bir tərəfdən müstəqilliyimizin əbədləşdirilməsinə zəmin yaratdısa, digər tərəfdən də Azərbaycanın dünya miqyasında tanınmasına, Azərbaycan dilinin qorunub saxlanılmasına və inkişafına böyük şərait əldə etdik. Bu baxımdan dövlət başçımızın “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” imzaladığı 18 iyun tarixli fərman müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Azərbaycan dilinin keçdiyi yol, inkişaf mərhələləri və dilin sabahı üçün qarşıda duran vəzifələr, ümumiyyətlə, dövlət dili ilə bağlı bütün məsələlər bu fərmanda öz əksini tapmışdır.

Bu mühüm sənəd müvafiq dövlət qurumlarının, xüsusən, Təhsil Nazirliyinin və orta ümumtəhsil məktəblərinin qarşısında böyük vəzifələr qoyur. Məsələnin milli və dövlətçilik baxımından nə qədər əhəmiyyətli olduğunu yaxşı başa düşən Təhsil Nazirliyində fərmandan irəli gələn vəzifələrin həyata keçirilməsi üçün xeyli iş görülmüşdür. Nazir Misir Mərdano-

vun iyulun 5-də imzaladığı əmrlə “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanının 4-cü bəndinin icrasını təmin etmək, ölkənin ümumi orta və ali təhsil müəssisələrində Azərbaycan dilinin tədrisi və Azərbaycan dilində təhsilin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı təkliflər və fəaliyyət planı hazırlamaq məqsədilə nazirliyin yanında daimi fəaliyyət göstərən işçi qrupu yaradılmışdır. Hörmətli alimlər Nizami Cəfərov (qrupun sədri), Yusif Seyidov, Ağamusa Axundov, Ənvər Abbasov, Tofiq Hacıyevlə yanaşı, paytaxtın orta məktəblərində çalışan Hicran Qarayevanın və mənim də bu işçi qrupuna daxil edilməyimiz o deməkdir ki, nazirlik orta məktəblərdə fərmanın icrasına daha çox diqqət yetirir.

Dilimizə dövlət qayğısı və ziyalıların diqqəti göz qabağındadır. Qalır xalqın məhəbbəti. Onsuz da böyük olan həmin məhəbbəti daha da artırmaq biz müəllimlərin borcudur” (*Xalq, 2001-ci il, 18 avqust*).

Zeydulla Ağayev “Milli mənəvi dəyərləri qorumaq hər birimizin vətəndaşlıq borcudur” adlı müsahibəsində deyir: “Bu fərman ilk növbədə ölkə başçısının doğma dilimizə, onun inkişafına göstərdiyi ardıcıl qayğını bir daha təsdiqləyir. Eyni zamanda bu tarixi fərmana qədər prezidentin dilimizə, mədəniyyətimizə, incəsənətimizə göstərdiyi böyük diqqətinin şahidi və onların həyata keçirilməsinin iştirakçısı olmuşuq. Əslində, əlifba və dilimizlə bağlı son fərman möhtərəm prezidentimizin digər fərman və sərəncamlarının, məruzə və çıxışlarının məntiqi davamıdır.

Möhtərəm Heydər Əliyevin həyata keçirilməsinə borclu olduğumuz fərmanları məhz müqəddəs mənəvi sərvətlərimizin, xüsusilə, dilimizin sevilməsinə, qorunub saxlanmasına və inkişaf etdiriləcək gələcək nəsillərə verilməsinə xidmət göstərir.

Dilimiz doğma Azərbaycanda ən böyük birləşdirici amil kimi fəaliyyət göstərir və qorunur. Bu, ilk növbədə, H.Əliyevin tarixi xidməti, həm də məhəlli hisslərlə yaşayanlara müdrik bir cavabdır. Azərbaycan dili, ədəbiyyatı və tarixinə olan hədsiz qayğı tək-cə ayrı-ayrı fərmanlarda görünmür, əslində, prezidentin hər bir çıxışının leytmotivinə çevrilir” (*Azərbaycan, 2001-ci il, 21 avqust*).

Mübariz Zeynalov “*Dil insan intellektinin göstəricisi-dir*” adlı müsahibəsində bu fikirləri söyləyir: “Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 21-ci maddəsində dilimizin statusu açıq-aşkar şəkildə təsbit olunub. Yəni “Azərbaycan Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir. Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin inkişafını təmin edir”. Bu baxımdan prezidentin imzaladığı həmin fərmanı dilimizin inkişafının keyfiyyət-cə yeni mərhələsinin başlanğıcı kimi dəyərləndirmək olar. Deməliyəm ki, bu fərman gözəl analiz verən hüquqi-normativ bir aktdır. Bu baxımdan çox az fərmanlarda belə incə xüsusatlara qiymət verilir. Fərmanın açılışı və məzmunu əvvəldən axıra kimi onun nəticə hissəsini əsaslandırır. Azərbaycan dilinin tarixi, onun get-gedə təkmilləşməsi, türk dillərinin bir qolu kimi Yaxın Şərqdə və Qafqazdakı rolu fərmanda tam açıqlanır. Fərmandan irəli gələn tapşırıqlar onun təsviri hissəsi ilə nəticə hissəsinin harmonik uzlaşmasının məntiqi nəticəsidir.

Tərtib olunan sənədlər tək-cə dili bilmək bacarığından asılı deyildir. Çox vaxt bu cür sənədlər onu tərtib edənin ümumi bilik səviyyəsini əks etdirir, onun aldığı təhsilin keyfiyyətini göstərir. Sənədlərin dediyiniz kimi tərtib olunması bu və ya digər hüquqşünasın tək-cə Azərbaycan dilinin qrammatik qanunlarını hansı səviyyədə bilməsinin göstəricisi deyil. Bu, həm də onun intellektinin göstəricisidir. Mən o qədər savadlı hü-

quqşunas tanıyıram ki, rusdillidirlər. Amma bu məsələ onlara mane olmur ki, lazım olan sənədləri bir qədər çətin olsa da, dövlət dilində tərtib etsinlər. Mənim fikrimcə, hüquqşunas öz fəaliyyətində əsasən iki şeyə istinad edir. Bunlardan birincisi qanunlar, ikincisi isə məntiqdir. Məntiq məfhumunun kökü nitqdən gəlir. Nitq isə fərdin təfəkkürünün, onun intellektual səviyyəsinin təzahürü və davamıdır. Bu səviyyə yüksək olduqca nitq səviyyəsi də, başqa sözlə desək, dili bilmək səviyyəsi də yüksək olacaq” (*Azərbaycan, 2001-ci il, 29 avqust*).

Buludxan Xəlilovun “Azərbaycan dili milli varlığımızdır” adlı silsilə məqalələrindən birincisində deyilir: “Azərbaycan dili qədim tarixə malik olan, min illərin bütün keşmə-keşlərindən üzüağ çıxaraq dövrümüzə gəlib çatmış ən böyük xəzinədir. Bu gün Azərbaycan dövlətinin əldə etdiyi nailiyyətlər sırasında Azərbaycan dili tarixi-genetik dəyərlərimizi, ruhumuzu, həyatımızın psixoloji-fəlsəfi cizgilərini yaşadan milli varlıqdır. Tarix boyu Azərbaycan dili vasitəsilə dünyanın 50 milyondan çox azərbaycanlısı tərbiyə, təhsil almış, həyatı dərk etmiş, özünü tanımış, özü ilə özgəyə fərq qoya bilmiş, həyatda, cəmiyyətdə öz rolunu dərk etməklə məslək-əqidə sahibinə, vətəndaşa çevrilmişdir. Hər bir azərbaycanlı insan və vətəndaş kimi borcunu başa düşürsə, Azərbaycan dilinə borcludur. Ona görə ki, hər bir azərbaycanlı bu dillə ruhunu, fikrini, bütün əqidəsini, istək və arzusunu ifadə edir, özünü tanıyana kimi xalqımızın laylalarını, nəğmələrini, nağıllarını, dastanlarını bu dillə qəlbinə hopdurur. Azərbaycan dilinə olan sevgi, bağlılıq, doğmalılıq onun qüdrətini torpaq və Vətən qədər müqəddəs zirvəyə çatdırır.

Azərbaycan dili ulu babalarımızdan bizə miras qalan milli sərvətimiz olan mədəniyyətdir. Bu mədəniyyəti dədə-babalarımız göz bəbəyi kimi qorumuş, klassiklərimiz Azərbay-

can dilinin mövqələrinin möhkəmlənməsində əllərindən gələni əsirgəməmiş, tarixi şəxsiyyətlərimiz isə dövlət dili kimi rəsmiləşməsinə qayğı göstərmişlər” (*Dirçəliş – XXI əsr, 2001-ci il, № 43, sentyabr*).

Üzeyir Hacıbəyov ev-muzeyinin direktoru Səadət Qarabağlının “Üzeyir Hacıbəyov və ana dili” adlı məqaləsində deyilir: “Azərbaycan mədəniyyətində elə bir sahə yoxdur ki, orada dahi bəstəkar, kəskin qələmli mühərrir, incə yumora malik dramaturq, bənzərsiz pedaqoq, gözəl alim, yorulmaz ictimai xadim Üzeyir Hacıbəyovun adı çəkilməsin.

Üzeyir bəyin ölməz musiqi əsərləri kimi, onun publisistika da, dramaturgiyası da həmişə cavandır. Nə qədər oxuyursansa, elə bil ki, yeni bir əsər, yeni bir məqalə ilə tanış olursan. XX əsrin əvvəllərində yaranmış publisistik yazılar elə bil ki, bu gün qələmə alınmışdır. Yəni XXI əsrdə də günümüzə səsleşir, aktuallığını saxlayır.

Üzeyir Hacıbəyov yaradıcılığında ana dili məsələlərinə də xüsusi fikir vermiş, bu barədə silsilə məqalələr yazmışdır. Üzeyir bəyin fikrincə, bir millətin varlığının əsas amili onun dilidir. Buna görə bütün xalq və birinci növbədə ziyalılar, alimlər öz dilini qoruyub saxlamağa borcludur. 1906-cı ildə “İrşad” qəzetində dərc etdirdiyi bir məqaləsində Ü.Hacıbəyov yazırdı: “Ana dilimizə əhəmiyyət verməsək, ola bilər ki, bir gün dilimiz itər-batar, yox olar və bir millətin də ki, dili batdı, o millət özü də batar, çünki bir millətin varlığına, yaşamasına isbat vəücud onun dilidir”.

Çox sevindirici haldır ki, Üzeyir bəy kimi dahilərimizin fikirləri dövlətimizin başçısı, cənab Heydər Əliyevin də diqqət mərkəzindədir. Möhtərəm Prezidentimizin “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” fərmanı bütün xalqımız kimi, Üzeyir Hacıbəyovun ev muzeyinin əməkdaşları

tərəfindən də böyük məmnuniyyət hissi ilə qarşılanmışdır. Uzaqgörən Prezidentimizin fərmanı bizim üçün həm də ona görə əlamətdardır ki, ana dilimizin qorunmasında, tədrisində, inkişafında xüsusi xidmətləri olan qabaqcıl maarifçilər, ziyalılar arasında Üzeyir Hacıbəyovun adı iki dəfə çəkilir. Tamamilə yerində və gözəl deyilmiş fikirlərdir. Çünki Azərbaycan ədəbiyyatını, publisistikasını, maarifçiliyini, dilçiliyini Üzeyir Hacıbəyovsuz təsəvvür etmək qeyri-mümkündür.

Üzeyir bəy hələ müəllimlik fəaliyyəti zamanı şagirdlərin dərslük sarıdan çətinlik çəkdiqlərini görmüş və bunu aradan qaldırmaq üçün 1907-ci ildə hüquqi, siyasi, hərbi terminlərin “Azərbaycan-rus, rus-Azərbaycan” lüğətini tərtib etmiş, 1908-ci ildə isə ana dilimizdə “Hesab məsələləri” dərsliyini yazmışdı. Bu kitablardan nə qədər şagirdlər, ziyalılar bəhrələnmişlər.

“Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” fərmanda deyilir: “Ana dilinin taleyinə heç bir ziyalının laqeyd qalmadığı bu dövrdə Cəlil Məmmədquluzadə, Mirzə Ələkbər Sabir, Üzeyir Hacıbəyov, Ömər Faiq Nemanzadə kimi görkəmli söz ustaları Azərbaycan dilinin saflığı və onun yad ünsürlərdən qorunması uğrunda fədakarcasına mübarizə aparırdılar”.

Üzeyir Hacıbəyov dəfələrlə öz məqalələrində ana dilinin saflığı məsələsinə toxunmuş, bu dilin yad sözlərdən təmizlənməsinə, sırf Azərbaycan türkcəsi olmasına çalışmışdır.

Ana dilinin tədrisini irəli sürərək Üzeyir Hacıbəyov bir-birinin ardınca üç məqalə yazmışdır. Bu məqalələr “Hansı vəsitələr ilə dilimizi öyrənib kəsbi-maarif etməliyik” sərlövhəsi altında “İrşad” qəzetinin 1906-cı il 15, 16 və 20 fevral tarixli saylarında “Üzeyir bəy Hacıbəyov” imzası ilə dərc edilmişdir.

Üzeyir bəy öz əsərlərində – istər “Ər və arvad”, “O olmasın, bu olsun”, “Arşın mal alan” operettalarında, istər operalarına yazdığı librettolarında, istərsə də publisistik yazılarında

ana dilimizin bütün qanunlarına riayət etmiş, onun gözəlliyini, zərifliyini qoruyub saxlamış, hətta bəzi kəlmələrlə, həmçinin, “Heç hənanın yeridir”, “Tarixi-Nadiri yarıya qədər oxumuşam”, “O olmasın, bu olsun” və s. zərb-məsələ dönmüş ifadələrlə dilimizi zənginləşdirmişdir” (*Xalq qəzeti, 2001-ci il, 18 sentyabr*).

Buludxan Xəlilovun “Azərbaycan dili milli varlığımızdır” adlı silsilə məqalələrindən ikincisində deyilir: “Əgər hər hansı bir insan öz milli dilini bilmirsə, onda o, hüququnu da bilmir, özünün kimliyini də tanımır. Eyni zamanda milli ruhu və təəssübkeşliyi ya az olur, ya da heç olmur. Şübhə yoxdur ki, bu cür adamların Vətən qədrini bilməsi inandırıcı görünmür. Millətin ruhuna, nəğməsinə, dilinə və tarixinə qəlbən bağlı olmaqla Vətənə xidmət etmək mümkündür.

Böyük ictimai xadim və yazıçı Nəriman Nərimanov yazırdı: “Bir millət özünü tanımayanca, hüququnu düşünmür. Tanımaq üçün də milli dil, milli məktəb, milli mətbuat, milli ədəbiyyat lazımdır. Bunların da meydana gəlməsi və tərəqqisi bizim üçün hürriyətə bağlıdır”.

Azərbaycan dilinin daxili müqaviməti bütün təqiblərə qarşı dayanaraq bu dili milli varlığımıza çevirmişdir. Azərbaycan dilinin daxili müqavimətini təsdiq edən faktlardan biri də odur ki, bu dil olduqca həyatidir. Ona görə də dünyada yaşayan 50 milyonluq azərbaycanlılar harada olmalarından asılı olmayaraq bu dili unuturlar. Bu da faktdır ki, Cənubi Azərbaycanda yaşayan 30 milyonluq azərbaycanlıların doğma dilində məktəblərinin olmamasına baxmayaraq Azərbaycan dilini yaşadırlar. Deməli, Azərbaycan dili həyatiliyi ilə yanaşı, daxili imkanları baxımından da azərbaycanlıların ünsiyyətini tam şəkildə təmin edir. Azərbaycan dilinin beynəlxalq nüfuz qazanmasında da bu şərtlərin rolu böyükdür. Artıq dünyanın

bir sıra universitetlərində Azərbaycan dili öyrənilir. İndi Azərbaycan dili artıq beynəlxalq nüfuz qazanmışdır. Hazırda bütün inkişaf etmiş ölkələrin tədris müəssisələri və elmi araşdırma ocaqlarında Azərbaycan dilinin tədrisi və öyrənilməsinə yer ayrılmışdır. Nümunə üçün qeyd etmək maraqlı olardı ki, ABŞ-in altı (Çikaqo, Los-Anceles, Vaşinqton, Nyu-York, San-Fransisko, Harvard) universitetinin proqramında Azərbaycan dili öyrənilir. Azərbaycan dilinə Asiya, Avropa, Şərq və digər ölkələrin maraqları artmışdır” (*Dirçəliş-XXI əsr, 2001-ci il, № 44, oktyabr*).

Professor Nizami Xudiyevin “Dahi xilaskar” adlı məqaləsində deyilir: “Məşhur bir fikir var: “Xalqın dili onun ruhudur və xalqın ruhu onun dilidir – bundan da güclü olan eynilik təsəvvür etmək çətinidir” (Vilhelm Humboldt). Doğrudan da, dil xalqın tarixi gücünün, etnogenetik potensial imkanlarının, milli-mənəvi yaddaşının beşiyi, saxlancıdır. Hətta belə bir fikir də mövcuddur ki, xalqın tarixini, torpağını, bütün qazandıqlarını əlindən alsan da, o ölməz, özünü yaşadar. Lakin dilini əlindən alsan, həmin xalq məhv olar. Çünki dil min illər, bəlkə milyon illər boyu xalq yaşantılarının əksi, kodlaşmış enerji mənbəyi, həqiqətən ümumətnos, ümumxalq ruhunun daşıyıcısı, əbədi qoruyucusudur. Və mən bu sözləri yaza-yaza dahi rəhbər Heydər Əliyevin öz doğma ana dilinə – Azərbaycan dilinə sonsuz sevgisinin, heç vaxt tükənməyən qayğı və diqqətinin əsas mənasını bir dilçi-türkoloq kimi yenidən, bütün global miqyası ilə dərindən dərk edir və son dərəcə yüksək qiymətləndirirəm. “Heydər Əliyev və Azərbaycan dili” tədqiqat əsərini yazarkən, həmin əsər əsasında eyni adlı elmi-kütləvi sənədli televiziya filmini çəkərkən, Heydər Əliyevin Azərbaycan dilinə qoruyucu, yaradıcı münasibətini, bu istiqaq-

mətdə misilsiz, tarixdə analoqu olmayan fenomenal fəaliyyətini tam dolğunluğu ilə açmağa, təhlil etməyə çalışmışdım.

Azərbaycan xalqının bütün yeraltı, yerüstü xəzinələrdən daha qiymətli, əzəli-əbədi bir sərvəti var; bu, Azərbaycan dilidir. Dünyanın ilkin insan məskənlərindən sayılan Azıx mağarasına, Qafqazın ən uca zirvələrinə, ən qədim yurd yerlərinə ad verən Azərbaycan dili! Bəşər sivilizasiyasının Gəmiqaya, Qobustan binələrindən, iki çay arasınının Şumer, Böyük Çölün – Yenisey daş yaddaşından, bu günümüzdə yazılan neçə-neçə “Oğuznamə”dən, tariximizin, taleyimizin oğuz məktublarından bu dilin ulu xatirələri, əbədi səsləri boylanır.

1300 yaşlı “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının, min illik yazılı ədəbiyyatın sahibi, Nəsimilər, Füzulilər, Xətaiilər, Mirzə Fətəhililər, Sabirlər, Mirzə Cəlillər, Cavidlər, Cəfərlər yetirən, dünya mədəniyyətini zaman-zaman dahiyənə söz, sənət zirvələri ilə ucaldan, zənginləşdirən Azərbaycan dili!

Tarix boyu dahilər yetirən Azərbaycan dili zaman-zaman dahi oğullarının çiyində ucaldı. XVI yüzilin birinci yarısında Azərbaycan dilinin keşiyində Şah İsmayıl Xətai Heydəroğlu dayanırdısa, XX yüzilin ikinci yarısında bu tarixi, şərəfli missiya Heydər Əliyevə nəsim oldu. Xalqın xoşbəxtliyi, milli taleyimizə Tanrı töhfəsi idi ki, Azərbaycan dövlətçiliyinin, Azərbaycan dilinin bəxtinə Heydər Əliyev düşdü.

Azərbaycan KP MK-nın 1969-cu il iyul plenumunda respublikanın rəhbəri seçilən Heydər Əliyevin gündəlik fəaliyyətində, ümummilliyət siyasi xəttində Azərbaycan dilinə qayğı mühüm yer tuturdu. “Heydər Əliyev dünyaya gəldiyi torpağa, ana dilinə, xalq danışığı dilinin incəliklərinə, özünəməxsus mülayimliyinə, səmimiyyətinə, eyni zamanda, sərt məntiqinə məhəbbətlə böyümüş bir azərbaycanlı kimi həmin dilin daşdığı psixoloji gücü, mənəvi enerjini mənimsəmişdi. Rus dilini nə qədər gözəl öyrənib, həmin dildə ölkənin tanınmış ictimai-

siyasi xadimlərinin belə qibtə etdikləri bir səviyyədə danışsa, nitqlər söyləsə, məruzələr etsə də, doğma Azərbaycan dilinin cazibəsindən heç zaman qopmamışdır.

1970-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin 50 illiyi münasibəti ilə keçirilən təntənəli toplantıda Azərbaycan dilində çıxış edən Heydər Əliyev incə siyasətlə respublika-nın elmi, ədəbi ictimaiyyətinin, bütöv ziyalı ordusunun diqqətini doğma ana dilinə yönəltdi.

70-ci illərdən etibarən Azərbaycanın müxtəlif ali məktəblərində “Ana dili və ədəbiyyat” ixtisası üzrə tələbə qəbulu artırıldı; qəbulda ana dilindən yazılı imtahan ən müxtəlif ixtisaslar üzrə məcburi hesab edildi.

Heydər Əliyev söz, sənət adamlarının, yazıçı və şairlərin böyük dostudur. 50-ci illərdə DTK zabiti olarkən Cənubi Azərbaycan şairi Məhəmməd Biriyanı Sibirin ölüm düşərgələrindən xilas edib Bakıya gətirəndə də, 60-cı illərdə “Gülüstan” poemasına görə Bəxtiyar Vahabzadəni siyasi təqiblərdən, manqurt hücumlarından qoruyanda da, 70-ci illərdə neçə-neçə ustad sənətkarlarımızı SSRİ-nin ən böyük mükafatlarına, fəxri adlarına təqdim edəndə və şəxsi nüfuzu, cəsarəti, qüdrəti ilə istəyinə nail olanda da Heydər Əliyev ilk növbədə Azərbaycan dilinin keşiyində dayanırdı. Azərbaycan dilində yaradılan ədəbiyyatı nəhəng dövlətin ən yüksək, ali mükafatlarına layiq gördürməklə dünyanın diqqət mərkəzinə çəkmək, əslində Azərbaycan dilini beynəlxalq miqyasda tanımaq, təbliğ etmək idi. Heydər Əliyevin incə, müdrik siyasəti nəticəsində dünya görür, təsdiq və etiraf edir ki, təxminən min illik yazılı ədəbiyyatın sahibi olan Azərbaycan dili müasir mərhələdə də inkişaf edir, yeni-yeni qiymətli əsərlərlə zənginləşir” (*Dirçəliş-XXI əsr, 2001-ci il, № 44, oktyabr*).

Amalya Pənahovanın “Azərbaycan” qəzetinə verdiyi “Latın əlifbasına keçmək tarixi qərardır” adlı müsahibədə deyilir: “Ölkə prezidentinin imzaladığı hər bir fərman Azərbaycan xalqının əzəlini özünə qaytarır, iqtisadiyyatın inkişafına, əhalinin güzəranının daha da yaxşılaşmasına, milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunub saxlanılmasına xidmət edir. Mən latın qrafikalı əlifbaya keçidlə bağlı hər il avqust ayının 1-nin əlifba bayramı kimi qeyd edilməsi barədəki tarixi fərman və milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunması ilə əlaqədar bəyanat üzərində dayanmaq istərdim. Cənab prezidentin latın əlifbasına keçidlə bağlı fərmanı təkcə ölkəmizdə deyil, türk dünyasında da böyük rəğbətlə qarşılanmışdır. Möhtərəm prezident bu qətiyyətli addımı ilə xalqımızın keçmişini özünə qaytardı. Azərbaycan dilinə dövlət qayğısının təzahürü olan bu fərmanda dilimizin keçdiyi tarixi inkişaf yolu, yazı mədəniyyətimizə vurulmuş zərbələr öz əksini tapmışdır. Latın qrafikalı əlifbaya keçid dilimizdəki zərərli amillərə qarşı mübarizədə təsirli rol oynayacaq.

Mən elə bir sahədə çalışıram ki, ana dilimizin saflığının qorunub saxlanılması yolunda ciddi məsuliyyət daşıyıram. Məlum olduğu kimi, teatr ana dilinin saflığının qorunmasına və inkişafına xidmət edir. Ölkə prezidenti cənab Heydər Əliyev teatrın nüfuzunu yüksəltmək üçün nə lazımdırsa edibdir. Onun teatr haqqında dediyi müdrik kəlamlar bu gün də mədəniyyət işçilərinə örnəkdir: “Teatr mədəniyyətə xidmət edir, dilin inkişafı, dilin təkmilləşdirilməsi və dilin qorunub saxlanılması üçün vasitədir”. Bilirsinizmi, qəzeti, jurnalı, hər hansı bir əsəri imkansızlıqdan oxumamaq olar. Ancaq teatr əyani surətdə həm mədəniyyətə xidmət edir, həm də milli adət-ənənələrimizin qorunmasında mühüm rol oynayır.

Dilimizin saflığının qorunması barəsində verilən fərman mənim ürəyimcədir. Mədəniyyət sahəsində dözülməz bir anarxiya yaranmışdır. Kim necə istəyir, sözləri də elə tələffüz

edirdi. Bilmək olmurdu ki, danışan hansı dildə danışır. Açığını deyək ki, televiziyanın müxtəlif kanallarında nümayiş etdirilən filmlərin əksəriyyəti mənəviyyatımıza böyük ziyan vururdu. İlk öncə ona görə ki, bu filmlərin heç biri Azərbaycan dilində səsləndirilmirdi. Ancaq cənab prezidentin fərmanından sonra teleseriallar da Azərbaycan dilində səsləndirildi. Deməli, bu tarixi fərman xalqımızın milliliyini özünə qaytardı” (*Azərbaycan, 2001-ci il, 6 oktyabr*).

Müseyib Məmmədovun “Ana dili və nitq mədəniyyəti məsələləri” adlı məqaləsində deyilir: “Dil böyük bir xəzinənin – insan mənəviyyatının açarıdır, onu əks etdirən güzgüdür. Dil xalqın varlığını təmin edən əsas amillərdən biridir. Dil fikrin ən incə cizgilərinin, qəlbin ən dərin ehtiraslarının, şüur və düşüncənin, həyəcan və izzətlərin ifadəsidir. İnsanın, bütövlükdə millətin, xalqın mənəviyyatının aynasıdır. Dil, ana dili xalqın ruhudur. Onun mənəvi varlığıdır, xalq ruhunun tərcümanıdır.

Əsrimizin yetmişinci illərindən Azərbaycan dilinin, onun nitq mədəniyyətinin inkişafının yeni bir dövrü başladı. Bu dövr türk dünyasının daha böyük bir şəxsiyyəti, respublikamızın prezidenti Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. “Biz öz əcdadlarımıza daim minnətdar olmalıyıq, ona görə ki, ən çətin vaxtlarda da dilimiz itməyib – yaşayıb. Onu xalq yaşadıbdır, eyni zamanda onu xalqımızın böyük şəxsiyyətləri yaşadıbdır”, – deyən Heydər Əliyev Mustafa Kamalların, Nəriman Nərimanovların layiqli xələfi kimi, qeyrətli varisi kimi respublikamızda dil quruculuğunda, dilimizin inkişafında, xalqın nitq mədəniyyətinin zənginləşməsində müstəsna dərəcədə xidmət göstərmiş və bu gün də göstərir.

Heydər Əliyev 1981-ci ildə respublika yazıçılarının VII qurultayında ədəbiyyatımızın yüksək borcu və amalı haqqında söylədiyi nitqində deyirdi: “Dil xalqın böyük sərvətidir. Ədəbi

dilin tərəqqisi olmadan mənəvi mədəniyyətin tərəqqisi mümkün deyildir.

Azərbaycan dili görünməmiş zirvələrə qalxmış, müasir poeziyanın və nəsrin, elm və texnikanın, kargüzarlığın və fəal ictimai-siyasi həyatın hərtərəfli inkişaf etmiş dilinə çevrilmişdir. Biz tam inamla deyə bilərik ki, çoxəsrlik tariximizdə Azərbaycan dili heç vaxt belə zəngin, nüfuzlu və hörmətli olmayıb. Lakin mədəniyyət və elmin səviyyəsi yüksəldikcə, həyatın axarı sürətləndikcə dilin təkmilləşməsinə, inkişaf etməsinə, onun söz ehtiyatının genişlənməsinə daha çox qayğı göstərmək lazımdır. Bu da respublikanın bütün ədəbiyyatçılarının, Yazıçılar İttifaqının ən mühüm vəzifələrindən biridir”.

Ana dilini bilməməyi, ana dilini qiymətləndirməməyi xalq qarşısında qəbahət hesab edən Heydər Əliyev göstərir ki, bizim zəngin, böyük söz ehtiyatına malik olan Azərbaycan dilimiz var və gərək “Azərbaycan dilinin bu zənginliyi, bu böyük imkanları orta məktəbdə ilk təhsilə başlayan hər bir gənc tərəfindən mənimsənilə bilsin və gənclərimiz artıq orta məktəbdə öz dilini – ədəbi dilini, mədəni dilini yaxşı mənimsəsin, öz dilində yaxşı danışa bilsin, öz dilində fikrini ifadə edə bilsin”. Heydər Əliyev sözünə davam edərək deyir: “Mən nə üçün bu məsələnin üzərində dururam? Çünki əldə etdiyimiz nailiyyətlərlə yanaşı, təəssüf ki, bu sahədə qüsurlarımız, nöqsanlarımız da çoxdur. Hələ çox adamlar var ki, öz ana dilində mədəni, ədəbi dilin ifadələrindən istifadə edərək yaxşı danışmaq imkanına malik deyillər”.

Heydər Əliyev məktəblərdə ana dilinin tədrisi, şagirdlərin nitq mədəniyyətinin inkişafı, onlarda sözə, obrazlı təfəkkürə məhəbbət məsələlərinə aid müxtəlif illərdə söylədiyi nitqlərində bu məsələlərə xüsusi diqqət vermiş və dönə-dönə bu problemlər haqqında danışmışdır. 1978-ci il mayın 18-də Azərbaycan müəllimlərinin VI qurultayında çıxış edərkən bununla əlaqədar

olaraq o demişdir: “Məktəbdə ana dilinin və ədəbiyyatın tədrisi formalarını və metodlarını daha da təkmilləşdirmək, uşaqlarda sözə, obrazlı təfəkkürə məhəbbət hissi aşılamaq lazımdır”.

Heydər Əliyevin vətən, xalq, millət, dil sevgisi hər bir azərbaycanlı üçün əsl örnekdir, fəaliyyət proqramıdır, dilə qayğı, nitqin gözəlliyinə diqqət, dildən bəhrələnməyin əvəzsiz nümunəsidir” (*Dirçəliş-XXI əsr, 2001-ci il, № 45, noyabr*).

Sabir Ağdaşlı “Heydər Əliyev və Azərbaycan dili” kitabı İranda” adlı məqaləsində yazır: “30 minə yaxın tiraj ilə 3 əlifbada, yəni kiril, latın, əski ərəb qrafikası ilə buraxılan kitab geniş oxucu kütləsini əhatə etdiyindən həm dilçiliyimizin bir elm kimi ali şəxsiyyət – prezident Heydər Əliyev tərəfindən qorunmasını və dirçəldilməsini diqqətə çatdırır, həm də dilimizin gələcəyinin Quzey və Güney Azərbaycanda böyük perspektivi olduğunu göstərir.

Heydər Əliyevin müdrikliyi, natiqlik məharəti Nizami müəllimin səlis və düşündürücü yazma bacarığı ilə oxuculara aşılaraq bütün azərbaycanlılarda təkrar olunmaz iftixar hissi doğurur. Həmin əsər Azərbaycanın ali səviyyədə, ali şəxsiyyətin dili ilə türk cümhuriyyətləri sırasında xüsusi yer tutduğunu təsdiq etdi. Məsələnin mahiyyətinin türkoloji açıısından düşündükcə həqiqətən Nizami müəllim türkoloji elmdə yeni bir tədqiqat meydanı açmış olur. Bu fikir sübut edir ki, türkologiyə Azərbaycan qədər fikir verən ölkə bəlkə də olmayıb. Təsadüfi deyil ki, Azərbaycan nitq mədəniyyətində “Heydər Əliyev və Azərbaycan dili” əsəri Şah İsmayıl Xətai dövründən sonra türkologiyaya və onun inkişafına qayğı göstərən görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin dahiyənə kəlamlarını və dilə orijinal münasibətini tədqiq etməklə mahiyyət etibarını ilə türkologiyanın əsası və təməli sayıla bilər.

Ana dilimizin zənginləşməsində, nitq normalarının, üslublarının mükəmməlləşməsində Güney Azərbaycanda “Heydər Əliyev və Azərbaycan dili” kitabı həlledici rol oynamaqdadır.

Artıq Güneydə belə sanballı əsərin təsiri ana dilini düzgün bilməyə, danışmağa, yazmağa, aydın ifadə etməyə şərait yaratmışdır. Dilimizin hər yönlü qabiliyyətini, cəmiyyətimizdə insani-mədəni və siyasi-ictimai əhəmiyyətini göstərmişdir. Daha doğrusu, çıxış və nitq metodikasına çevrilən Nizami Xudiyevin “Heydər Əliyev və Azərbaycan dili” kitabı artıq 30 milyon azərbaycanlı ziyalı və tələbəsinin Quzey və Güneydə əl kitabına çevrilmişdir. Əskidən bəri nitqimizdə örnək axtardığımız daha yetər! Ona görə ki, biz daha Qərb və ya başqa xalqların natiqlərinin nitq metodikasına yox, öz xalqımızın övladı olan dahi şəxsiyyətin – Heydər Əliyevin nitq metodikasına əsaslanmalıyıq. Daim Heydər Əliyevin bənzərsiz nitq qabiliyyətini özümüzə rəhbər tutmalıyıq.

Nizami müəllimin dərin elm və bilgi ilə araşdırdığı “Heydər Əliyev və Azərbaycan dili” kitabı Güney maarif və mədəniyyətində ayrıca diqqət mərkəzindədir” (*Azərbaycan, 2001-ci il, 29 noyabr*).

Buludxan Xəlilovun “Azərbaycan dili milli varlığımızdır” adlı silsilə məqalələrindən üçüncüsündə deyilir: “Dilimiz, mədəniyyətimiz, mənəviyyatımız uzun bir yol keçərək ənənəvi forma və məzmun vəhdətini yaratmışdır. Bu forma və məzmun vəhdətində, hər şeydən əvvəl, ədəbi dilimizin öz yeri var. Ədəbi dilimiz forma və məzmun vəhdətinə hazırlıqlı bir dildir. Hazırlığın səviyyəsi isə dilimizin fonetik, leksik, qrammatik quruluşunun özündədir.

Bu gün əksər vaxt özəl radio və televiziya kanallarında ədəbi dilimizin tələblərinə laqeydlik göstərilir. Az qala ədəbi dilimizin normalarına uyğun şəkildə danışmağın nə dərəcədə

əhəmiyyətli olduğu unudulur. Bu vəziyyətə mütəxəssislər tərəfindən öləri nəzər salınır, çox vaxt isə belə müqəddəs iş əhəmiyyətsiz bir məsələ kimi diqqətdən yayınır. Nəticədə “peşəkarlar”ın Azərbaycan dilinin bütün qayda-qanunlarını pozması üçün münbit şərait yaranır.

Dil təbii qanunlar əsasında inkişaf edir, daxili inkişaf qaydalarının və tələbatlarının təminatını təmin edir. Lügət tərkibində təbii yolla seçmə aparır. Dil özünə qarşı inzibatçılığı və süni tələbləri sevmir. Bunu Azərbaycan dilinin keçdiyi inkişaf tarixi və saysız-hesabsız dil faktları bir daha təsdiq edir. Dil faktlarına istinad etsək görürük ki, aptek-əczaqana, operasiya-cərrahiyyə əməliyyatı, arxitektör-memmar, arxitektura-memmarlıq, dinləyici-müdavim və s. sözlərin qarşılığı dilin öz daxili tələbatı ilə işlənir və heç zaman danışıq, dinləyəni çaşdırmır” (*Dirçəliş-XXI əsr, 2001-ci il, № 46, dekabr*).

Zeynal Vəfanın “Dil ürəyin güzgüsüdür” adlı məqaləsində deyilir: “Dil üç hərfdən ibarət bir sözdür. Birinci hərf mənəviyyat adlı daxili dünyadır, ikinci hərf içimizdən xaricdəki dünya, üçüncü hərf hər iki dünya arasında ünsiyyət adlı bir körpü. Dil hər ölənlə birgə ölməsə də, hər doğulanla birgə doğulan əbədiyaşar bir varlıqdır.

Dahi Füzulimiz ömrü boyu yad ölkədə yaşasa da, doğma dildə bütün planeti heyrətdə qoyan “Leyli və Məcnun” kimi monumental bir sənət əsəri yarada bildi.

Vaxtilə Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi vəzifəsində çalışan Heydər Əliyevin 1978-ci ilin aprelində Yeni Konstitusiyamız qəbul olunarkən Azərbaycan dilinin orada dövlət dili kimi öz təsdiqini tapması naminə Moskvanın ağır təzyiqlərinə necə mərdliklə sinə gərtdiyi, xalqımızın mənəvi sərvəti olan ana dilimizin aliliyini qorumaq üçün necə çətinliklərlə üz-üzə dayandığı bu gün də gözlərimiz qarşısındadır.

Gəlin dilimizə hörmət və ehtiramla yanaşaq. Onun təmizlik və bəllurluğunu göz bəbəyi kimi qoruyaq. Dil daxili dünyamızın barometridir, ürəyin güzgüsüdür, içimizdəki bütün əzalar toplusunu idarəetmə sistemidir” (*Azərbaycan, 2001-ci il, 26 dekabr*).

Məsud Mahmudov “Ana dilinin inkişafına böyük qayğı” adlı məqaləsində yazır: “Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev hakimiyyətdə olduğu bütün dövrlərdə dilimizin inkişafına və tətbiqinə xüsusi diqqət və qayğı ilə yanaşmışdır. Müstəqillik illərində isə dilin inkişafı üçün yaranmış geniş imkanlardan istifadə edən dövlətimizin başçısı bu məsələni dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldıraraq, bir sıra tarixi fərman və qanunlar imzalamışdır. Prezidentin Azərbaycan dilinin tətbiqinin təkmilləşdirilməsi haqqında 2001-ci il 18 iyun tarixli fərmanı dilimizin inkişafında yeni mərhələ açmışdır. 2003-cü ilin ilk günlərində isə cənab Heydər Əliyev “Azərbaycan Respublikasında Dövlət dili haqqında” Qanunun qüvvəyə minməsinə dair fərman vermişdir. Prezidentin ana dilinə göstərdiyi misilsiz qayğı ictimaiyyət tərəfindən yüksək qiymətləndirilir. Respublikamızın tanınmış dilçi alimlərinin rəylərində cənab Heydər Əliyevin dilimizin inkişafındakı əvəzsiz xidmətlərindən bəhs olunur.

Azərbaycan Respublikasında Dövlət dili haqqında Qanunun qüvvəyə minməsi böyük ictimai-siyasi və mədəni əhəmiyyəti olan hadisə kimi səciyyələndirilə bilər. Bu Qanun Respublika Prezidenti Heydər Əliyevin 18 iyun 2001-ci il tarixli fərmanının məntiqi davamıdır. Dövlət dili haqqında Qanun Azərbaycan Respublikasında Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi hüquqi statusunu nizamlayan rəsmi sənəddir.

Azərbaycan dili uzun əsrlər boyu Azərbaycan xalqının yaratdığı ən böyük, möhtəşəm tarixi abidədir. Azərbaycan dilini qorumaq, onun saflığının keşiyində durmaq, onu inkişaf et-

dirmək hər bir azərbaycanlının övladlıq borcu, vətəndaşlıq vəzifəsidir. Üç fəsil, 20 maddədən ibarət qanunda Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi işlənməsi ilə əlaqədar bütün məsələlər əhatə olunmuşdur.

Qanunda birmənalı olaraq göstərilir ki, Azərbaycan Respublikasının ərazisində fəaliyyət göstərən beynəlxalq təşkilatlarla (və ya onların nümayəndəlikləri ilə) və xarici dövlətlərin diplomatik nümayəndəlikləri ilə yazışmalar Azərbaycan Respublikasının dövlət dilində və ya müvafiq xarici dildə Azərbaycan dilinə tərcümə olunmaq şərtilə aparıla bilər. Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi nüfuzunun və rolunun artırılmasında bu müddəanın böyük əhəmiyyəti var.

Dövlət dilinin televiziya və radio yayımlarında işlənməsi sahəsində də ciddi dönüş yaradılmalıdır. Dövlət dilində yayımlanan televiziya və radio kanallarının aparıcıları dövlət dilini mükəmməl bilməlidirlər. Dublyaj olunan filmlər və verilişlərdə Azərbaycan dilinin normalarına ciddi əməl olunmalıdır.

Dövlət dili haqqında Qanun Azərbaycan dilinin Dövlət dili kimi işlənməsi sahəsində Dövlət Dil Komissiyasının üzvləri qarşısında böyük vəzifələr qoyur” (*Respublika, 2003-cü il, 8 yanvar*).

Professor Tofiq Hacıyev “Dövlət dilinin işlənməsində istisna olmayacaq” adlı məqaləsində yazır: “Mən dilçi olduğum üçün demirəm, həqiqət budur ki, dövlətin atributları içərisində dil faktorundan güclüsü yoxdur. Hamısı zəruridir, heç birinə laqeydlik göstərilməməlidir. Bu, başqa məsələdir, daimilik, tarixilik başqa hadisədir. Yəni tarixi-siyasi mənzərə ilə bağlı himn, bayraq dəyişə bilər, həm də bu dəyişmə qanuni sayılar, ona normal hal kimi baxılır. Sadəcə Qanunla, hakimiyyətlə müəyyənləşən dövrdə həmin atributlar qorunmalı, işlənməlidir.

Gözümüzün qabağında Azərbaycanın dövlət himninin və dövlət bayrağının son XX yüzildə neçə dəfə dəyişdiyinin şahidi olmuşuq. Ancaq dil atributu dəyişməz olmalıdır, millətin varlığının bütün dövrlərində dövlət dili dəyişməz olmalıdır, nə qədər ki Azərbaycan milləti var, nə qədər ki onun Azərbaycan dövləti var, onun dövlət dili eyni olmalıdır. Buna görə də dövlət dili ilə bağlı narahatçılıq daimidir, dillə bağlı heç bir xırda məsələ yoxdur, dilə aid olan nə varsa, hamısı aktualdır, vacibdir, həlli təxirəsalınmazdır. Buna görə də təsadüfi deyil ki, dövlət dili ilə bağlı dövlətin Prezidenti son illərdə bir neçə fərman imzalamışdır. Bu o deməkdir ki, dilə yuxarıdan dövlət səviyyəsində nəzarət olunur. Cənab prezidentin bu imzalarında bir sistem var. Əvvəl dövlət dili haqqında fərman verdi. Burada dövlət dilinin statusu müəyyənləşdirildi. Həmin fərmanda çox mühüm cəhətlərdən biri o idi ki, bugünkü dövlət dilinin tarixinə nəzər salındı, bu dilin tarixən bu torpaqda var olmuş olması təsdiqləndi. Bəzi tarixçilərin dövlət dilimizə ögey münasibətinə son qoyuldu. Vacib olan bu idi ki, dövlət öz dilinə sahib çıxdı. Prezidentin türk dilinin bu məkanda eradan əvvəl mövcudluğunu iqrar etməsi, bir tərəfdən dilimizin bütöv milli mədəniyyətimizin, bütün etnik mənsubiyyətlərimizin tarixi ilə birlikdə götürülməsini və qavranmasını məcburiləşdirdi. Bu, mühüm tarixi işdir. O biri tərəfdən dilimizin inkişafı dövlət nəzarətinə götürüldü.

Növbəti mərhələdə cənab Prezident müasir dil siyasətimizin tərkibinə daxil olmuş əlifba haqqında müvafiq sərəncam imzaladı. Təbii ki, əlifba tərəddüdləri, onun işlənməsindəki hərc-mərcliklər kitab çapında, savadın, intellektin yayılmasında böyük əngəllər törədirdi. Kim hansı əlifba ilə istəsə yazırdı. Hər əlifbanın imla incəlikləri olduğundan yazı özbaşınalıqları baş alıb gedirdi. Bu sərəncam da dil normasının işlənməsində bir intizam yaratdı.

Nəhayət, bu gün dövlət dilinin işlənməsi haqqında qanun təsdiqləndi. Dövlət dili haqqında fərman verilmişdi, ancaq onun işlənməsində qismən kənara çıxmalar vardı. Xüsusilə xarici şirkətlərin respublikamızdakı dil əlaqələrində, reklamlarında, xaricdən gələn dərman və ərzaq məhsullarının üstündəki yazılarda bu qanun lazımi ardıcılıqla gözlənmirdi. Cənab Prezidentin imza qoyduğu dil qanunu bu məsələdə istisnalara son qoydu. Bu qanunda məcburiliklə bağlı həm də çox məsələlərə aydınlıq gətirildi.

Bəzən azsaylı xalqların ziyalılarının danışıqlarında giley-güzarlar eşidilirdi. Təbii ki, həmin xalqların kütlələrində belə meyli heç vaxt eşitməmişik və duymamışıq. Ancaq ziyalılarından bəziləri özünü xalqın gözündə guya ucaltmaq üçün belə davranırdılar. Halbuki dil qanununda dövlətimizin ərazisindəki heç bir xalqın dilinə ögey münasibət yoxdur.

Hər kəs öz dilini işlədə bilər, öz uşaqlarına öyrədə bilər, ancaq dövlət dilinin işlənmə mütləqliyinə etinasız ola bilməz. Ümumiyyətlə, niyə kimsə Azərbaycan dövlət dilinin varlığı və işlənməsi haqqında mübahisə qaldırmalıdır? Bu, dövlətin gerbinə, himninə laqeydlik kimi siyasi terrorudur və dövlətçilik əleyhinə hərəkətdir. Məgər Fransada yaşayan hər hansı bir xalqın nümayəndəsi fransız dövlət dilinə qarşı bir iddiada ola bilər? Türkiyədə, Almaniyada, Rusiyada və başqa ölkələrdə də dövlət dili toxunulmazdır. Bu dil qanunu bizim dövlət dilimizin işlənməsini həmin beynəlxalq siyasi və sivilizasiya norması səviyyəsində təsdiqlədi.

İndi əsgərlərimizə anadilli nizamnamələrlə dilimiz daim tələq olunacaq. İndi uşaq bağçalarında bədii uşaq ədəbiyyatının işlənməsinə xüsusi diqqət yetiriləcək. İndi televiziya stansiyaları körpələrimizə ana dili yerinə öyrətdikləri qondarma televiziya dilindən əl çəkməli olacaqlar. İndi mahnılarımızda da ana dili norması pozulanda radio, televiziya və konsert salon-

ları məsuliyyət daşıyacaqlar. İndi radio və televiziya təşkilatları diktorları sovet dövründə olduğu kimi, dilçilik də daxil olduğu nitq mədəniyyət komissiyasının zamanəti ilə işə götürəcək.

Yəqin bundan sonra “sürəti” “surət” işlədən radio, televiziya jurnalistlərinin (xüsusilə diktorların), sözləri öz məxrəcində deyilməsinə diqqət yetiriləcəkdir. Yəqin bundan sonra imla xətalari ilə dolu olan qəzetlərimiz məsuliyyət hiss edəcək. Çünki dil qanununa görə dilin normasını pozanlar cərimədən tutmuş işdən çıxarılməğa qədər cəzalandırılacaqlar.

Mən bu dil qanununun işlənməsi haqqında Prezident fərmanını böyük dövlətçilik hadisəsi olmaqla yanaşı, həm də mühüm mədəniyyət faktı sayıram. Çünki dövlətin dil siyasəti bütün siyasətlərin açarındır və dil mədəniyyəti bütün mədəniyyətlərin ən üst qatında durur. Bunu bizə ədəbiyyatımızın, mədəniyyətimizin klassikləri deyiblər, bu gün onu Azərbaycan Prezidenti öz fərmanı ilə dedi” (*Respublika, 2003-cü il, 9 yanvar*).

İsmayıl Məmmədovun “Dövlət dilinə ardıcıl qayğı” adlı məqaləsində deyilir: “Azərbaycan dili neçə yüz illərdir ki, xalqımızın ünsiyyətinə xidmət göstərir, onun milli, mənəvi varlığını, mövcudluğunu qoruyub saxlayır. Azərbaycan dilinin tarixi inkişafında, onun zənginləşib püxtələşməsində görkəmli söz sərraflarımız, alim və mütəfəkkirlərimiz, pedaqoq və marif xadimlərimiz əvəzsiz işlər görmüşlər. Bunlar bu gün bizdə iftixar və razılıq hissi doğurur. Lakin bütün bunlar öz yerində. Dilə dövlət başçıların, rəhbərlərinin qayğısı, bütövlükdə isə dövlət qayğısı, dövlət himayəsi lazımdır. Bu isə Azərbaycan tarixində XVI əsrdə, 1918-20-ci illərdə olmuşdur və indi də bu qayğının bariz nümunəsini görürük.

“Dövlət dili haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu” çox mühüm bir tarixi sənəddir. Onu dönə-dönə oxuyub

öyrənmək, orada əksini tapan problem-müddəaları ayrı-ayrılıqda şərh etmək, məna incəliklərini açıqlamaq lazım gəlir. Qanun 3 fəsildən ibarətdir.

I fəsil ümumi müddəalar hissəsi 3 maddə 14 bənddir. Dövlət dilinin hüquqi statusu maddəsində Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi ölkənin siyasi, ictimai, iqtisadi, elmi və mədəni həyatının bütün sahələrində işlədilməsi qeyd edilir. Bu hissədə Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi respublikanın dövlət idarələrində, özünüidarə orqanlarında, dövlət qurumlarında və başqa idarələrdə tətbiqi və işlənməsi, kargüzarlıq işlərinin dövlət dilində aparılması kimi müddəalar, paraqraflar verilmişdir.

Əsas və həcmə ən böyük fəsil olan “Dövlət dilinin işlənməsi, qorunması və inkişafı” hissəsində 16 maddədə də dövlət dilinin bütün fəaliyyət sahələrində – təhsil, televiziya və radio yayımlarında, xidmət və hüquq-mühafizə sahələrində işlənməsi zərurəti göstərilir” (*Respublika, 2003-cü il, 9 yanvar*).

Vilayət Əliyevin “Heydər Əliyevin Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafında rolu” adlı məqaləsində deyilir: “Heydər Əliyev bütün sahələrdə, o cümlədən, ana dilimizin inkişafında, təbliğində özü örnək olmuş, N.Nərimanovun bu sahədəki əvəzsiz fəaliyyətini davam etdirmişdir. Heydər Əliyevə qədər Azərbaycan dilini elmi əsaslarla, əyani təbliğ edən ikinci şəxs təsəvvür etmək çox çətindir. O, hər bir auditoriyanın dilini, səviyyəsini məharətlə müəyyənləşdirir, nitqini bu istiqamətdə qurur. Hələ ruslaşdırma siyasətinin güclü olduğu 60-80-ci illərdə belə, Azərbaycan dilini qoruyub saxlamaq, inkişaf etdirmək onun həyat amalı olmuşdur.

Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının və onun dilinin mənsəyi, formalaşması, sabitləşməsi kimi məsələlərə çox ciddi yanaşır, bütün bunları elmi faktlarla əsaslandırır. Heydər Əliyevin Azərbaycan dili ilə bağlı dilçilik görüşləri çoxcəhətlidir.

Onun çıxışlarında yeri gəldikcə dil siyasəti, dil quruculuğu, dil mədəniyyəti, yazı və əlifba, üslublar və sair yaxşı, özü də yerli-yerində əsaslandırılır. O, Azərbaycan dilinə xalqımızın əvəzsiz sərvəti, tarixi, mədəniyyəti, mədəni sərvəti kimi yanaşır. Bunu onun alimlərlə, yaradıcı ziyalılarla, diplomatlarla, tələbələrlə, xaricdə yaşayan həmvətənlərimizlə, təsərrüfat adamları ilə söhbətlərində duyuruq” (*Respublika*, 2003-cü il, 12 yanvar).

Sevil Sultanqızının “Dilimiz varlığımızdır” adlı məqaləsində deyilir: “Əvvəlki illər kimi 2003-cü ilin ilk günləri də Azərbaycan vətəndaşlarını xoş, yeni müjdə ilə sevindirdi. Bu, milli dövlətçiliyini yenidən bərpa edən, bayrağı sivil ölkələrin bayraqları ilə bir cərgədə dalğalanan respublikamızın Prezidenti Heydər Əliyevin imzaladığı “Azərbaycan Respublikasında Dövlət dili haqqında” qanundur. Azərbaycan Konstitusiyasının 21-ci maddəsinin I hissəsində göstərilən “Azərbaycan Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir, Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin inkişafını təmin edir” müddəası bu qanunda tam, ətraflı açıqlanmışdır. Bu açıqlama respublikada baş alıb gedən, heç bir orfoqrafiya və orfoepiya qaydalarına tabe olmayan xaosun qarşısını almaq üçün analoqu olmayan ən kəskin sərəddir.

Qanunun dövlət dilinin saflığının qorunmasını, tətbiqi və işlənməsini təmin etmək üçün “dilçilik elminin nəzəriyyəsi və praktikasının inkişafı üçün müvafiq şəraitin yaradılması və tədbirlərin həyata keçirilməsi” müddəası, mənəcə, bu fərmanın ən aparıcı, ən əsas ana xəttidir” (*Respublika*, 2003-cü il, 15 yanvar).

Nəriman Seyidəliyev “Dilimizi qoruyaq” adlı məqaləsində yazır: “Dövlət dilinin xidmət sahələrində, reklam və elanlarda işlənməsi” adlı 7-ci maddədə deyilir: “Azərbaycan Respublikasının ərazisində bütün xidmət sahələrində, reklam və elanlarda dövlət dili dövlət dilinin normalarına uyğun olaraq tətbiq edilməlidir”.

Bu maddəyə şəhərin əksər hissəsində əməl olunmur. Belə ki, mağazaların reklamlarında, bəzi köşklərdə yazılar əcnəbi sözlərlə verilir. Hətta mağazanın qapısına “açıqdır” əvəzinə “open” sözü yazılmış lövhə asılır. Həmin söz ilk növbədə Azərbaycan dilində, ancaq sonra xarici dildə verilməlidir.

Qanunun 13-cü maddəsində Azərbaycan dilinin orfoqrafiya və orfoepiya normalarına düzgün əməl olunmamasından, 5 ildə bir dəfədən az olmayaraq yazı-dil normalarını təsbit edən lüğətlərin, xüsusən də orfoqrafiya lüğətinin nəşr olunmasından və s.-dən bəhs edilir.

Xatırladaq ki, “Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti” son dəfə 1975-ci ildə (4-cü nəşr) nəşr olunmuşdur. Burada 58 minə qədər söz verilmişdir.

Qeyd edək ki, dil normaları ilə bağlı bir çox terminoloji lüğətlər, təkmilləşdirilmiş şəkildə 3 cildlik “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti” (1997, 1999, 2000) və yenicə çapdan çıxmış “Azərbaycan dilinin sinonimlər lüğəti” (N.Seyidəliyev, T.Qurbanova. Bakı, Maarif, 2003) oxuculara dəyərli töhfədir.

Lakin bütün bu işlərə baxmayaraq, yeni qanunla əlaqədar müxtəlif sahələri əhatə edən lüğətlər yenidən təkmilləşdirilərək çap olunmalıdır.

Qərarın “Dövlət dilinin qorunması və inkişafı” maddəsinin 2-ci bəndində göstərilir ki, “Azərbaycan Respublikasının ərazisindəki bütün kütləvi informasiya vasitələri (mətbuat, televiziya, radio və s.), kitab nəşri və digər nəşriyyat işi ilə məşğul olan qurumlar Azərbaycan dilinin normalarına riayət

olunmasını təmin etməlidirlər”. Bununla əlaqədar, televiziya və radio verilişlərində orfoepik-tələffüz qaydalarına, mətbuatda və yeni nəşr olunan kitablarda bədii-publisistik üslubun bir çox normalarına əməl olunmalıdır.

Ölkə daxilində gedən iqtisadi-siyasi hadisələrlə əlaqədar olaraq mətbuata güclü söz axını vardır. Əsasən termin xarakterli sözlərdən qaçmaqdan, onları süzgəcdən keçirmək daha məqsədəuyğun olardı. Dövlətimizin beynəlxalq arenaya çıxaraq dünyanın bir çox ölkələri ilə mühüm müqavilələr bağlaması, idman sahəsində əlaqələrin genişlənməsi və s. ilə əlaqədar söz və ifadələrin yaranması buna gözəl misaldır.

Hazırda müxtəlif adda çoxlu miqdarda qəzet və jurnalların nəşr olunması bəzən ədəbi dil normalarının pozulmasına da gətirib çıxarır. İstər milli, istərsə də alınma sözlərin düzgün yazılışında, lüzumsuz əcnəbi sözlərin işlədilməsində, xüsusi adların yazılmasında, abbreviaturaların (qısaltmaların) yazılışında, durğu işarələrinin düzgün qoyulmamasında, sözlərin bitişik, yaxud ayrı yazılışında, heç kəsin başa düşmədiyi dialekt ünsürlərin işlədilməsi və s.-də səhvlərə yol verilir. Bunun nəticəsində də dil normaları pozulur, sözün düzgün yazılmaması nəticəsində məna qəlizləşir.

Apostrof işarəsinin ləğv edilməsinə baxmayaraq, bəzi qəzetlərdə, hətta dərsliklərdə belə hələ də saxlanılır. Və nəhayət, durğu işarələrinin yerli-yerində işlədilməsində səhvə yol verməmək üçün hər bir yazara Z.Budaqovanın “Azərbaycan dilində durğu işarələri” kitabını oxumağı məsləhət görürdik.

Bu haqda çox danışmaq olar. Lakin mən əminəm ki, Azərbaycan Respublikasının dövlət dili haqqında qanunundan sonra hər kəs bu sənədi dərinləndirib dərk edib məsuliyyət daşımaları, dilimizin qorunmasında, inkişaf etdirilib zənginləşməsində, saflaşmasında öz kiçik payını verməyə səy göstərməlidir” (*Respublika, 2003-cü il, 17 yanvar*).

Sayalı Sadıqovanın “Ana dilimizə qayğı” adlı məqaləsində deyilir: “Hər bir millətin inkişafında ən mühüm varlıq və yaşanma amili olan dilin müstəsna rolu vardır. Təsadüfi deyildir ki, möhtərəm Prezidentimiz Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasının yeni Konstitusiyaya layihəsini hazırlayan iclasların birində deyir: “İndi biz dilimizdə sərbəst danışırıq və hər bir mürəkkəb fikri ifadə etməyə qadirik. Bu böyük nailiyyətdir ki, bizim bir millət kimi özümüzə məxsus dilimiz var və o da o qədər zəngindir ki, dünyanın hər bir hadisəsini biz öz dilimizlə ifadə edə bilirik”.

Dili iqtisadi və başqa nailiyyətlərin hamısından üstün sayan prezidentimiz Heydər Əliyev 1960-cı ilin sonundan başlayaraq öz zəngin təcrübəsi, milli mədəniyyətimizə və mənəviyyatımıza dərinləndirən bələd olması sayəsində ardıcıl milli dil siyasəti işləyib hazırlamış və Azərbaycan dilinin dövlət dili olması, xalqımızın mənəvi müvcudluğunun əsas amillərindən olan dilimizin inkişafı və yüksəlişi uğrunda mübarizə aparmışdır.

Ona görə də Azərbaycan dilinin inkişaf etməsi, zənginləşməsi üçün dövlət tərəfindən lazımi işlər görülmüşdür. Azərbaycan dilinə məhəbbət, ana dilini dərinləndirən və mükəmməl öyrənmək orta məktəbdə ilk dərəcədən başlaymalıdır. Ana dilini qiymətləndirməmək qəbahət hesab olunmalıdır. Məktəblərdə ana dilinin tədrisində şagirdlərin nitq mədəniyyətinin inkişafına diqqət verilməlidir.

Müasir dövrdə yalnız elm və texnikanın ayrı-ayrı sahələrinə aid, eyni zamanda, daha geniş mənada ictimai quruluşla bağlı meydana gələn məfhumların ifadəsi üçün qarşılıq axtarırlarkən düzgün yol seçilməlidir. Elmi-texniki tərəqqi, ictimai-siyasi həyatın inkişafı terminoloji sistemlərin fasiləsiz olaraq dəyişməsinə və inkişafına təsir göstərir. Ona görə də terminologiyada baş verən dəyişiklikləri diqqətlə izləmək və terminologiyanın inkişafını düzgün istiqamətləndirmək zəruridir. Bu-

nun üçün elmin bütün sahələrinə aid lüğətlərin tərtibi və nəşri günün tələbidir. Çünki dilin saflığı uğrunda mübarizə bir növ lüğətlərdən keçir. Belə ki, elmi-texniki tərəqqi, ictimai-siyasi dəyişikliklər və mədəniyyətimizin inkişafı dildə anlayışlar, terminlər vasitəsi ilə öz əksini tapmaqdadır. Bunun hesabına dilin ən fəal və ən mütəhərrik qolunu təşkil edən terminoloji leksika daim zənginləşir.

Prezidentimizin imzaladığı “Azərbaycan Respublikasında Dövlət dili haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə” fərman dilimizin inkişafı və tərəqqisi yolunda mühüm mərhələ kimi qiymətləndirilməlidir” (*Respublika, 2003-cü il, 22 yanvar*).

Professor Yusif Seyidov “Dövlət dili haqqında Qanun” adlı məqaləsində yazır: “Xalqımız 2003-cü ili yeni bir tarixi hadisə ilə başladı. Bu, “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” qanunun qüvvəyə minməsi və həmin qanunun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyevin fərmanıdır. Bu tarixi sənədlər Azərbaycan dövlətinin milli əsaslar istiqamətində müstəqil inkişafını bir daha nümayiş etdirən reallıqların təsdiqidir.

“Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” qanun cənab Heydər Əliyevin 1969-cu ildən başlayaraq gah açıq, gah da örtülü şəkildə həyata keçirdiyi milli siyasətin tərkib hissələrindəndir, 1991-ci ildən, real olaraq 1993-cü ildən başlanan müstəqilliyimizin bəhrəsidir. Bu, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin ana dili haqqında tövsiyə və tələblərinin ardıcıl olaraq həyata keçirilməsi deməkdir.

Heydər Əliyevin “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” fərmanında (18.06.2001) “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” qanunun hazırlanması barədə göstəriş verilmişdir. Prezidentin imzaladığı bu son qanun həmin göstərişlə bilavasitə əlaqədardır.

“Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” fərmanda Azərbaycan Respublikasında dövlət dilinə qarşı gizli, yaxud açıq təbliğat aparmaq, Azərbaycan dilinin işlənməsinə və inkişafına müqavimət göstərmək, onun hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına cəhd etmək kimi hallara məsuliyyət növlərini müəyyən edən qanunvericilik aktı”nın hazırlanması haqqında da göstəriş verilmişdir.

Bütün bunlar “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” qanunun hazırlanması və təsdiqi üçün hüquqi əsas yaratmışdır.

Qanunun iki maddəsi bilavasitə bu göstəricilərdən irəli gəlir:

1. “Azərbaycan Respublikasında dövlət dilinə qarşı gizli, yaxud açıq təbliğat aparmaq, bu dilin işlənməsinə müqavimət göstərmək, onun tarixən müəyyən olmuş hüquqlarını məhdudlaşdırmağa cəhd etmək qadağandır”.

2. “Bu qanunu pozan hüquqi, fiziki və vəzifəli şəxslər Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş qaydada məsuliyyət daşıyırlar”.

Bunlar belə bir inam yaradır ki, “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” qanun bütün müddəaları ilə həyata keçiriləcəkdir.

Ana dili – Azərbaycan dili ailədən başlamış ən yüksək səviyyəyə qədər ictimai həyatımızın bütün sahələri ilə təmasdadır. Ana dili, bir mənada, xalqın özüdür, xalqın mədəniyyətidir, xalqın varlığının ifadə formasıdır, adət-ənənələrimizi qorumaq və yaşatmaq vasitəsidir. Buna uyğun olaraq, “Dövlət dili haqqında” qanun dil baxımından həyatımızın bütün sahələrini əhatə edir. O da diqqəti cəlb edir ki, qanunda hər deyim birmənalı və birbaşa öz ifadəsini tapmışdır.

“Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” qanun geniş əhatə dairəsinə malikdir və həyatımızın dövlət dili

ilə bağlı elə bir nöqtəsi yoxdur ki, ora nəzər salmasın. Yəqin ki, hər bir sahənin sahibi, mütəxəssisi öz payını götürəcək, öz münasibətini bildirəcək, həyata keçirəcəyi tədbirləri planlaşdıracaq. Mən elm və təhsillə bağlı bir-iki məsələ haqqında öz mülahizələrimi bildirmək istəyirəm.

Qanunun “Dövlət dilinin işlənməsi, qorunması və inkişafı sahəsində dövlətin əsas vəzifələri” bölməsində dövlət dilinin və Azərbaycan dilçiliyinin inkişaf etdirilməsi ilə əlaqədar çox mühüm tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur. Bunlardan üçünü xüsusi olaraq qeyd edirik.

1) “Dövlət dilinin saflığının qorunması, dilçilik elminin nəzəriyyəsi və praktikasının inkişafı üçün müvafiq şəraitin yaradılması və tədbirlərin həyata keçirilməsi”. Burada iki mühüm məsələ nəzərdə tutulur. Birinci, dövlət dilinin saflığının qorunması. Bu məsələ nəinki mütəxəssisləri, ümumən ziyalıları, hətta geniş kütləni narahat edir. Bu göstərişi geniş mənada başa düşmək lazım gəlir. Ancaq, əlbəttə, ilk növbədə, dilin lüğət tərkibinin saflığı nəzərdə tutulur.

2) Dildən dilə sözlərin keçməsi, başqa dillərdən söz alma təbii prosesdir. Müasir dünyada, elmi-texniki tərəqqinin indiki səviyyəsində hər bir dil ancaq öz milli sözləri ilə yaşaya bilməz. Müasir dünya dillərinin hamısında minlərlə əcnəbi sözlər var. Dillərin lüğət tərkibinin inkişaf yollarından biri də budur. Ancaq zərurətdən irəli gələn bu təbii proses pozulanda dil zərər çəkir, dilin lüğəti ona lazım olmayan sözlərlə korlanır.

Son zamanlarda kütləvi informasiya vasitələrində, mətbuat səhifələrində lüzumsuz əcnəbi sözlərdən tez-tez istifadə edilir. Dövlət dilinin saflığının qorunması üçün bu prosesin qabağını almaq lazım gəlir. Ancaq məsələ bununla bitmir. Bir sıra özəl radio kanallarında Azərbaycan sözlərini elə aksentlə ifadə edirlər ki, söz təbiilikdən çıxır, vurğusunu itirir. Dinləyiciyə elə

gəlir ki, bu danışan diktör və ya aparıcı Azərbaycan dilini zəif bilən bir əcnəbidir.

Cümlələrin quruluşunu, cümlədə sözlərin yerini dəyişməklə də Azərbaycan dilinin gözəl ifadə imkanlarına ağır zərbə vurulur. Təsadüfi deyil ki, bu məsələ qanunda xüsusi olaraq vurğulanır və deyilir: “Azərbaycan Respublikasının ərazisində təsis edilən və fəaliyyət göstərən mülkiyyət formasından asılı olmayaraq dövlət dilində yayımlanan bütün televiziya və radio kanallarının aparıcıları dövlət dilini mükəmməl bilməlidir və onların səlis danışmaq qabiliyyəti olmalıdır”. Nəzərə alanda ki, radio, xüsusən, televiziya verilişlərinin danışmaq dili yeniyetmələrin nitqinə ciddi təsir göstərir, o zaman qanundakı bu göstərişin mənasını daha yaxşı anlamaq olar.

Azərbaycan dilçilik elminin inkişaf etdirilməsi haqqında qeydin də mühüm əhəmiyyəti var. Heydər Əliyev “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” fərmanında bu sahədəki tarixi nailiyyətləri yada salmaqla yanaşı, qeyd edir ki, “Çox qərribə görünsə də, Azərbaycan dilçiliyinin sovet dövründə əldə edilmiş sürətli inkişaf tempi son illərdə aşağı düşmüşdür və bu sahədə bir durğunluq müşahidə olunur”. Qeyd edək ki, bu fərmandan sonra bu sahədə müəyyən irəliləyiş görünməyə başladı.

Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, respublikamızın prezidenti Heydər Əliyevin milli dilimizlə bağlı tədbirləri, onun özünün məntiqi, təsirli və ahəngdar nitqləri, Azərbaycan dilini böyük dünya salonlarında səsləndirməsi, Azərbaycan dilinin diplomatiya üslubunu formalaşdırması dünyada Azərbaycan dilinə nüfuz və maraq yaratmışdır. İndi dünyanın müxtəlif ölkələrindən Azərbaycan dilini öyrənməyə gəlirlər. Bircə faktı qeyd etməklə kifayətlənmək olar ki, son illərdə ABŞ-dan, Çindən, Finlandiyadan, Cənubi Koreyadan gələn əcnəbilər Bakı Dövlət Universitetinin Azərbaycan dili kafedrasında fərdi yolla Azər-

baycan dilini mükəmməl öyrənərək ölkələrinə qayıtmış, onlardan bir qismi səfirliklərdə işləyirlər.

“Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” qanun Azərbaycan Respublikasının qanununun mahiyyətini bir məqalədə tam açmaq mümkün deyil. Biz onun bəzi cəhətləri və əhəmiyyəti haqqında mülahizələrimizi dedik” (*Respublika, 2003-cü il, 4 fevral*).

Rəhilə Məhərrəmovanın “*Dilimizin xüsusiyyətlərini qoruyaq*” adlı məqaləsində deyilir: “Hər bir azərbaycanlı öz dilini bilməli, onu qorumalı və zənginləşdirməlidir. Beynəlxalq tədbirlərdə, yüksək tribunallarda, dünyanın məşhur universitetlərində, diplomatik görüşlərdə Azərbaycan prezidenti möhtərəm Heydər Əliyev ana dilində çıxış etmişdir. Bu gün Azərbaycan dilinin funksional üslublarının əksəriyyəti formalaşmışdır. Bu dilin diplomatiya üslubunun yaranması isə dövlət başçısının adı ilə bağlıdır. Azərbaycan dilçiləri prezidentin dili, üslubu, nitq mədəniyyəti ilə bağlı xeyli kitablar yazmış, qiymətli fikirlər söyləmişlər.

Möhtərəm prezident cənab Heydər Əliyev fərmanında Azərbaycan dilinin müasir səviyyəsini qiymətləndirməklə yanaşı, onun tarixi-türk dilləri içərisində zəngin yazılı abidələrə, ənənələrə malik olmasını da qeyd etmişdir. Bunun əməli nümunəsini biz türk xalqlarının əvəzsiz xəzinəsi olan “Kitabi-Dədə Qorqud”un 1300 illik yubileyi ilə əlaqədar keçirilən tədbirlərdə gördük. Fərmanda deyilir: “Düşüncələrdəki dərinliyi, hisslərdəki incəlikləri bütünlüklə ifadə etmək kamilliyinə yetişə bilməsi üçün hər hansı xalqa bir neçə minillik tarix yaşaması lazım gəlir. Azərbaycan dilinin bu günkü inkişaf səviyyəsi göstərir ki, Azərbaycan xalqı dünyanın ən qədim xalqlarındandır”. Azərbaycan dili tarix ənənəsi olan kamil dillərdən biridir” (*Azərbaycan, 2003-cü il, 21 fevral*).

Nizami Xudiyev Heydər Əliyev haqqında olan “Müdrilik zirvəsi” adlı məqaləsində yazır: “Bəşəriyyət tarixinin, bütöv sivilizasiya yolunun ən uca məqamları, ən parlaq çıraqları, əbədi yanar məşəlləridir müdrilik zirvələri. Min illər, yüz illər boyu insanlıq o əbədi məşəllərin işığına üz tutub, o enməz zirvələrin göstərdiyi yollarla irəliləyib. İnsanın ən ali keyfiyyəti, şəxsiyyətin əsas ölçü vahidi, mənəvi dəyər etalonu olan müdrilik haqqında düşünəndə, adətən, qədim dünyanın dahi mütəfəkkiri Esxilin tarixi deyimini xatırlayırıq: “Müdrilik çox şey bilmək deyil, lazım olanı bilməkdir”. Etiraf edək ki, bu dərin mənəvi, dahiyənə deyim hər dəfə Heydər Əliyev şəxsiyyətinin ucalığını, onun həqiqi müdrilik zirvəsini yada salır.

Heydər Əliyev öz xalqına lazım olanları bütünlüklə bilən və bu bildiklərini on illər boyu fenomenal fədakarlıqla həyata keçirən, buna qadir olan, qüdrəti çatan dahidir. Onun müdrikliyi haqqında düşünəndə türk dünyasının əbədi fikir zirvələri “Kitabi Dədə Qorqud”, “Qutadqu bilik”, Şərqi “Qabusnamə”ləri, “Siyasətnamə”ləri xatırlanır. Ensiklopedik zəka, intellekt, fenomenal ağıl, mənəvi güc, qüdrət sahibi olan Heydər Əliyev, sözün həqiqi mənasında, zəmanəmizin müdrilər müdrikidir.

Dahi dövlət xadimi Heydər Əliyev cəsarətlə deyə bilərəm ki, Azərbaycana tanrı töhfəsidir. Bu baxımdan onu ötən yüzillikdə türk dünyasının Mustafa Kamal Atatürk zirvəsi ilə müqayisə etmək olar. Atatürk ötən əsrin əvvəllərində Türkiyəni global məhv olmadan necə xilas etmişdirsə, Heydər Əliyev də Azərbaycanı ən gərgin məqamda eləcə xilas etdi. Onlar son yüz ildə, iyirminci əsrdə türk dünyasının iki dahi rəhbəri, iki dahi xilaskarıdılar. Onlar türk tarixinin həqiqi müdrilik zirvəsidirlər.

Mən Azərbaycan ədəbi dil tarixi üzrə mütəxəssis olduğum üçün adətən, Heydər Əliyevin dahiyənə fəaliyyətindən bəhs edən çoxsaylı məqalələrimdə, monoqrafik tədqiqat əsərlə-

rində həmin sahə ilə bağlı elmi-nəzəri, ədəbi-publisistik düşüncələrimə geniş yer verirəm. Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin Azərbaycan dilinə olan və on illər boyu davam edən diqqət və qayğısı, yaradıcı münasibəti həqiqətən çox böyük, çox genişmiqyaslı elmi-tədqiqat mövzudur. Bu mövzuda ciddi doktorluq dissertasiyaları işlənməli, fundamental monoqrafik tədqiqat əsərləri yazılmalıdır. Müdrik prezidentimiz türk dünyası yazarlarının III qurultayında demişdir: “Mən fəxr edirəm ki, türk dillərinə mənsub olan Azərbaycan dili bu qədər bədii ifadələrlə doludur və biz həyatın bütün sahələrinə aid olan fikirlərimizi öz ana dilimizdə ifadə edə bilərik. Burada mən Azərbaycan yazıçılarının, dilçilərinin, ədəbiyyatşünaslarının xidmətlərini xüsusi qeyd edirəm. Çünki hər bir respublikada proseslər cürbəcür gedibdir”.

Bunlar ümumtürk miqyasında düşünən, türk dünyasının keçmiş, bu günü və perspektiv gələcəyi miqyasında Azərbaycan dilinin, bütövlükdə türk dilləri ailəsinin saflaşdırıcı, birləşdirici, bütövləşdirici vəzifəsini, milli-mənəvi xilaskarlıq missiyasını müəyyənləşdirən dahi dövlət xadiminin sözləridir” (*Azərbaycan, 2003-cü il, 1 may*).

Turə Yusifovanın “Dilimiz-diriliyimiz” adlı məqaləsində deyilir: “Azərbaycan prezidentinin 18 may 2001-ci il tarixli “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında”kı fərmanı vətən, dil təəssübü çəkən insanların ürəyindən olmuşdur, çünki bu, ana dilinin dövlət qayğısının təzahürüdür. Fərmanın 1-ci bəndində Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət Dil Komissiyasının yaradılması qərara alınmışdır. Ümid edirik ki, həmin komissiya kütləvi məlumat vasitələrində (bir çoxlarının yazdığı və dediyi kimi informasiya vasitələrində yox!), kargüzarlıq və s. sahələrdə, eləcə də reklam,

şuar, plakat və digər əyani vasitələrin Azərbaycan ədəbi dilinin qaydalarına uyğunlaşdırılmasına ciddi nəzarət edəcəkdir.

Bundan əlavə, fərmanda latın qrafikası ilə yenidən çap olunması təklif olunan elmi və bədii əsərlərin, lüğət və dərsliklərin çap proqramlarını bir ay ərzində hazırlamaq nəzərdə tutulub.

Bu, çox təqdirəlayiq bir haldır, çünki latın qrafikasının qəbul olunduğu 1992-ci ildən bu yana ötən müddət heç də az deyildir. Bu müddətdə latın əlifbası ilə çap edilmiş kitabları barmaqla saymaq olar” (*Azərbaycan, 2003-cü il, 14 avqust*).

Ağamusa Axundov “Heydər Əliyevin Azərbaycan dilinə qayğısı qəhrəmanlığa bərabər xidmət idi” adlı məqaləsində yazır: “Xalqın elə bir təbəqəsi yoxdur ki, Heydər Əliyev onlarla görüşməmiş olsun: alimlər, yazıçılar, rəssamlar, bəstəkarlar, neftçilər, pambıqçılar, üzümçülər, əkinçilər, idmançılar... Hamı ilə o, bir rəhbər olmaqla bərabər, həm də müvafiq sahə üzrə bir mütəxəssis kimi də söhbət aparırdı. Lakin bütün təbəqələrlə eyni bir dildə, nitq mədəniyyətinin bütün tələblərinə, orfoepik, leksik, qrammatik normalarına cavab verən mükəmməl, gözəl ədəbi dildə danışırdı.

Xalqın nitq mədəniyyətini yüksəltmək onun ən böyük arzularından və tələblərindən biri idi. Böyük rəhbərin yazıçılardan VII qurultayında dediyi sözləri necə yaddan çıxarmaq olar: “...mədəniyyət və elmin səviyyəsi yüksəldikcə dilin təkmilləşməsinə, inkişaf etməsinə və zənginləşməsinə daha çox qayğı göstərmək lazımdır. Bu da respublikanın bütün ədəbiyyatçılarının, Yazıçılar İttifaqının ən mühüm vəzifələrindən biridir”. Ümumiyyətlə, nitq məsələsi Heydər Əliyevin dil doktrinasının dil və ədəbiyyat probleminə dəyişməz və daimi müddəalardan olmuşdur. 16 il sonra yazıçıların X qurultayında Heydər Əliyev yazıçılar qarşısında əvvəllər qoyduğu “ən mühüm vəzi-

fəni” “ən müqəddəs borc” səviyyəsinə qaldırmışdı: “Azərbaycan dilini daha da zənginləşdirmək, daha da inkişaf etdirmək sizin ən müqəddəs borcunuzdur”.

Dilimizin böyük qayğıkeşi, xalqımızın böyük övladı Heydər Əliyevin ana dilinə məhəbbəti o qədər güclü idi ki, respublikamıza rəhbərlik etdiyi hər iki dövrdə onun Azərbaycan dilinə göstərdiyi himayədarlıq barədə nə qədər desən danışmaq olar. Ana dilinin qorunması, inkişafı, zənginləşməsi sahəsində o, istər imperiyanın hökm sürdüüyü dövrdə, istərsə də müstəqillik illərindən əlindən gələni maksimum həyata keçirib.

Sovet dövlətinin çox qüdrətli bir dövründə Heydər Əliyev Azərbaycan dilinin dövlət dili olması barədə Konstitusiyaya xüsusi maddənin nəinki yazılmasına, eyni zamanda, əlavə bir abzasın daxil edilməsinə də nail olmuşdu. Həmin abzas belə idi: “Azərbaycan SSR dövlət orqanlarında və ictimai orqanlarda, mədəniyyət və maarif idarələrində Azərbaycan dilinin işlədilməsini təmin edir və onun hərtərəfli inkişafına dövlət qayğısı göstərir”. Konstitusiyanın qəbul olunduğu dövr, onun törətdiyi çətinliklər nəzərə alınarsa, bu, böyük rəhbərin öz xalqına, öz dilinə, həqiqətən, qəhrəmanlığa bərabər xidməti idi” (*Dirçəliş-XXI əsr, 2004-cü il, № 74-75*).

İ.Kobzon “Mən Azərbaycan dilini təkcə ona görə öyrənərdim ki, bu dildə Heydər Əliyev danışmışdır” adlı müsahibəsində deyir: “Böyük və kiçik millətlər yoxdur, ancaq görkəmli şəxsiyyətlər var və onlar öz millətini, deməli, həm də öz ölkəsini şöhrətləndirir, ucaldırlar. Öz fəaliyyəti ilə ölkəmizin hüdudlarından çox-çox uzaqlarda böyük hörmət qazanmış ümummili liderimiz Heydər Əliyev bu tarixi simalar sırasında xüsusi yer tutur. Heydər Əliyevin anadan olmasının 83-cü ildönümü münasibətilə Azərbaycanın Moskvadakı səfirliyində keçirilmiş yığıncaqda bu barədə ətraflı söhbət getmişdir.

AzərTAc-ın xüsusi müxbiri xəbər verir ki, yığıncaqda iştirak edən Rusiya ictimaiyyətinin görkəmli nümayəndələri bu dahi insan barədə ən gözəl xatirələrini və onunla görüşlərdən aldıkları xoş təəssüratı bölüşmüşlər. AzərTAc Heydər Əliyevin nurlu xatirəsinə həsr olunmuş yığıncaqda səslənən bəzi çıxışlardan parçaları oxuculara təqdim edir.

Dövlət Duması Mədəniyyət Komitəsinin sədri İosif Kobzon: “Mən demək istəyirəm ki, xoşbəxtlikdən, Heydər Əliyeviçi şəxsən tanıyırdım. Mən indicə Heydər Əliyevin gözəl büstü önünə güllər qoydum. Heydər Əliyeviçi həmişə sevinclə xatırlayıram, o, çox səmimi insan idi. Nadir şəxsiyyət, görkəmli xadim idi. Onunla sadəcə ünsiyyətdə olmaq, sadəcə onu dinləmək, danışarkən ona baxmaq son dərəcə xoş idi. Bilirsiniz, mən hətta Azərbaycan dilini öyrənmək istəyirdim. Mən Azərbaycan dilini təkcə ona görə öyrənərdim ki, bu dildə Heydər Əliyev danışmışdır” (*Azərbaycan, 2006-cı il, 14 may*).

Xalq qəzetində verilmiş “Ümummilli lider Heydər Əliyev haqqında “Şəxsiyyət və zaman” kitabı Tehrandə nəşr edilmişdir” sərlövhəli yazıda deyilir: “Ümummilli lider Heydər Əliyev və onun siyasi xəttinin layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyev haqqında “Şəxsiyyət və zaman” adlı kitab türk və fars dillərində kütləvi tirajla nəşr edilmişdir.

Professor Nizami Xudiyevin yazıları əsasında doktor Hüseyn Şərqinin hazırladığı kitab “Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin əziz xatirəsinə” adlı bölmə ilə başlayır. Bu bölmədə xalqımızın əsrlər boyu can atdığı müstəqilliyinə qovuşmasında ulu öndərimiz Heydər Əliyevin müstəsna xidmətləri zəngin faktların dili ilə oxuculara çatdırılır və xüsusi vurğulanır ki, müasir Azərbaycan dövlətinin memarı və qurucusu XX əsr Azərbaycan tarixinin ən görkəmli simalarından biri, dünya şöhrətli dövlət xadimi Heydər Əliyevdir. Bildirilir

ki, bu kitab mənalı ömrünü, bütün həyatını xalqımızın tərəqqisinə həsr etmiş siyasət nəhənginin – Heydər Əliyevin parlaq fəaliyyəti və dühası haqqında yazılan və Cənubi Azərbaycanda nəşr edilən çox sanballı əsərdir. Kitabda “Müdrlik zirvəsi”, “Dahi xilaskar”, “Tanrı göndərişli bir arayış”, “Xalqın inandığı lider haqqında düşüncələr” başlıqlı bölmələr verilmişdir.

“H.Əliyev parlaq zəkası və natiqlik istedadı ilə Azərbaycan dilini çoxlarına yenidən sevdirmişdir”, “Müstəqil Azərbaycanın dövlət quruculuğu və dil siyasəti”, “Nitq mədəniyyəti və natiqlik məharəti” adlı bölmələrdə Heydər Əliyevin Azərbaycanda apardığı dil siyasəti geniş müstəvidə şərh edilərək oxuculara çatdırılmışdır. Müəllif belə bir elmi qənaətə gəlmişdir ki, Heydər Əliyev yalnız siyasət xadimi, ictimai xadim kimi deyil, həm də bir dilçi-filoloq professionallığına malik şəxsiyyətdir” (*Xalq qəzeti, 2006-cı il, 20 sentyabr*).

Akademik Abel Məhərrəmov “Azərbaycanın milli intibahını təmin edən lider” adlı məqaləsində yazır: “Ümum-milli lider Heydər Əliyev zəkası bütün sədləri yararaq və qarşıya çıxan heç bir çətinliyə baxmayaraq, Azərbaycanı olduqca mürəkkəb zamanın dalğaları arasından salamat çıxarıb ona həm bölgədə, həm də dünyada layiqli yer qazandırmışdır. Olduqca mürəkkəb bir dövrdə xalqın xidmətində dayandığını nümayiş etdirən Heydər Əliyev bir çox siyasi xadimin edə bilmədiyini gerçəkləşdirmiş, müasir dünyanın ən aktual çağırışlarına cavab vermək bacarığı ilə XX və XXI əsrlərin tanınmış siyasi xadimləri sırasında həmişəlik öz layiqli yerini tutmuşdur. Nadir dövlət xadimlərindən olan Heydər Əliyev yaşadığı fırtınalı həyatı boyu hər zaman xalqını, vətəninə düşünmüşdür.

Keçmiş sovetlər birliyinin iqtisadi-siyasi və ideoloji cəhətdən ən güclü dövründə Azərbaycana rəhbərlik etmiş Hey-

dər Əliyevin vətənpərvər fəaliyyəti xalqımızda tarixi adət-ənənələrə, dilinə, mədəniyyətinə bağlılığı gücləndirmiş, yaratdığı zəngin elmi və iqtisadi potensial milli müstəqilliyə zəmin formalaşdırmışdır. Bu gün tarixçilər də Heydər Əliyev fenomeni ilə milli dövlətçilik ideyaları arasındakı bağlılığın köklərinin 40 il əvvələ təsadüf etdiyini bildirirlər. Heydər Əliyev hələ sovet Azərbaycanına rəhbərlik etdiyi illərdə böyük strateq kimi dövlət müstəqilliyinə zəmin yaradan bir sıra tədbirlər həyata keçirmiş, bu istiqamətdə ciddi nailiyyətlər əldə etmişdir. Həmin illərdə Azərbaycanda aparılan misli görünməmiş quruculuq işlərini dövlət müstəqilliyimizə təminat yaradan başlıca faktor kimi nəzərdən keçirmək lazımdır. Keçmiş imperiya daxilində hansı qlobal proseslərin getdiyini daha dərindən müşahidə etmək imkanına malik olan Heydər Əliyev Azərbaycanın nə vaxtsa müstəqillik əldə edəcəyini öncədən görərək bunun üçün iqtisadi-siyasi, intellektual baza formalaşdırmışdır.

Hər bir xalqın elminin, təhsil sisteminin inkişafı onun mənsub olduğu dövlətin apardığı kompleks işlərlə qırılmaz vəhdət təşkil edir. Heydər Əliyev zəkasının respublikamızın elm və təhsil sistemində yaratdığı möhkəm bünövrə, dəyərli kadr potensialı çağdaş tariximizdə bu sahənin ən müqəddəs izlərinə çevrilmişdir. Ümummilli lider Heydər Əliyev hələ ötən əsrin 70-ci illərində böyük müdrikliklə bəyan etmişdir ki, cəmiyyətin tərəqqisinə, mədəni, intellektual intibaha təsir göstərən ən qüdrətli vasitələrdən biri də elm və təhsildir. Heydər Əliyevin lider kimi böyüklüyü məhz onda idi ki, bütün fəaliyyəti boyu bu sahəyə diqqət və qayğısını əsirgəməmiş, cəmiyyətin mütərəqqi ruhda inkişafına ciddi zəmin yaratmışdır. Ulu öndərin Azərbaycana rəhbərliyinin birinci dövrü – 1969-1982-ci illər həm də Azərbaycan elminin, təhsilinin intibah dövrü kimi xatırlanır.

Heydər Əliyevə doğma olan Bakı Dövlət Universiteti o zaman ulu öndərin himayəsini hiss etmişdir. Bəhs etdiyimiz həmin 70-ci illərdə Azərbaycan rəhbərinin qayğısı və diqqətilə universitet ən qabaqcıl təhsil müəssisələrindən birinə çevrilmişdir. Respublikanın ən əhəmiyyətli tədbirləri məhz Bakı Dövlət Universitetində təşkil edilirdi. Böyük rəhbərin “Bakı Dövlət Universiteti Azərbaycan xalqının milli sərvətidir” deməklə yüksək qiymət verməsi və bu milli sərvətə millətin sahib olması üçün həmişə təhsil ocağına diqqət göstərməsi Azərbaycan təhsilinin bayraqdarını – Bakı Dövlət Universitetini həmişə öncül yerdə olmağa sövq etmişdir. Elmimizin, mədəniyyətimizin, ədəbiyyatımızın gözəl bilicisi, böyük hamisi olan Heydər Əliyev ziyalıya, alimə həmişə yüksək qiymət vermişdir. Unudulmaz rəhbərin diqqət və qayğısı nəticəsində Azərbaycan elmi, təhsil və mədəniyyəti dünya elminə birbaşa inteqrasiya imkanları qazanmışdır. Azərbaycanın aparıcı ali məktəbi olan Bakı Dövlət Universiteti elm məbədi kimi bütün dünyada şöhrət qazanmaqla bərabər, özünün kadr potensialını, maddi-texniki bazasını formalaşdırmışdır” (*Azərbaycan, 2008-ci il, 9 may*).

“Heydər Əliyev və Azərbaycan dili” sənədli telefilmində Y.Seyidovun çıxışı aşağıdakı kimidir: “İqtisadiyyatdan, ictimai-siyasi həyatın bütün sahələrindən tutmuş, elmin, mədəniyyətin, ədəbiyyatın bütün sahələrinə qədər elə bir cəhət yoxdur ki, Heydər Əliyev ora diqqət yetirməsin. Bax bu fonda dil məsələləri xüsusi yer tutur. Mən şahidəm və yadımdadır ki, elə 1969-cu ildən indiyə qədər Heydər Əliyev ana dili məsələlərinə, Azərbaycan dili məsələlərinə, bu dilin dövlət hüququ almaq məsələlərinə, Konstitusiyaya dövlət dili kimi salınması məsələlərinə xüsusi diqqət yetiribdir və bu haqda, belə demək olar ki, hətta fədakarlıq göstəribdir. Mənim yadıma gəlir, 70-ci illərin əvvəllərində bizim dörd cildlik “Müasir

Azərbaycan dili” adlı adlı dərsliyimiz çıxmışdı. Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə, bilavasitə rəhbərliyi ilə həmin dərsliklərə Dövlət mükafatı verildi. İndi bu azadlıq dövründə bunu demək, belə təsəvvür eləmək, bunun əhəmiyyətini təsəvvür eləmək, bəlkə də, o qədər çətin deyil, amma o dövrdə dil dərsliklərinə dövlət mükafatı verilməsi, bu asan məsələ deyildi və o ancaq Heydər Əliyevin qüdrəti ilə, onun bacarığı ilə, onun, necə deyirlər, bu sahəyə diqqəti ilə məsələ başa gəldi. Mənim heç yadımdan çıxmır ki və fəxr edirəm ki, ozaman mən Heydər Əliyevin əlindən həmin Dövlət mükafatı diplomunu almışam və onunla, bir də təkrar edirəm ki, fəxr edirəm, o, mənim yadımdan çıxmır.

Heydər Əliyev dünyanın ən böyük natiqlərindən biridir. Tarixdə təkcə böyük və ən böyük siyasi xadim kimi, dövlət xadimi kimi tanındığı kimi, məşhur olduğu kimi, bir natiq kimi də Heydər Əliyev məşhurdur, tanınır. Natiqlik nədir? Natiqlik müəyyən məqsədə yönəlmiş məzmunlu, mənalı, məntiqli, təsiredici nitq deməkdir. Sözləri seçmək qabiliyyəti, cümlə qurmaq qabiliyyəti qarşdakına təsir eləmək qabiliyyəti, bunlar hamısı natiqliyin komponentləridir ki, Heydər Əliyevin nitqlərində bu komponentlər hamısı birləşir” (Y.Seyidov. *Əsərləri. 15 cildə: C.5.*).

AzərTAc-ın “Respublika” qəzetində verdiyi “Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının illik ümumi yığıncağı keçirilmişdir. Prezident İlham Əliyev yığıncaqda iştirak etmişdir” başlıqlı yazıda deyilir: “Humanitar elmlərlə bağlı məsələlər, əlbəttə ki, daim diqqət mərkəzindədir və bu sahədə aparılan işlər çox uğurludur, təqdirəlayiqdir. Biz bu sahəyə daim diqqət göstərməliyik. Çünki bildiyiniz kimi, müstəqillikdən əvvəl bizi millət kimi qoruyub saxlayan milli dəyərlərimiz, milli ənənələrimiz, ana dilimiz, ədəbiyyatımız, musiqimiz olub. Ona görə

bu sahəyə dövlət tərəfindən daim diqqət göstərilir. Hesab edirəm ki, Elmlər Akademiyası bu istiqamətdə çox uğurlu fəaliyyət göstərir. Sadəcə olaraq, qeyd etməliyəm ki, bu məsələ daim diqqət mərkəzində olmalıdır.

Ana dilimizə hörmət və qayğı daimi olmalıdır. Biz ana dilimizi xarici təsirdən qorumalıyıq. Ana dilimiz bizim toxunulmaz sərvətimizdir. Azərbaycan xalqının formalaşmasında, müstəqil Azərbaycanın formalaşmasında ana dilimiz – Azərbaycan dili müstəsna rol oynamışdır. Biz elə etməliyik ki, dilimizin saflığını daim qoruyaq. Bu məsələyə çox ciddi diqqət göstərilməlidir.

Ədəbiyyat üzrə araşdırmalar davam etdirilir. Burada da fəaliyyət üçün çox geniş meydan vardır. Çünki ədəbiyyatımız dünya ədəbiyyatının inkişafında çox böyük rol oynamışdır. Biz haqlı olaraq bu barədə qürur hissi ilə danışa bilərik” (*Respublika, 2011-ci il, 27 aprel*).

AZƏRBAYCAN DİLİ İLƏ BAĞLI RƏSMİ SƏNƏDLƏR

AZƏRBAYCAN SSR-in 1978-ci il KONSTITUSİYASINDAN

Maddə 73. Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir.

Azərbaycan SSR dövlət orqanlarında və ictimai orqanlarda, mədəniyyət, maarif müəssisələrində və başqa idarələrdə Azərbaycan dilinin işlədilməsini təmin edir və onun hərtərəfli inkişafına dövlət qayğısı göstərir.

Azərbaycan SSR-də rus dilinin, habelə əhalinin danışdığı başqa dillərin bütün bu orqanlarda və idarələrdə hüquq bərabərliyi əsasında azad surətdə işlədilməsi təmin edilir.

*Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının
Konstitusiyası (Əsas qanunu)
Bakı, 1978*

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ 1995-ci il KONSTITUSİYASINDAN

Maddə 21. Dövlət dili

1. Azərbaycan Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir. Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin inkişafını təmin edir.

2. Azərbaycan Respublikası əhalinin danışdığı başqa dillərin sərbəst işlədilməsini və inkişafını təmin edir.

*Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası
Bakı, 1996*

***DÖVLƏT DİLİNİN TƏTBİQİ İŞİNİN
TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ HAQQINDA
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN
FƏRMANI***

Azərbaycan Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir. Müstəqil dövlətimizin rəsmi dili statusunu almış Azərbaycan dilinin geniş tətbiq edilməsi və sərbəst inkişafı üçün münbit zəmin yaranmışdır. Tarixin müxtəlif mərhələlərində dilimizə qarşı edilmiş haqsızlıqların, təzyiq və təhriflərin aradan qaldırılması üçün hazırda ölkəmizdə çox əlverişli şərait mövcuddur. Dil öz daxili qanunları əsasında inkişaf edirsə onun tədqiq və tətbiq edilməsi üçün yaradılmış geniş imkanlar bu inkişafın daha sürətli və dolğun olmasına təkan verir.

Bütün xalqlarda olduğu kimi, Azərbaycan xalqının da dili onun milli varlığını müəyyən edən başlıca amillərdəndir. Dilimiz xalqın keçdiyi bütün tarixi mərhələlərdə onunla birgə olmuş, onun taleyini yaşamış, üzləşdiyi problemlərlə qarşılaşmışdır. O, xalqın ən ağır günlərində belə onun milli mənliliyini, xoşbəxt gələcəyə olan inamını qoruyub möhkəmləndirmişdir. İnkişaf etmiş zəngin dil mədəniyyətinə sahib olan xalq əyilməzdir, ölməzdir, böyük gələcəyə malikdir. Ona görə də xalqımıza ulu babalardan miras qalan bu ən qiymətli milli sərvəti hər bir Azərbaycan övladı göz bəbəyi kimi qorumalı, daim qayğı ilə əhatə etməlidir. Bu, onun müqəddəs vətəndaşlıq borcudur.

Azərbaycan dili bu gün dərin fikirləri ən incə çalarlarında dək olduqca aydın bir şəkildə ifadə etmək qüdrətinə malik dilələrdəndir. Düşüncələrdəki dərinliyi, hisslərdəki incəlikləri bütünlüklə ifadə etmək kamilliyinə yetişə bilməsi üçün hər hansı xalqa bir neçə minillik tarix yaşaması lazım gəlir. Azərbaycan dilinin bugünkü inkişaf səviyyəsi göstərir ki, Azərbaycan xalqı dünyanın ən qədim xalqlarındandır.

Azərbaycan dilinin dünya dilləri arasında ən kamil dillərdən biri olduğu həqiqətini bir çox xalqların görkəmli nümayəndələri də dönə-dönə etiraf etmişlər. Onlar öz əsərlərində bu dili XIX əsrdə Avropada geniş yayılmış fransız dili ilə müqayisə edərək, onu Avrasiyanın hər tərəfində işlənən bir dil kimi yüksək qiymətləndirmişlər. Milyonlarla azərbaycanlının hazırda mədəni inkişaf vasitəsi olan bu dil tarixən nəinki Qafqazda yayılmışdır, hətta müəyyən dövrlərdə daha geniş məkanda müxtəlif dilli xalqların da istifadə elədikləri ümumi bir dil olmuşdur.

Neçə-neçə böyük mədəniyyətin yaradıcısı olan xalqımızın tarixi qədər onun dilinin təşəkkülü tarixi də olduqca qədimdir. Azərbaycan dili türk mənşəli ümumxalq canlı danışiq dili zəminində əmələ gəlib şifahi ədəbi dilə çevrilənədək və sonradan bu əsasda Azərbaycan ədəbi dilinin yazılı qolu təşəkkül tapana qədər yüz illər boyunca mürəkkəb bir yol keçmişdir.

Qədim və zəngin tarixə malik türk dil ailəsinin oğuz qrupuna daxil olan Azərbaycan dilinin tarixi miladdan əvvəlki dövrlərə gedib çıxır. Ayrı-ayrı türk boy birləşmələrinin ümumi anlaşma vasitəsi olan bu dil IV-V əsrlərdən etibarən ümumxalq danışiq dili kimi fəaliyyət göstərməyə başlamışdı. Dilimizin özəyini ta qədimlərdən Azərbaycan torpaqlarındakı türk əsilli boyların və soyların dili təşkil etmişdir.

Azərbaycan dili dialekt və şivələrinin geniş Avrasiya məkanına yayılan türk xalqlarının az qala bütün dil xüsusiyyətlərini əks etdirəcək qədər rəngarəng olmasının da başlıca səbəbi ta qədimlərdən bu torpaqlarda etnik baxımdan eyni köklü türk etnoslarının mövcud olmasıdır. Şifahi şəkildə yayılan ilkin ədəbiyyat nümunələri – dastanlar, nağıllar, bayatılar, layllar və sair Azərbaycan şifahi ədəbi dilinin erkən formalaşması və təkamülü zərurətini yaratmışdır.

Azərbaycan ədəbi dilinin yazılı qolu da əlverişli tarixi şəraitdə ümumxalq dili əsasında təşəkkül tapmışdır. Xalq şifahi şəkildə yaratdıqlarını əbədiləşdirmək üçün sonradan onları yazıya köçürmüşdür. Bu prosesin də yazı dilinin təşəkkülü və sabitləşməsində böyük əhəmiyyəti olmuşdur. Bu baxımdan “Kitabi-Dədə Qorqud” eposu olduqca səciyyəvidir. Abidənin bədii dilinin özünəməxsus səlisliyi bir daha göstərir ki, “Kitabi-Dədə Qorqud”un meydana çıxma bilməsi üçün Azərbaycan dili böyük tarixi-ədəbi hazırlıq mərhələsi keçməli idi.

Qaynağını uzaq keçmişdən alan Azərbaycan dilinin ilk və ən qədim yazılı nümunələri günümüzədək gəlib çatmasa belə, ölkəmizin ərazisində qədim əlifbaların varlığı, həmçinin, yazı dilimizin bədii məna kamilliyi və digər amillər bu dilin tarixi köklərə malik olduğunu sübuta yetirir. Həsənoğlu, Qazi Bürhanəddin, Nəsimi kimi söz sənətkarları Azərbaycan ədəbi dilinin belə bir bünövrəsi üzərində yüksəlmişdir.

XVI əsr Azərbaycan dilinin mövqelərinin möhkəmlənməsi ilə əlamətdardır. Səfəvilər dövlətinin yaranması ilə Azərbaycan dili dövlət dili səviyyəsinə qalxaraq, rəsmi və dövlətlərarası yazışmalarda işlədilməyə başlandı. Səfəvilər dövründə Azərbaycan dili sarayda və orduda tam hakim mövqə tutaraq dövlət dili kimi rəsmiləşdi. Anadilli ədəbiyyatın böyük ustadları Şah İsmayıl Xətai və Məhəmməd Füzuli, xalq ədəbiyyatımızın adı bizə bəlli ilk qüdrətli nümayəndəsi Aşıq Qurbani bu dövrdə yetişmişdir. Əgər şifahi şeir dili Qurbaninin əsərlərində əks olunmuşdursa, xalq şeiri dilinin yazılı qolu Şah İsmayıl Xətai və Məhəmməd Əmaninin yaradıcılığı ilə təmsil olunmuşdu. Füzulinin dolğun dili isə elmi və fəlsəfi olduğu qədər də xəlqi idi.

XVII əsrin xalq şeirində cərəyan edən proseslər XVIII əsrdə şifahi xalq ədəbiyyatının bədii dilə təsiri şəklində özünü göstərir. Ədəbi dildə sadəliyə, canlı danışq elementlərinə

meylin gücləndiyi bu dövrdə Azərbaycan dilinin yeni inkişaf mərhələsi məhz Molla Pənah Vaqifin yaradıcılığı ilə başlanır.

XVIII əsrdə Azərbaycan ədəbi dilində üslub baxımından da zənginləşmə prosesi gedir. Elmi üslubun təşəkkülü üçün şərait yaranır, ayrı-ayrı elm sahələrinə dair bir çox əsərlər yazılır.

XIX əsr ədəbi dilimizin inkişafı xalqımızın həyatında baş verən köklü bir hadisə ilə yaxından bağlıdır. Bu, Azərbaycanın ikiyə parçalanması və nəticədə iki ayrı dövlətin təbəçiliyində bir-birindən fərqli mədəni mühitdə yaşamağa məhkum olması hadisəsidir. Müstəmləkəçilik siyasəti ilə yanaşı, Rusiyanın Şimali Azərbaycanda oynadığı mədəniləşdirici rol başqa elm sahələri kimi, dilçiliyin də inkişafına zəmin yaratmışdır. XIX əsrin ortalarından etibarən Azərbaycan dilinə aid bir sıra dərsləklər və dərs vəsaitləri yazılıb nəşr olunmuşdur. Milli maarifçi ziyalılar özləri ana dilini öyrənməyin, onu qoruyub saxlamağın ən əsas yolunun məktəblərdə tədrisin ana dilində aparılmasında gördüklərindən, Azərbaycan dilinə aid dərsləklər və lüğətlər yazmağa başlamışlar. Azərbaycan dilinə dair ilk dərsləklərin yazılmasında o dövrün görkəmli maarifçiləri Mirzə Kazım bəy, Mirzə Şəfi Vazeh, Seyid Əzim Şirvani, Aleksey Çernyayevski, Mirzə Əbülhəsən bəy Vəzirov, Seyid Ünsizadə, Rəşid bəy Əfəndiyev, Sultan Məcid Qənizadə, Məmmədtağı Sidqi, Nəriman Nərimanov, Üzeyir Hacıbəyov, Abdulla Şaiq və başqalarının xidmətlərini qeyd etmək lazımdır.

Zaman keçdikcə dövrün tələbinə uyğun olaraq Azərbaycan dilinin istifadə dairəsi də genişlənməmiş, onun tətbiqinin və inkişafının elmi əsaslar üzərində aparılması ehtiyacı meydana çıxmışdır. Rusca-Azərbaycanca və Azərbaycanca-rusca lüğətlər, təcrübi-tədris kitabları nəşr olunmuşdur. Məhz bu dövrdən başlayaraq Azərbaycan ədəbi dilinin normalarının müəyyənləşməsində nəzəri-dilçilik ideyaları təzahür edir. Bu baxımdan Mirzə Fətəli Axundovun ədəbi dil haqqında milli ədəbiyyatın

realist məzmununa uyğun gələn tezisləri xüsusilə diqqəti cəlb edir.

Dram, satira, realist nəsr dilinin yarandığı XIX əsrdə elmi üslubun əsası kimi müasir elmi-fəlsəfi dilin ilk nümunələrinə də rast gəlirik. Mətbuat dili də bu əsrin məhsuludur. “Əkinçi”dən başlayaraq yaranmış milli mətbuat bu dilin inkişafında mühüm rol oynamışdır.

XX yüzillik isə Azərbaycan ədəbi dilinin ən sürətli tərəqqisi və çiçəklənməsi dövrüdür. Ədəbi dil məsələsi hələ əsrin əvvəlindən ictimai-siyasi mübarizənin tərkib hissəsi olmuşdur. Həmin dövrdə ana dili kitabları hazırlanmış, dərsliklər buraxılmış, müntəxəbatlar tərtib olunmuşdur. Azərbaycan dilinin səs quruluşuna və qrammatik sistemində dair kitablar yazılmışdır.

Mətbuat ana dili, ədəbi dil uğrunda mübarizənin önündə gedirdi. Ədəbi dil normasının müəyyənləşməsində bütün görkəmli ziyalılar iştirak edirdilər. Xalq dili xəzinəsinin qapıları “Molla Nəsrəddin” vasitəsilə ədəbi dilin üzünə açılırdı. Bu dövrdə yaranan səhnə sənəti də yeni milli-mədəni şəraitdə ədəbi dilə bədii nitq vasitəsilə öz töhfəsini vermişdir.

Ana dilinin taleyinə heç bir ziyalının laqeyd qalmadığı bu dövrdə Cəlil Məmmədquluzadə, Mirzə Ələkbər Sabir, Üzeyir Hacıbəyov, Ömər Faiq Nemanzadə kimi görkəmli söz ustaları Azərbaycan dilinin saflığı və onun yad ünsürlərdən qorunması uğrunda fədakarcasına mübarizə aparırdılar.

Azərbaycan ədəbi dilinin tarixində bundan sonrakı yeni mərhələ sovet dövrü ilə başlayır. Ərəb əlifbasını daha uyğun bir əlifba ilə əvəz etmək məqsədilə 1921-ci ildə Əlifba Komitəsi yaradıldı və həmin komitəyə Azərbaycan dili üçün latın qrafikalı əlifba tərtib etmək tapşırıldı. Bir qədər sonra isə yeni əlifbaya keçildi. 1926-cı ildə Bakıda birinci beynəlxalq türko-loji qurultay çağırıldı. Bu, türk dünyası üçün böyük tarixi əhə-

miyyəti olan bir hadisə idi. Qurultayın Bakıda keçirilməsini 20-30-cu illər Azərbaycanının dilçilik sahəsindəki elmi potensialına verilən qiymət kimi səciyyələndirmək olar.

Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, sonralar qurultayın qərarlarının yerinə yetirilməsi yolunda süni maneələr yaradıldı, türkdilli xalqların mədəni inteqrasiyasına yönəldilmiş bu nəcib siyasi məqsədlərə qurban verildi. Azərbaycanın dilçi alimlərinin böyük əksəriyyəti isə totalitar rejimin repressiyalarına məruz qaldı. 1939-cu ildə latın qrafikalı əlifbadan kiril qrafikası əsasında yaradılmış yeni Azərbaycan yazısına qəti və məcburi keçmək haqqında qərar verildi. Beləliklə, 1924-cü ildən 1939-cu ilə qədər keçən on beş il ərzində xalqın yazı mədəniyyətinə bir-birinin ardınca iki ağır zərbə dəydi. Buna baxmayaraq, Azərbaycan dili çətinliklə də olsa, bütün bu illər ərzində yenə öz saflığını qoruya bilmiş, elmi və bədii ədəbiyyatda, publisistikada böyük imkanlara malik olduğunu nümayiş etdirmişdir.

1945-ci ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının tərkibində müstəqil Dilçilik İnstitutunun yaranması dilçiliyimizin bir elm kimi inkişafına da təkan verdi. Dilçilik elmimiz XX əsrdə sürətli inkişaf dövrü yaşamışdır. Həmin dövrdə ədəbi dilimizi tədqiq edən Bəkir Çobanzadə, Əbdüləzəl Dəmirçizadə, Muxtar Hüseynzadə, Əliheydər Orucov, Səlim Cəfərov, Əlövsət Abdullayev, Fərhad Zeynalov və başqa dilçi alimlərimizin böyük ordusu yaranmışdır. Dərin qürur və fərəh hissi ilə demək olar ki, Azərbaycan dilçiliyinin gərgin əməyi sayəsində dilçiliyin bütün sahələrində səmərəli işlər görülmüş, dil tarixi, dialektologiya, müasir dil, lüğətçilik sahələrində dəyərli tədqiqatlar aparılmışdır. Keçmiş sovet məkanında, eləcə də beynəlxalq miqyasda Azərbaycan türkoloji araşdırmaların önəmli mərkəzlərindən biri olmuşdur. Beləliklə, XX əsr bütünlükdə Azərbaycan dilinin yazı mədəniyyətinin əsl inkişaf yoluna qədəm qoyduğu bir dövrdür. Məhz bu dövrdə dilimizin funk-

sional imkanları genişlənmiş, üslubları zənginləşmiş, dilin daxili inkişaf meyilləri əsasında yazı qaydaları cilalanmışdır.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının 1995-ci il noyabrın 12-də referendum yolu ilə qəbul olunmuş Konstitusiyasında Azərbaycan dili dövlət dili kimi təsbit edilmişdir. Hər hansı bir dilin dövlət statusu alması, şübhəsiz ki, hər bir dövlətin bir dövlət kimi formalaşması ilə bilavasitə bağlıdır. Azərbaycan xalqının tarixində Azərbaycan dili XVI əsrdə Səfəvilər hakimiyyəti dövründə dövlət dili səviyyəsinə qalxsə da, milli dövlətçiliyin itirilməsi nəticəsində həmin ənənə uzun müddət qırılmışdır. Yalnız 1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması ilə Azərbaycan dilinin geniş tətbiq olunması yolunda böyük imkanlar açıldı. Bu sahədə bəzi addımlar atılsa da, gənc respublikanın ömrünün qısa olması Azərbaycan dilinin cəmiyyətdə dövlət dili kimi mövqelərinin tam bərqərar edilməsinə imkan vermədi.

Azərbaycanda sovet hakimiyyəti yaradıldıqdan sonra qəbul edilmiş ilk Konstitusiyada, ümumiyyətlə, dövlət dili haqqında heç bir maddə olmamışdır. SSRİ-nin tərkibinə daxil olduğdan sonrakı dövrdə, daha doğrusu, Azərbaycanın 1937-ci ildə qəbul edilmiş Konstitusiyasında belə bir maddə yox idi. Yalnız 1956-cı ildə Azərbaycan SSR Ali Sovetinin qərarı ilə 1937-ci il Konstitusiyasına Azərbaycan dilinin dövlət dili olması barədə maddə əlavə edildi. Lakin respublikanın o dövrdəki rəhbərliyinin mövcud siyasi vəziyyəti lazımınca qiymətləndirə bilməyərək, hadisələri sürətləndirmək cəhdləri bu nəcib işi uğursuzluğa düşər etdi.

Nəhayət, mərkəzin bütün maneələrinə baxmayaraq, respublikanın 1978-ci ildə qəbul edilmiş Konstitusiyasına Azərbaycan dilinin dövlət dili olması barədə maddənin daxil edilməsi müəssər oldu. Bu, həmin dövr üçün çox cəsarətli və qətiyyətli bir addım idi.

Azərbaycan Respublikası öz dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Azərbaycan dilinin daha da inkişaf etdirilməsi yolunda geniş üfüqlər açıldı. Təəssüflər olsun ki, respublikanın o zamankı rəhbərliyinin səriştəsizliyi nəticəsində, xalqın iradəsinə zidd olaraq, dövlət dilinin adı qeyri-qanuni şəkildə dəyişdirildi və məsələyə dolaşıqlıq, anlaşılmazlıq gətirildi. Dövlət dili haqqında məsələ 1992-ci ilin dekabrında Azərbaycanın Milli Məclisində müzakirə edildi və dövlət dilinin adının dəyişdirilməsini nəzərdə tutan anti-konstitusion qanun qəbul edildi. Təəssüf ki, belə taleyüklü məsələnin həlli üçün o zaman Milli Məclisdə cəmi 26 nəfərin lehinə səs verməsi kifayət edirdi. Halbuki dövlət dili haqqında müddəa Konstitusiyada nəzərdə tutulduğuna görə, ona hər hansı dəyişiklik edilməsi ümumxalq müzakirəsi, ali qanunvericilik orqanı üzvlərinin ən azı üçdə iki səs çoxluğu ilə edilə bilərdi. Lakin o zaman adi qanunvericilik qaydalarına məhəl qoyulmamış, xalqın iradəsi nəzərə alınmadan volyüntarist və məsuliyyətsiz bir qərar qəbul edilmişdir. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyasının layihəsinə baxılarkən dövlət dili, daha doğrusu, dövlətin dilinin adı haqqında müddəa geniş müzakirə obyektinə oldu. Həmin məsələ yeni Konstitusiyaya layihəsini hazırlayan komissiyada, kütləvi informasiya vasitələrində, müxtəlif elmi forumlarda, yığıncaqlarda, idarə, təşkilat və müəssisələrdə sərbəst, demokratik şəraitdə hərtərəfli müzakirə olundu. Nəhayət, xalq 1995-ci il noyabrın 12-də referendum yolu ilə öz mövqeyini nümayiş etdirərək, Azərbaycan Respublikasının dövlət dilinin Azərbaycan dili olması müddəasına tərəfdar olduğunu bildirdi. Ana dilimizə qarşı edilmiş haqsızlıq aradan qaldırıldı, onun hüquqları qorundu, cəmiyyətdəki mövqeləri tam bərpa edildi.

İndi Azərbaycan dilinin özünəməxsus inkişaf qanunları ilə cilalanmış kamil qrammatik quruluşu, zəngin söz fondu, geniş ifadə imkanları, mükəmməl əlifbası, yüksək səviyyəli

yazı normaları vardır. Hazırda ölkəmizdə cəmiyyət həyatının elə bir sahəsi yoxdur ki, Azərbaycan dili orada rahat işlədilə bilməsin.

Bununla yanaşı, Azərbaycan Respublikasının onillik inkişaf yolunun təcrübəsi göstərir ki, digər sahələrdə olduğu kimi, ana dilimizin öyrənilməsi və tətbiqi sahəsində də hələ görüləsi işlər çoxdur. Ölkəmizin orta və ali məktəblərində Azərbaycan dilinin müasir dünya standartlarına, milli-mədəni inkişaf tariximizin tələblərinə cavab verən tədrisi işinin təkmilləşdirilməsinə ehtiyac vardır. Bir çox kütləvi informasiya vasitələrində, rəsmi yazışmalarda, kargüzarlıq və sair sahələrdə Azərbaycan ədəbi dilinin normalarına lazımınca əməl edilmir. Azərbaycan dilinin reklam işində istifadə edilməsində ciddi qüsurlar müşahidə olunur. Kəskin tənqidlərə baxmayaraq, reklam vasitələrinin hazırlanmasında bir çox hallarda xarici dillərə əsassız olaraq üstünlük verilir. Şəhər və qəsəbələrimizin görkəminə xələl gətirən əcnəbi dilli lövhələr gənc nəslin azərbaycançılıq ruhunda tərbiyəsinə mənfi psixoloji təsir göstərir. Ölkə ərazisində yayımlanan televiziya kanallarının əksəriyyəti xarici dillərdə fəaliyyət göstərir. Kino və televiziya ekranlarında Azərbaycan dilinə dublyaj edilmiş xarici filmlərə nadir hallarda rast gəlmək olar, dublyaj edilmiş ekran əsərlərinin tərcümə səviyyəsi isə olduqca aşağıdır. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasət sahələrində, xüsusilə, ölkəmizdə fəaliyyət göstərən səfirlik, xarici nümayəndəlik və şirkətlərdə Azərbaycan dilinin işlənməsi yarıtmaq vəziyyətdədir. Xaricdə yaşayan soydaşlarımızın Azərbaycan dili dərsləkləri, tədris vəsaiti, ana dilində elmi və bədii ədəbiyyat, mətbuat və sairə ilə təmin olunması qənaətbəxş deyildir.

Çox qərribə görünsə də, Azərbaycan dilçiliyinin sovet dövründə əldə edilmiş sürətli inkişaf tempi son illərdə aşağı düşmüşdür və bu sahədə bir durğunluq müşahidə olunur.

Azərbaycanda nitq mədəniyyəti məsələlərinin tədqiqinə və nizamlanmasına kəskin ehtiyac duyulur. Azərbaycan dilinin tətbiq dairəsi bəzən süni olaraq məhdudlaşdırılır. Rəsmi və elmi üslubun vəziyyəti heç də ürəkaçan deyildir. Azərbaycan dilinin orfoqrafik, izahlı, terminoloji və sair lüğətlərinin yenidən latın qrafikası ilə hazırlanıb çap olunması, ikidilli tərcümə lüğətlərinin tərtibi və nəşri məsələləri yubadılır. Latın qrafikasının bərpa olunması barədə qanun qəbul edilməsindən on ilə yaxın bir müddət keçməsinə baxmayaraq, onun həyata keçirilməsi olduqca ləng gedir. Bütün bu və digər məsələlərin əlaqələndirilməsi və tənzimlənməsinin, onların həlli prosesinə nəzarətin vahid mərkəzləşdirilmiş bir qurum tərəfindən həyata keçirilməsinə ehtiyac vardır.

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin başlıca rəmzlərindən sayılan Azərbaycan dilinin tətbiq və inkişaf etdirilməsinə dövlət qayğısının artırılması, ana dilimizin öyrənilməsi, elmi tədqiqinin fəallaşdırılması, dilimizin cəmiyyətdə tətbiq dairəsinin genişləndirilməsi və bu işə nəzarətin gücləndirilməsi məqsədi ilə qərara alıram:

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin yanında Dövlət Dil Komissiyası yaradılsın, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İcra Aparatına tapşırılsın ki, komissiya haqqında əsasnaməni bir ay ərzində hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin.

2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İcra Aparatına tapşırılsın ki, “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” qanun layihəsini bir ay ərzində hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin.

3. Azərbaycan Respublikasının nazirlik, idarə, təşkilat və müəssisə rəhbərləri öz tabeliklərində olan qurumlarda dövlət dilinin və latın qrafikasının tətbiqi işinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı uzunmüddətli kompleks planlar hazırlayıb həyata keçir-

sinlər və 2001-ci il avqustun 1-ə qədər ilkin nəticələr haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə məlumat versinlər.

4. Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi orta və ali məktəblərdə Azərbaycan dilinin tədrisi və Azərbaycan dilində təhsilin keyfiyyəti ilə bağlı əsaslı dönüş yaratmaq istiqamətində qəti tədbirlər həyata keçirsin və müvafiq təkliflər proqramını bir ay ərzində hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin.

5. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası və Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi Yazıçılar Birliyi ilə birlikdə latın qrafikası ilə yenidən çap olunması təklif olunan elmi və bədii əsərlərin, lüğət və dərsliklərin çap proqramını bir ay ərzində hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin.

6. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası bir ay ərzində Azərbaycan dilçiliyinin müxtəlif sahələri üzrə elmi araşdırmaların cari və perspektiv planlarına yenidən baxıb təsdiq etsin və onların yerinə yetirilməsinin gedişi barədə hər altı aydan bir Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə məlumat təqdim etsin.

7. Respublikanın şəhər və rayon icra hakimiyyəti başçılarına tapşırılsın ki:

- Yerlərdə istifadə olunan lövhə, reklam tabloları, şüarlar, plakatlar və digər əyani vasitələrin Azərbaycan ədəbi dilinin qaydalarına uyğunlaşdırılması baxımından tədbirlər görsünlər və bu tapşırığın yerinə yetirilməsi haqqında 2001-ci il avqustun 1-ə qədər Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə arayış versinlər;

- Yerlərdə Azərbaycan dilinin və latın qrafikasının tətbiqi işinə nəzarəti gücləndirsinlər və bu işin gedişi barədə 2001-ci il avqustun 1-ə qədər Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə məlumat versinlər.

8. Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət nazirliyinə, Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Şirkətinə tapşırılsın ki, əcnəbi ölkələrdə istehsal edilmiş və Azərbaycanda nümayiş etdirilmək üçün alınmış kino və televiziya məlumatının Azərbaycan dilinə dublyajı işinin lazımi səviyyədə qurulması və ölkə ərazisində xarici kino və telefilmlərin Azərbaycan dilində nümayiş etdirilməsi məsələləri barədə təkliflərini bir ay ərzində hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin.

9. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə tapşırılsın ki:

- Ölkədə Azərbaycan dilində çap olunan qəzet, jurnal, bülleten, kitab və digər çap məhsullarının istehsalının 2001-ci il avqustun 1-ə qədər bütövlükdə latın qrafikasına keçməsinə təmin etsin;

- Azərbaycan Respublikasında Dövlət dilinə qarşı gizli, yaxud açıq təbliğat aparmaq, Azərbaycan dilinin işlənməsinə və inkişafına müqavimət göstərmək, onun hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına cəhd etmək kimi hallara, latın qrafikasının tətbiq olunmasına maneələr törədilməsinə görə məsuliyyət növlərini müəyyən edən qanunvericilik aktının layihəsini bir ay ərzində hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin.

- Mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarında kargüzarlığın latın qrafikası ilə aparılmasını 2001-ci il avqustun 1-ə qədər təmin etsin;

- Bu fərmandan irəli gələn digər məsələləri həll etsin.

Heydər Əliyev,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 18 iyun 2001-ci il

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
DÖVLƏT DİL KOMİSSİYASININ TƏRKİBİNİN
TƏSDİQ EDİLMƏSİ HAQQINDA
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN
SƏRƏNCAMI

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” 18 iyun 2001-ci il tarixli 506 nömrəli fərmanının yerinə yetirilməsi məqsədi ilə qərara alıram:

Azərbaycan Respublikasının Dövlət dil komissiyası aşağıdakı tərkibdə təsdiq edilsin:

Komissiyanın sədri:

Heydər Əliyev - Azərbaycan Respublikası Prezidenti

Komissiya sədrinin müavinləri:

Ramiz Mehdiyev – Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İcra Aparatının rəhbəri

Mahmud Kərimov – Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının prezidenti

Anar Rzayev – Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin sədri, Milli Məclisin deputatı

Komissiyanın üzvləri:

Vasif Talıbov – Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri, Milli Məclisin deputatı

Elçin Əfəndiyev – Azərbaycan Respublikası baş nazirinin müavini

Hacıbala Abutalıbov – Bakı Şəhər İcra Hakimiyyətinin başçısı

Misir Mərdanov – Azərbaycan Respublikasının Təhsil naziri

Polad Bülbüloğlu – Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət naziri

Nizami Xudiyev – Azərbaycan Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Şirkətinin sədri, Milli Məclisin deputatı

Yusif Hübətov – Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İcra Aparatının ərazi idarəetmə orqanları ilə iş şöbəsinin müdiri

Əli Həsənov – Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İcra Aparatının ictimai-siyasi şöbəsinin müdiri

Fatma Abdullazadə – Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İcra Aparatının humanitar siyasət şöbəsinin müdiri

Nizami Cəfərov – Azərbaycanda Atatürk mərkəzinin müdiri, Milli Məclisin deputatı, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü

Bəkir Nəbiyev – Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının ədəbiyyat, dil və incəsənət bölməsinin akademik-katibi

Bəxtiyar Vahabzadə – xalq şairi, Milli Məclisin deputatı, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü

Mirvarid Dilbazi – xalq şairi

Nəbi Xəzri – xalq şairi

Qabil İmamverdiyev – xalq şairi

Cabir Novruz – xalq şairi

Fikrət Qoca – xalq şairi

Əkrəm Əylisli – xalq yazıçısı

Vaqif Səmədoğlu – xalq şairi, Milli Məclisin deputatı

Sabir Rüstəmxanlı – şair-publisist, Milli Məclisin deputatı

İsmayıl Vəliyev – “Azərbaycan ensiklopediyası” Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyinin baş direktoru

Kamal Abdullayev – Bakı Slavyan Universitetinin rektoru

Mübariz Yusifov – Gəncə Dövlət Universitetinin rektoru

Ağamusa Axundov – Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun direktoru, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü

Vasim Məmmədəliyev – Bakı Dövlət Universitetinin İlahiyyat fakültəsinin dekanı, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü

Məsud Mahmudov – Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu direktorunun müavini

Vilayət Əliyev – Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin prorektoru

Tofiq Hacıyev – Bakı Dövlət Universitetinin kafedra müdiri, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü

Yusif Seyidov – Bakı Dövlət Universitetinin kafedra müdiri

Adil Babayev – Azərbaycan Dillər Universitetinin kafedra müdiri

Samət Əlizadə – Bakı Dövlət Universitetinin professoru

Əzizə Cəfərzadə – Bakı Dövlət Universitetinin professoru

Elbrus Əzizov – Bakı Dövlət Universitetinin professoru

Rəhilə Məhərrəmova – Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun aparıcı elmi işçisi

Aydın Ələkbərov – Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun böyük elmi işçisi

Müseyyib Məmmədov – Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun şöbə müdiri

İsmayıl Məmmədov – Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun şöbə müdiri

Heydər Əliyev,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti,
Bakı şəhəri, 4 iyul 2001-ci il

**AZƏRBAYCAN ƏLİFBASI VƏ AZƏRBAYCAN DİLİ
GÜNÜNÜN TƏSİS EDİLMƏSİ HAQQINDA
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN
FƏRMANI**

Qədim və zəngin mədəniyyətə malik olan Azərbaycan xalqı dünya sivilizasiyasına bir çox dəyərli töhfələr vermişdir. Onların ilk nümunələri bəşər tarixinin böyük kəşfi olan yazı vasitəsilə Qobustan və Gəmiqaya təsvirləri, həmçinin, epiqrafik abidələr şəklində daşların yaddaşına həkk olunaraq günümüzdək yaşamışdır. Tarixi faktlar sübut edir ki, bu qiymətli əsərləri yaradarkən Azərbaycan xalqı müxtəlif əlifbalardan istifadə etmişdir.

İslamın qəbuluna qədər olan dövrün yazıları ilə yaradılan bu qiymətli xəzinənin böyük bir qismi məhv edilmiş, zaman keçdikcə həmin abidələrin qələmə alındığı yazı şəkilləri unudulmuş və ya ərəb qrafikasına keçirilmişdir. İslamın yayıldığı dövrlərdən isə xalqımız ərəb əlifbasından istifadə yolu ilə min ildən artıq bir zaman ərzində tariximizin ən yeni mərhələsinədək zəngin mədəni irs yaratmışdır. Ərəb əlifbası yüz illər boyu geniş məkanda müsəlman Şərqi xalqlarının ümumi yazı sistemi kimi formalaşmışdır. Böyük Azərbaycan ədibləri, mütəfəkkirləri islam mədəniyyətinin təşəkkül tapıb inkişaf etməsində mühüm rol oynayaraq bəşər sivilizasiyasını zənginləşdirmişlər. Lakin əsrlərlə müxtəlif xalqların mədəni əlaqəsinə xidmət edən ərəb qrafikasının dilimizin səs sistemini bütün dolğunluğu ilə əks etdirə bilməməsi, onun quruluşu və xarakteri haqqında tam aydın təsəvvür yaratmaması XIX əsrin ikinci yarısından etibarən Mirzə Fətəli Axundov başda olmaqla dövrün mütərəqqi maarifçi ziyalıları əlifba islahatı problemi üzərində düşünməyə vadar etmişdir. Bu, Azərbaycan xalqının həmin dövrdə yaşadığı tarixi şəraitdən doğan zərurət idi. Öz

qaynağını Avropadan alan yeni dövrün maarifçilik hərəkatı Azərbaycan mədəniyyətinin inkişaf istiqamətini müəyyənləşdirmiş və bu da yeni mədəniyyət tipinə uyğun müasir əlifbaya olan ehtiyacı aktuallaşdırmışdır. XX əsrin əvvəllərində cərəyan edən ictimai-siyasi və mədəni proseslərin gedişatı mövcud əlifbanı daha münasibi ilə əvəz etmək ideyasını meydana atmışdır.

1922-ci ildə Azərbaycan hökumətinin qərarı əsasında yeni əlifba komitəsinin yaradılması, həmin komitəyə Azərbaycan dili üçün latın qrafikalı əlifba tərtibinin tapşırılması yeni qrafikaya keçilməsi yolunda atılmış ilk addım idi. 1923-cü ildən etibarən latın əsaslı əlifbaya keçmə prosesi sürətləndirildi. 1926-cı ildə keçirilmiş birinci Ümumittifaq türkoloji qurultayın tövsiyələrinə cavab olaraq 1929-cu il yanvarın 1-dən etibarən Azərbaycanda kütləvi şəkildə latın qrafikalı əlifba tətbiq edildi. Qısa bir müddət ərzində latın qrafikasının işlədilməsi Azərbaycanda geniş kütlələr arasında savadsızlığın ləğvi üçün olduqca əlverişli zəmin yaratdı. Bütün bu nailiyyətlərə baxmayaraq həmin əlifba 1940-cı il yanvarın 1-dən kiril yazısı əsasında tərtib edilmiş yeni qrafikalı əlifba ilə əvəz olundu. Yarım əsrdən çox bir müddət ərzində kiril qrafikası ilə Azərbaycan elmi və mədəniyyətinin qiymətli nümunələri yaradıldı. Lakin kiril qrafikasının dilimizin səs quruluşuna uyğun gəlməməsi Azərbaycan ziyalılarını bu əlifbanın təkmilləşdirilməsi yolunda mütəmadi iş aparmağa sövq etdi. Təcrübə göstərdi ki, kiril qrafikasının dilimizin səs quruluşuna uyğunlaşdırılması yolunda nə qədər cəhd göstərsə də optimal variantın əldə edilməsi mümkün deyildir, bu da onun nə vaxtsa dəyişdiriləcəyi ehtimalını gücləndirdi.

Müstəqilliyimizin qazanılmasından sonra yaranmış tarixi şərait xalqımızın dünya xalqlarının ümumi yazı sisteminə qoşulması üçün yeni perspektivlər açdı və latın qrafikalı Azər-

baycan əlifbasının bərpasını zəruri etdi. Bu işə müvafiq qanun qəbul olunması yolu ilə nəticələndi.

On ilə yaxın bir müddətdə latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasına keçidin ölkəmizdə 2001-ci il avqust ayında bütövlükdə təmin edildiyini və yeni əlifbadan istifadənin müstəqil Azərbaycan Respublikasının ictimai-siyasi həyatında, yazı mədəniyyətimizin tarixində mühüm hadisə olduğunu nəzərə alaraq qərara alıram:

1. Hər il avqust ayının 1-i Azərbaycan Respublikasında Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili günü kimi qeyd edilsin.

2. Bu fərman dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir.

Heydər Əliyev,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti,
Bakı şəhəri, 9 avqust 2001-ci il

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA DÖVLƏT DİLİ HAQQINDA AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ QANUNU

Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq işlədilməsini öz müstəqil dövlətçiliyinin başlıca əlamətlərindən biri sayır, onun tətbiqi, qorunması və inkişaf etdirilməsi qayğısına qalır, dünya azərbaycanlılarının Azərbaycan dili ilə bağlı milli-mədəni özünüifadə ehtiyaclarının ödənilməsi üçün zəmin yaradır.

Bu qanun Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasında Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi hüquqi statusunu nizamlayır.

I Fəsil

Ümumi müddəalar

Maddə 1. Dövlət dilinin hüquqi statusu

1.1. Azərbaycan Respublikasının dövlət dili Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 21-ci maddəsinin I hissəsinə müvafiq olaraq Azərbaycan dilidir. Dövlət dilini bilmək hər bir Azərbaycan Respublikası vətəndaşının borcudur.

1.2. Azərbaycan Respublikasının dövlət dili kimi Azərbaycan dili ölkənin siyasi, ictimai, iqtisadi, elmi və mədəni həyatının bütün sahələrində işlədilir.

1.3. Azərbaycan Respublikası dövlət dilinin işlənməsini, qorunmasını və inkişafını təmin edir.

1.4. Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanlarında, dövlət qurumlarında, siyasi partiyalarda, qeyri-hökumət təşkilatlarında (ictimai birlik və fondlarda), həmkarlar təşkilatlarında, digər hüquqi şəxslərdə, onların nümayəndəliklərində və filiallarında, idarələrdə dövlət dilinin tətbiqi ilə bağlı fəaliyyət bu qanuna uyğun olaraq həyata keçirilir, o cümlədən, kargüzarlıq işləri dövlət dilində aparılır.

1.5. Dövlət dilinin tətbiqinin normaları müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir.

1.6. Azərbaycan Respublikasının ərazisində fəaliyyət göstərən beynəlxalq təşkilatlarla (və ya onların nümayəndəlikləri ilə) və xarici dövlətlərin diplomatik nümayəndəlikləri ilə yazışmalar Azərbaycan Respublikasının dövlət dilində və ya müvafiq xarici dildə Azərbaycan dilinə tərcümə olunmaq şərti ilə aparıla bilər.

Maddə 2. Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında qanunvericilik

Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında qanunvericilik Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasından, bu qa-

nundan, digər normativ aktlardan və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən ibarətdir.

Maddə 3. Dövlət dilinin işlənməsi, qorunması və inkişafı sahəsində dövlətin əsas vəzifələri

3.0. Dövlət dilinin işlənməsi, qorunması və inkişafı sahəsində dövlətin əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

3.0.1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və bu Qanunun tələblərinə uyğun olaraq dövlət dili ilə bağlı hüquq qaydalarının müəyyənləşdirilməsi;

3.0.2. dövlət dilinin tətbiqi işinə, bu dilin işlənməsi və qorunması ilə bağlı qanunvericiliyin müddəalarına riayət olunmasının təmin edilməsi;

3.0.3. dövlət dilinin inkişaf proqramının hazırlanması və dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına maliyyələşdirilməsinin təmin edilməsi;

3.0.4. dövlət dilinin saflığının qorunması, dilçilik elminin nəzəriyyəsi və praktikasının inkişafı üçün müvafiq şəraitin yaradılması və tədbirlərin həyata keçirilməsi;

3.0.5. dövlət dilinin işlənməsi üçün zəruri olan maddi bazanın yaradılması;

3.0.6. xarici ölkələrdə yaşayan azərbaycanlıların Azərbaycan dilində təhsil almalarına, bu dildən sərbəst istifadə etmələrinə köməklik göstərilməsi.

II Fəsil

Dövlət dilinin işlənməsi, qorunması və inkişafı

Maddə 4. Dövlət dilinin rəsmi mərasimlərdə işlənməsi

4.1. Azərbaycan Respublikasının dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanlarının, dövlət qurumlarının keçir-

diyi bütün rəsmi mərasim və tədbirlər Azərbaycan Respublikasının dövlət dilində aparılır.

4.2. Bu Qanunun 4.1-ci maddəsinin tələbləri Azərbaycan Respublikasının təşkil etdiyi beynəlxalq səviyyəli rəsmi mərasimlərə və tədbirlərə, habelə müvafiq icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən digər ölkələrdə keçirilən hər hansı rəsmi mərasim və tədbirə şamil olunmur.

Maddə 5. Dövlət dilinin təhsil sahəsində işlənməsi

5.1. Azərbaycan Respublikasında təhsil dövlət dilində aparılır.

5.2. Azərbaycan Respublikasında başqa dillərdə təhsil müəssisələrinin fəaliyyəti qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada həyata keçirilir. Belə müəssisələrdə dövlət dilinin tədrisi məcburidir.

5.3. Azərbaycan Respublikasında ali və orta peşə-ixtisas təhsili müəssisələrinə qəbul zamanı Azərbaycan dili fənnindən imtahan verilməlidir.

Maddə 6. Dövlət dilinin televiziya və radio yayımlarında işlənməsi

6.1. Azərbaycan Respublikasının ərazisində təsis edilən və fəaliyyət göstərən mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün televiziya və radio yayımları dövlət dilində aparılır.

6.2. Azərbaycan Respublikasının ərazisində təsis edilən və fəaliyyət göstərən mülkiyyət formasından asılı olmayaraq dövlət dilində yayımlanan bütün televiziya və radio kanallarının aparıcıları dövlət dilini mükəmməl bilməlidirlər və onların səlis danışmaq qabiliyyəti olmalıdır. Televiziya və radio kanallarında dublyaj olunan filmlər və verilişlər dövlətin müəyyən etdiyi dil normalarına uyğun olmalıdır.

Maddə 7. Dövlət dilinin xidmət sahələrində, reklam və elanlarda işlənməsi

7.1. Azərbaycan Respublikası ərazisində bütün xidmət sahələrində, reklam və elanlarda dövlət dili işlənir. Əcnəbi-lərə xidmət göstərilməsi ilə bağlı müvafiq xidmət sahələrində dövlət dili ilə yanaşı, digər dillər də tətbiq oluna bilər. Zəruri hallarda reklam və elanlarda (lövhələrdə, tablolarda, plakatlar-da və sair) dövlət dili ilə yanaşı, digər dillər də istifadə oluna bilər. Lakin onların tutduğu sahə Azərbaycan dilindəki qarşılı-ğının tutduğu sahədən böyük olmamalı və Azərbaycan dilin-dəki yazıdan sonra gəlməlidir.

7.2. Azərbaycan Respublikasının ərazisində bütün xidmət sahələrində, reklam və elanlarda dövlət dili dövlət dilinin nor-malarına uyğun olaraq tətbiq edilməlidir.

7.3. Azərbaycan Respublikasının ərazisində istehsal edi-lən, habelə ixrac edilən malların üzərindəki etiketlər və digər yazılar müvafiq xarici dillərlə yanaşı, dövlət dilində də ol-malıdır.

7.4. Azərbaycan Respublikasına idxal edilən mal və məh-sulların üzərindəki etiketlər və adlar, onlardan istifadə qayda-ları barədə izahat vərəqələri başqa dillərlə yanaşı, Azərbaycan dilinə tərcüməsi ilə müşayiət olunmalıdır.

Maddə 8. Dövlət dilinin xüsusi adlarla işlənməsi

Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının adları, ataları-nın adları və soyadları dövlət dilində yazılır. Azərbaycan Res-publikası vətəndaşlarının adları və soyadlarının dəyişdirilməsi müvafiq qanunvericiliklə tənzimlənir.

Maddə 9. İnzibati ərazi bölgüsü ilə əlaqədar dövlət di-lindən istifadə

“Ərazi quruluşu və inzibati ərazi bölgüsü haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa uyğun olaraq Azərbaycan

Respublikasının inzibati ərazi bölgüsünü təşkil edən inzibati ərazi vahidlərinin – şəhər, rayon, inzibati ərazi dairəsi, qəsəbə və kəndlərin adları dövlət dilində yazılmalıdır, onların dövlət dilinin normalarına uyğun olaraq yazılışı müvafiq qurum tərəfindən müəyyənləşdirilir. Bu maddədə göstərilən inzibati ərazi vahidlərinin adları dövlət dili ilə yanaşı, xarici dillərdə də yazıla bilər. Belə olan halda inzibati ərazi vahidinin adı əvvəlcə dövlət dilində və ondan sonra xarici dildə verilməlidir.

Maddə 10. Coğrafi obyektlərin adlarında dövlət dilinin işlədilməsi

10.1. Azərbaycan Respublikasında coğrafi obyektlərin adlarının dövlət dilinin normalarına uyğun olaraq yazılışı müvafiq qurum tərəfindən müəyyənləşdirilir.

10.2. Azərbaycan coğrafi adlarının xarici dillərdə verilməsi Azərbaycan dilində səslənməsinə, coğrafi adların beynəlxalq yazılış qaydalarına uyğun olaraq müəyyən edilir.

Maddə 11. Dövlət dilinin hüquq-mühafizə orqanlarında, Silahlı Qüvvələrdə, notariat fəaliyyətində, məhkəmə icraatında və inzibati xətlər üzrə icraatda işlənməsi

11.1. Azərbaycan Respublikasının hüquq-mühafizə orqanlarında Azərbaycan Respublikasının dövlət dili işlənir. Dövlət dilini bilməyən şəxslər qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada tərcüməçidən istifadə edə bilərlər.

11.2. Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrində, sərhəd qoşunlarında və daxili qoşunlarda qanunvericiliklə müəyyən edilmiş hallar istisna olmaqla, dövlət dili işlənir.

11.3. Azərbaycan Respublikasının notariat fəaliyyəti üzrə kargüzarlıq dövlət dilində aparılır. “Notariat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa müvafiq olaraq notariat hərəkətlərinin aparılması üçün müraciət etmiş şəxs dövlət dilini

bilmirsə və ya notariat hərəkətinin hər hansı başqa dildə aparılmasını xahiş edirsə, notarius imkan daxilində tərəfindən rəsmiləşdirilən sənədlərin mətnlərini arzu edilən dildə tərtib edə bilər və ya mətn tərcüməçi tərəfindən ona tərcümə edilə bilər.

11.4. Azərbaycan Respublikası məhkəmələrində cinayət mühakimə icraatı dövlət dilində aparılır. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada məhkəmələrdə cinayət mühakimə icraatı digər dillərdə aparıla bilər.

11.5. Azərbaycan Respublikası məhkəmələrində mülki işlər və iqtisadi mübahisələr üzrə məhkəmə icraatı dövlət dilində aparılır. Azərbaycan Respublikası Mülki-Prosessual Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada bütün növ məhkəmə icraatları digər dillərdə aparıla bilər.

11.6. Azərbaycan Respublikasında inzibati xətlər üzrə icraat dövlət dilində aparılır. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətlər Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada inzibati xətlər üzrə icraat digər dillərdə aparıla bilər.

Maddə 12. Dövlət dilinin beynəlxalq yazışmalarda işlənməsi

12.1. Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq yazışmaları dövlət dilində aparılır. Belə yazışmalar zəruri hallarda dövlət dili ilə yanaşı, müvafiq xarici dillərdən birində də aparıla bilər.

12.2. Azərbaycan Respublikasının ikitərəfli beynəlxalq müqavilələri dövlət dilində, çoxtərəfli beynəlxalq müqavilələr isə müqavilə bağlayan tərəflərin razılığı ilə müəyyən edilən dildə (dillərdə) tərtib olunmalıdır.

12.3. Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr (sazişlər və s.) və qoşulduğu beynəlxalq konvensiyalar (protokollar və s.) dövlət dilində nəşr edilməlidir.

Maddə 13. Dövlət dilinin normaları

13.1. Azərbaycan dilinin orfoqrafiya və orfoepiya normaları müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təsdiq edilir. Hüquqi, fiziki və vəzifəli şəxslər həmin normalara əməl etməlidirlər.

13.2. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı 5 ildə bir dəfədən az olmayaraq yazı dili normalarını təsbit edən lüğətin (orfoqrafiya lüğətinin) nəşr olunmasını təmin edir.

Maddə 14. Dövlət dilinin əlifbası

Azərbaycan Respublikasının dövlət dilinin əlifbası latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasıdır.

Maddə 15. Dövlət dilinin nəşriyyat işində işlənməsi

15.1. Dövlət dilinin nəşriyyat işində işlənməsi Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə əsasən həyata keçirilir.

15.2. Azərbaycan Respublikasında dövlət dilində nəşr olunan çap məhsulları latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasında buraxılmalıdır.

15.3. Azərbaycan yazı mədəniyyətinin tarixində mühüm rol oynamış ərəb və kiril əlifbalarından xüsusi hallarda (lüğətlərdə, elmi nəşrlərdə ədəbiyyat göstəricisi və s.) istifadə edilə bilər.

Maddə 16. Dövlət dilinin vətəndaşların şəxsiyyətini təsdiq edən rəsmi və vahid nümunəli sənədlərdə işlədilməsi

16.1. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının doğum və nikah haqqında şəhadətnamələri, şəxsiyyət vəsiqəsi, əmək kitabçası, hərbi bileti və yalnız ölkə daxilində etibarlı sayılan digər rəsmi və vahid nümunəli sənədlər dövlət dilində tərtib edilir.

16.2. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının pasport və təhsil haqqında sənədləri, zəruri hallarda digər sənədləri dövlət dili ilə yanaşı, xarici dillərdə də tərtib edilir.

Maddə 17. Dövlət dilinin dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanlarının, hüquqi şəxslərin, onların nümayəndəliklərinin və filiallarının, idarələrin adında işlədilməsi

Azərbaycan Respublikasının dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanlarının, hüquqi şəxslərin, onların nümayəndəliklərinin və filiallarının, idarələrin adları Azərbaycan dilinin normalarına uyğun olaraq yazılır. Göstərilən təsisatların adını əks etdirən lövhələr, blanklar, möhürlər və kargüzarlıqla bağlı rəsmi xarakterli bütün digər ləvazimatlar dövlət dilində tərtib edilir.

Maddə 18. Dövlət dilinin qorunması və inkişafı

18.1. Azərbaycan Respublikasında dövlət dilinə qarşı gizli, yaxud açıq təbliğat aparmaq, bu dilin işlənməsinə müqavimət göstərmək, onun tarixən müəyyən olmuş hüquqlarını məhdudlaşdırmağa cəhd etmək qadağandır.

18.2. Azərbaycan Respublikasının ərazisindəki bütün kütləvi informasiya vasitələri (mətbuat, televiziya, radio və s.), kitab nəşri və digər nəşriyyat işi ilə məşğul olan qurumlar Azərbaycan dilinin normalarına riayət olunmasını təmin etməlidirlər.

III Fəsil

Yekun müddəaları

Maddə 19. Qanunun pozulmasına görə məsuliyyət

Bu qanunu pozan hüquqi, fiziki və vəzifəli şəxslər Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş qaydada məsuliyyət daşıyırlar.

Maddə 20. Qanunun qüvvəyə minməsi

20.1. Bu qanun dərc olunduğu gündən qüvvəyə minir.

20.2. Bu qanun qüvvəyə mindiyi gündən “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Azərbaycan Respublikasının 22 dekabr 1992-ci il tarixli 413 nömrəli qanunu qüvvədən düşmüş hesab edilir.

Heydər Əliyev,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti,
Bakı şəhəri, 30 sentyabr 2002-ci il

**“AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA DÖVLƏT DİLİ
HAQQINDA” AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
QANUNUNUN TƏTBİQ EDİLMƏSİ BARƏDƏ
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN
FƏRMANI**

“Azərbaycan Respublikasında Dövlət dili haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun qüvvəyə minməsi ilə əlaqədar həmin qanunun tətbiq edilməsini təmin etmək məqsədilə qərara alıram:

1. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə tapşırılsın ki, bir ay müddətində:

- qüvvədə olan qanunvericilik aktlarının “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa uyğunlaşdırılması barədə təkliflərini hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının prezidentinə təqdim etsin;

- Nazirlər Kabinetinin və müvafiq mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ hüquqi aktlarının həmin qanuna uyğunlaşdırılmasını təmin etsin və bu barədə Azərbaycan Respublikasının prezidentinə məlumat versin;

- həmin qanunun pozulmasına görə məsuliyyət növlərini müəyyən edən qanunvericilik aktlarının layihəsini hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının prezidentinə təqdim etsin;

- həmin qanunun 4.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş “müvafiq icra hakimiyyəti orqanları”nın səlahiyyətlərini həyata keçirən icra hakimiyyəti orqanlarına dair təkliflərini Azərbaycan Respublikasının prezidentinə təqdim etsin;

- həmin qanunun 9-cu və 10.1-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş müvafiq qurumun səlahiyyətlərini həyata keçirən orqana dair təkliflərini Azərbaycan Respublikasının prezidentinə təqdim etsin;

- “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunundan irəli gələn məsələləri öz səlahiyyətləri daxilində həll etsin.

2. Müəyyən edilsin ki, “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 1.5-ci, 13.1-ci və 13.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş “müvafiq icra hakimiyyəti orqanları”nın səlahiyyətlərini Azərbaycan Respublikasının Dil Komissiyası həyata keçirir.

3. Bu Fərman dərc olunduğu gündən qüvvəyə minir.

Heydər Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 02 yanvar 2003-cü il

MÖVZU ÜZRƏ ÇAP OLUNMUŞ ƏSƏRLƏRİN BİBLİOQRAFIYASI

KİTABLAR

1989

1. Xudiyev N. Azərbaycan ədəbi dilinin sovet dövrü.
– B.: Maarif. – 1989. – 402 s.

1991

**2. Xudiyev N. Azərbaycan ədəbi dilinin təşəkkülü:
Dərs vəsaiti.** – B.: N.Tusi adına ADPU-nun nəşri, 1991. – 151 s.

1995

**3. Cəfərov N. Azərbaycan türkcəsinin milliləşməsi
tarixi.** – B., 1995. – S.27-30.

1997

4. Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir. C.1. – B., 1997.
– S.9.

5. Əliyev Heydər. Müstəqillik yolu: Seçilmiş fikirlər /
Bur. məs. R.Mehdiyev, tərt. ed. Ş.Əsgərov, S.Xəlilov, red.:
Ə.Həsənov. – B.: Azərbaycan Universiteti nəşriyyatı, 1997. –
136 s.

6. Xudiyev N. Heydər Əliyev və Azərbaycan dili. – B.,
1997. – 281 s.

7. Yusifov M. Dahi şəxsiyyətin nitq fenomenliyi. – B., 1997. – 144 s.

1998

8. Heydər Əliyev dil haqqında və Heydər Əliyevin dili / Elmi red. B.Nəbiyev. – B.: Elm, 1998. –196 s.

9. Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı / Red.: B.Nəbiyev. – B.: Elm, 1998. – 178 s.

1999

10. Əliyev H. Ədəbiyyatın yüksək borcu və amalı (Nitqlər, məruzələr, çıxışlar). – B.: “Ozan”, 1999. – 496 s.

2002

11. Azərbaycançılıq-birliyimizin əsasıdır: 2001-ci il noyabrın 9-10-da Bakıda keçirilmiş Dünya azərbaycanlılarının I Qurultayında və “Gülüstan” sarayındakı rəsmi qəbulda Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi. – B.: Azərbaycan nəşriyyatı, 2002. – 34 s.

12. Balayev X. Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi təşəkkülü tarixindən (XVI-XX əsrlər) / Elmi red.: Y.Mahmudov. – B.: “Elm və Həyat”, 2002. – 199 s.

13. Dünya azərbaycanlılarının I Qurultayı: Bakı şəhəri, 9-10 noyabr.–2001-ci il / bur.məs.: R.Ə.Mehdiyev; tərt. ed.: Ə.M.Həsənov. – B.: Azərbaycan nəşriyyatı. – 2002. – 351 s.

2003

14. Əliyev V. Heydər Əliyevin dil siyasəti / Elmi red.: N.Cəfərov. – B.: Nurlan, 2003. – 100 s.

15. Heydər Əliyev: Biblioqrafik məlumat kitabı / Tərt. edənlər: A.A.Xələfov, S.A. Sadıqova; Red. və ön sözün müəllifi A.M.Məhərrəmov. – B.: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2003. – 434 s.

16. Гейдар Алиев: Библиографический справочник / Составители: А.А. Халафов, С.А.Садыгова / Ред. и автор вступ. слова: А.М. Маггеррамов. – Б.: Издательство Бакинского Университета, 2003. – 451 с.

17. Haydar Aliyev: Bibliographic reference book / Completed by A.A. Khalaphov, S.A.Sadigova / Editor and preface by A.M.Maharramov. – B.: Baku University Press. – 2003. – 455 p.

2004

18. Məhərrəmçizi A. Dil quruculuğunun yeni mərhələsi: Söz yaradıcılığı / Elmi red.: A.Axundov (təkmilləşdirilmiş II nəşri).– B.: Azərbaycan.– 2004.–102 s.

2005

19. Cəfərov N. Azərbaycanşünaslığın əsasları / Elmi red.: H.İmanov; rəyçilər: T.Bünyadov, T.Hacıyev. – B.: Pedaqogika. – 2005. – 256 s.

2006

20. Dünya azərbaycanlılarının II Qurultayı: Bakı şəhəri, 16 mart 2006-cı il / Xarici ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılarla iş üzrə Dövlət Komitəsi / tərt. ed.: N.Qurbanov, R.Hüseynov, E.Mirələm; bur. məs.: N.İbrahimov. – B.: Çarşıoğlu, 2006. – 192 s.

2007

21. Cəfərov N. Heydər Əliyev / Elmi red.: Osman Musayev; red.: S.Nəzərli. – B.: Az AtaM, 2007. – 53 s.

2008

22. Əhmədova S. Heydər Əliyevin dil siyasəti / Elmi red.: N.Cəfərov. – Azərbaycanda Atatürk Mərkəzi. – B.: MBM, 2008. – 95 s.

23. Əliyev H. Deyilən söz yadigardır / Red. N.Cəfərov, tərtibçilər: E.Zal Qaraxanlı, S.Babullaoglu. – B.: Azərbaycanda Atatürk Mərkəzi, 2008. – 32 s.

24. Görkəmli adamların həyatı / Əsası 1890-cı ildə F.Pavlenkov tərəfindən qoyulmuş və 1933-cü ildən M.Qorki tərəfindən davam etdirilmişdir: 1205 (1005). V.İ.Andriyanov, H.F.Mirələmov. Heydər Əliyev. – B.: Nurlan. – 2008. – 623 s. (Rus dilində ikinci nəşrindən tərcümə).

2009

25. Əhmədova S. Heydər Əliyevin dil siyasəti: Rəsmi sənədlər / Tərt. ed.: S.Əhmədova; Elmi red. N.Cəfərov. – B.: Şirvanəşr, 2009. – 135 s.

26. Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir. Cild 26 / Bur. məs. akad. R.Mehdiyev. – B.: Azərnəşr, 2009. – 510 s.

27. Seyidov Y. Əsərləri. 15 cildə: C.5. Heydər Əliyev və demokratiyanın şərəfli yolu / Red.: N.Cəfərov. – B.: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2009. – 536 s.

2010

28. Əhmədova S. Heydər Əliyevin dil siyasəti: Monoqrafiya. – B.: İncə, 2010. – 212 s.

2011

29. Əfəndiyev T. Heydər Əliyev və milli-mənəvi dəyərlərimiz. – B.: Zərdabi Ltd. – 2011. – 260 s.

DÖVRİ MƏTBUATDA DƏRC OLUNMUŞ ƏSƏRLƏR

1952

30. Cəfər M. Azərbaycan ədəbi dilinin bəzi məsələləri haqqında // Təbliğatçı. – 1952. – №2. – fevral. – S.56.

1978

31. Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası Konstitusiyasının (əsas Qanunun) layihəsi və onun ümumxalq müzakirəsinin yekunları haqqında / Sov. İKP MK Siyasi Bürosu üzvlüyünə namizəd, Azərbaycan KP MK-nın birinci

katibi, Azərbaycan SSR Konstitusiyasının layihəsini hazırlayan komissiyanın sədri H.Ə.Əliyev yoldaşın məruzəsi // Kommunist. – 1978. – 21 aprel. – S.2, 3, 4.

1982

32. Abdullayev Ə. Dilçiliyin inkişaf yolları // Ədəbiyyat və incəsənət. – 1982. – 24 dekabr.

1992

33. Piriye V. “Azərbaycan” istilahı nə vaxtdan bəlidir // Ədəbiyyat qəzeti. – 1992. – 17 iyul.

1995

34. Piriye V. Bir daha “Azərbaycan dili” istilahı barədə // Azadlıq qəzeti. – 1995. -13 may. – S.8.

35. Dövlət dili milli mənəvi sərvətimizdir / Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiya layihəsini hazırlayan komissiyanın noyabrın 2-də keçirilmiş iclasından // Azərbaycan. – 1995. – 10 noyabr. – S.3,4.

1996

36. Dahi Füzulinin yubileyi ədəbiyyatımızın, mədəniyyətimizin bayramıdır / Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin sədrliyi ilə Məhəmməd Füzulinin yubileyi üzrə Dövlət Komissiyasının növbəti iclası // Azərbaycan. – 1996. – 25 iyul. – S.1.

37. Mehdiyev R. Elimizin və dilimizin xilaskarı (Heydər Əliyevin dövlət dilini inkişaf etdirmək üçün dövlətçilik

təfəkküründən bəhs olunur) //Azərbaycan. – 1996. – 19 sentyabr.

1997

38. Mədəniyyətə, ədəbiyyata qayğı həmişə lazımdır: Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev ədəbiyyatımızın yaşlı nəslinin nümayəndələri ilə görüşmüşdür // Azərbaycan. – 1997. – 30 oktyabr. – S.1.

39. Ədəbiyyatımızın nəsilləri arasında layiqli varislik olmalıdır: Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin ədəbiyyatımızın gənc nəslinin nümayəndələri ilə görüşü // Azərbaycan. – 1997. – 31 oktyabr. – S.1,2,3,4.

40. Bizim ədəbiyyatımız, mədəniyyətimiz xalqımızın milli sərvətidir və intellektual mülkiyyətidir: Respublika Prezidenti Heydər Əliyevin Azərbaycan Yazıçılarının X Qurultayında nitqi // Azərbaycan. – 1997. – 5 noyabr. – S.1,2,3.

41. Quliyev V. “Azərbaycan dili bizi birləşdirəcəkdir” / professor Nizami Xudiyevin “Heydər Əliyev və Azərbaycan dili” kitabı haqqında düşüncələr // Azərbaycan. – 1997. – 11 dekabr. – S.1.

42. Ana dilimizə böyük qayğı və diqqəti əks etdirən qiymətli əsər / Azərbaycan // Azərbaycan. – 1997. – 19 dekabr. – S.1.

1998

43. Seyidov Y. Dilimizin böyük havadarı / Heydər Əliyevin milli dillə əlaqədar yorulmaz fəaliyyətindən bəhs edir // Bakı Universitetinin xəbərləri. – 1998. – № 1.

44. Seyidov Y. Milli dilə dövlət qayğısı // “Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi” jurnalı. – 1998. – № 3.

2000

45. Seyidov Y. Heydər Əliyev rəsmi səviyyədə ilk dəfə Azərbaycan dilində çıxışı ADU-da (BDU) etdi / Müsahibəni apardı V.Rzayeva // Yeni Azərbaycan. – 2000. – 28 yanvar.

2001

46. Xəlilov B. Azərbaycan dili milli varlığımızdır // Dirçəliş – XXI əsr. – № 43,44,45,46. – B., 2001.

47. Xudiyev N. Heydər Əliyev və Azərbaycan dili // Dirçəliş – XXI əsr. – 2001. – № 40. – iyun. – S.34-39.

48. Seyidov Y. Azərbaycan dilinə dövlət qayğısının yeni təzahürü // Dirçəliş – XXI əsr. – 2001. - № 40. – iyun. – S.40-45.

49. Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı (Heydər Əliyev; Azərbaycan Respublikasının Prezidenti; Bakı şəhəri; 18 iyun 2001-ci il) // Dirçəliş – XXI əsr. – 2001. – № 40. – iyun. – S.3-10.

50. Mehdiyev R. Azərbaycanca müstəqil dövlət quruculuğu təcrübəsi: uğurlar, problemlər və perspektivlər // Dirçəliş–XXI əsr. – 2001. – № 40.– iyun.– S.12-33.

51. Cəfərzadə Ə. Hər bir vətəndaş öz dilini qorumağıdır // Azərbaycan. – 2001. – 3 iyul.

52. Cəfərov N. Azərbaycan dövlətinin dili yaxud Azərbaycan Prezidentinin dil siyasəti // Azərbaycan. – 2001. – 18 avqust.

53. Xəlilov B. Azərbaycan dili milli varlığımızdır (I məqalə) // Dirçəliş – XXI əsr. – 2001. – № 43. – sentyabr. – S.96-101.

54. Azərbaycan dövləti bundan sonra da yaşayacaq və müstəqilliyimiz əbədi, daimi olacaqdır / Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi // Dirçəliş – XXI əsr. – 2001. - № 44. – oktyabr. – S.3-22.

55. Xəlilov B. Azərbaycan dili milli varlığımızdır (II məqalə) // Dirçəliş – XXI əsr. – 2001. – № 44. – oktyabr. – S.102-112.

56. Xudiyev N. Dahi xilaskar // Dirçəliş – XXI əsr. – 2001. - № 44. – oktyabr. – S.30-44.

57. Dünya azərbaycanlılarının I Qurultayının qətnəməsi: Bakı şəhəri, 10 noyabr 2001-ci il // Dirçəliş – XXI əsr. – 2001. - № 45. – noyabr. – S.18-21.

58. Dünya azərbaycanlılarının I Qurultayı nümayəndələrinin bütün Dünya azərbaycanlılarına müraciəti (Bakı şəhəri, 10 noyabr 2001-ci il) // Dirçəliş – XXI əsr. – 2001. - № 45. – noyabr. – S.26-30.

59. Dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyinin möhkəmləndirilməsində çox mühüm tarixi mərhələ: Dünya azərbaycanlılarının I Qurultayında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi // Dirçəliş – XXI əsr. – 2001. - № 45. – noyabr. – S.5-16.

60. Kərimov M., Mustafayev R. Azərbaycançılıq fəlsəfəsinə dair // Dirçəliş – XXI əsr. – 2001. – № 45. – noyabr. – S.106-119.

61. Məmmədov M. Ana dili və nitq mədəniyyəti məsələləri // Dirçəliş – XXI əsr. – 2001. - № 45. – noyabr. – S.150-160.

62. Xəlilov B. Azərbaycan dili milli varlığımızdır (III məqalə) // Dirçəliş–XXI əsr. – 2001. - № 46. – dekabr.

63. Xəlilov S. Dil və dövlətçilik / Müstəqil Azərbaycan Respublikasının gələcəyi üçün ən əsas vasitələrdən biri ana dilimizin, dövlət dilimizin inkişaf etdirilməsində möhtərəm Heydər Əliyevin fəaliyyətindən bəhs olunur // Azərbaycan. – 2001. – 2 fevral. – S.5.

64. Axundov A. Ana dilimiz yüksəliş yollarında / 21 fevral Beynəlxalq Ana dili günüdür // Azərbaycan. – 2001. – 20 fevral. – S.5.

65. Xəlilov S. Dil və dövlətçilik // Azərbaycan. – 2001. – 21 fevral. – S.5.

66. Ana dili göz bəbəyimizdir, onu qorumalıyıq / “Azərbaycan” qəzetinin keçirdiyi “Dəyirmi stol”da dilçi alimlərdən N.Cəfərov, T.Hacıyev, Y.Seyidov, A.Qurbanov iştirak edirdilər / Qələmə aldı F.Xəlilzadə, Əntiqə Qonaq // Azərbaycan. – 2001. –19 mart. – S.5.

67. Vəfa Z. Dildən dilə peyvənd vurulmaz // Azərbaycan. – 2001. – 8 may. – S.6.

68. Azərbaycan dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin fərmanı // Respublika. – 2001. -19 iyun.

69. Seyidov Y. Azərbaycan dilinə Dövlət qayğısının yeni təzahürü // Azərbaycan. – 2001. – 23 iyun. – S.5.

70. Vəfa Z. Dilimiz milli varlığımızın təsdiqidir // Azərbaycan. – 2001. – 24 iyun. – S.6.

71. Sadıqov B. Dilimizə qayıdış: Deputat sözü // Azərbaycan. – 2001. – 29 iyun. – S.4.

72. Cəfərzadə Ə. Hər bir vətəndaş öz dilini qorumalıdır // Azərbaycan. – 2001. – 3 iyul.

73. Həmidov H. Dünya azərbaycanlılarının birinci Qurultayının keçirilməsi müstəqilliyimizin təntənəsidir: Millətin birliyi naminə // Azərbaycan. – 2001. – 3 iyul. – S.3.

74. Bağırov M. Dövlətçilik dəyərlərimizə hörmət və ehtiram əsas şərtidir / Dünya azərbaycanlılarının I qurultayı qarşısında // Azərbaycan. – 2001. – 8 iyul. – S.5.

75. Aydınoğlu T. Özümüz, sözümüz, izimiz: I-Dilimizin özəlliyi-gözəlliyi / Dilimiz-diriliyimiz // Xalq qəzeti. – 2001. – 12 iyul. – S.5.

76. Aydınoğlu T. Özümüz, sözümüz, izimiz: II-Ax, yazıq Ana dili! / Dilimiz-diriliyimiz // Xalq qəzeti. – 2001. – 14 iyul. – S.3.

77. Dilimizin xilaskarı (Heydər Əliyev haqqında): professor Bəxtiyar Əkbərovla müsahibəni apardı Z.Quliyeva // Azərbaycan. – 2001. – 14 iyul. – S.4.

78. Əliyev V. Mənəvi sərvətimizə dövlət qayğısı // Azərbaycan. – 2001. – 15 iyul. – S.5.

79. Seyidov T. Ana dilimizi qorumağa borcluyuq! // Azərbaycan. – 2001. – 26 iyul. – S.5.

80. Dilimizi sevərək qrafikamızı da qorumalıyıq. Sumqayıt Dövlət Sənaye Universitetinin rektoru, professoru Nadir Qəhrəmanov / Müsahibəni apardı: F.Xəlilzadə // Azərbaycan. – 2001. – 27 iyul. – S.6.

81. Seyidov Y. Həyatın, zamanın tələbi: Prezidentin fərmanı işığında // Vətən səsi qəzeti. – 2001. – 28 iyul.

82. Hacıyev N. Ana dilimizi – milli varlığımızı qorumalıyıq // Azərbaycan. – 2001. – 1 avqust. – S.4.

83. Nəsibli L. Dilimizin inkişafında yeni mərhələnin başlanğıcı // Xalq qəzeti. – 2001. – 1 avqust. – S.2.

84. Ana dilimizi qorumalıyıq / Azərbaycan // Azərbaycan. – 2001. – 2 avqust. – S.4.

85. Əliyeva N. Ana dili-xalqın yaddaş xəzinəsi // Azərbaycan. – 2001. – 3 avqust. – S.1, 3.

86. Azərbaycan dilinə həsr olunmuşdur // Azərbaycan. – 2001. – 4 avqust.

87. Həbibəoğlu V. Heydər Əliyev və Azərbaycanda milli siyasət // Yeni Azərbaycan. – 2001. – 8 avqust. – S.7.

88. Əliyeva İ. Dil xalqın mənəvi sərvətidir // Azərbaycan. – 2001. – 8 avqust. – S.4.

89. Azərbaycan dilinə həsr olunmuşdur / AzərTac // Xalq qəzeti. – 2001. – 8 avqust.

90. Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında / Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı: Heydər Əliyev, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti; Bakı şəhəri, 9 avqust 2001-ci il // Azərbaycan. – 2001. – 10 avqust. – S.1.

91. Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında / Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı: Heydər Əliyev, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti; Bakı şəhəri, 09 avqust 2001-ci il // Yeni Azərbaycan. – 2001. – 10 avqust. – S.2.

92. İsmayılova Ş. Prezidentin fərmanı mənəvi-ideoloji hadisədir. Nizami Cəfərov: Bu əlifba üzərində biz mədəniyyətimizi inkişaf etdirəcəyik // Yeni Azərbaycan. – 2001. – 11 avqust. – S.2.

93. Vəfa Z. Əlifba sahəsində yeni uğurlu addım // Azərbaycan. – 2001. – 17 avqust. – S.4.

94. Cəfərov N. Azərbaycan dövlətçiliyinin dili, yaxud Azərbaycan Prezidentinin dil siyasəti // Azərbaycan. – 2001. – 18 avqust.

95. Əsədova T. Dil dövlətdən qayğı, ziyalılardan diqqət, xalqdan məhəbbət umur. Dövlətin qayğısı və ziyalıların diqqəti var, xalqın məhəbbətini isə biz müəllimlər yaratmalıyıq // Xalq qəzeti. – 2001. – 18 avqust.

96. Quliyeva Z. Əlifba dili yaşadan, onu gələcəyə aparan əsas vasitədir // Azərbaycan. – 2001. – 19 avqust. – S.5.

97. Akkan Suver. Ərəb və kiril əlifbalarından qurtuluş // Azərbaycan. – 2001. – 21 avqust. – S.3.

98. Milli mənəvi dəyərləri qorumaq hər birimizin vətəndaşlıq borcudur. ADU-nun elmi işlər üzrə prorektoru, filologiya elmləri doktoru Zeydulla Ağayevlə müsahibəni Ə.Bədəlov apardı // Azərbaycan. – 2001. – 21 avqust. – S.3.

99. Bayramlı N. Ana dilini qorumaq milləti və dövləti qorumaq deməkdir /Azərbaycan Universitetində “Dilimiz, mənəviyyatımız, milli varlığımız” mövzusunda dəyirmi masa keçirildi // Yeni Azərbaycan. – 2001. – 25 avqust. – S.2.

100. Dil insan intellektinin göstəricisidir: Azərbaycan Respublikası Apellyasiya Məhkəməsinin hakimi M.Zeynalov-la müsahibəni apardı: T.İsayev // Azərbaycan. – 2001. – 29 avqust. – S.4.

101. Quliyeva Z. Filoloqların öhdəsinə məsul vəzifə düşür // Azərbaycan. – 2001. – 29 avqust. – S.3.

102. Abdullayev E. Dövlət dili və konstitusiyaya təcrübəsi // Azərbaycan. – 2001. – 6 sentyabr. – S.5.

103. Qarabağlı S. Üzeyir Hacıbəyov və ana dili // Xalq qəzeti. – 2001. – 18 sentyabr. – S.3.

104. Vəliyev A. Dilimizin saflığını qorumaq hamımızın borcudur // Azərbaycan. – 2001. – 22 sentyabr. – S.5.

105. Latin əlifbasına keçmək tarixi qərardır / A.Pənahova ilə müsahibəni apardı: Ə.Əjdəroğlu // Azərbaycan. – 2001. – 6 oktyabr. – S.4.

106. Əliyev T. Dil xalqın varlığının təsdiqidir // Azərbaycan. – 2001. – 3 noyabr. – S.5.

107. Vəfa Z. Dünya azərbaycanlılarının vahid vətəni – Azərbaycan // Azərbaycan. – 2001. – 3 noyabr. – S.3.

108. Dünya azərbaycanlılarının I Qurultayının qətnəməsi // Azərbaycan. – 2001. – 11 noyabr. – S.4.

109. Dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyinin möhkəmləndirilməsində çox mühüm tarixi mərhələ: Dünya

azərbaycanlılarının I Qurultayında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi // Azərbaycan. – 2001. – 11 noyabr. – S.1,2.

110. Ağdaşlı S. “Heydər Əliyev və Azərbaycan dili” kitabı İranda / N.Xudiyevin eyni adlı kitabı haqqında // Azərbaycan. – 2001. – 29 noyabr. – S.4.

111. Vəfa Z. Dil ürəyin güzgüsüdür // Azərbaycan. – 2001. – 26 dekabr. – S.6.

2002

112. Seyidov Y. İctimai-siyasi həyatımızda böyük hadisə / Heydər Əliyevin ana dili siyasəti; Azərbaycan dili haqqında fərman və göstərişlərinə həsr olunmuşdur // “Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi” jurnalı. – 2002. – №3.

113. Məmmədli N. 19 iyul 1991-ci il: Heydər Əliyev Sov. İKP-yə protest etdi / 1990-cı ilin yanvarında Mərkəzin və Azərbaycan KP-nin siyasi rəhbərliyi altında Azərbaycan xalqına qarşı edilmiş hərbi təcavüzdən sonra məndə Sov. İKP sıralarından çıxmaq fikri yarandı // Yeni Azərbaycan. – 2002. – 19 iyul. – S.3.

2003

114. Seyidov Y. Heydər Əliyev Azərbaycan dilini Azərbaycana qaytardı / Respublika prezidenti dövlət dilinin inkişafına və möhkəmlənməsinə vacib strateji məsələ kimi baxır // Azərbaycan. – 2003. – 5 yanvar. – S.2.

115. Mahmudov M. Ana dilinin inkişafına böyük qayğı // Respublika. – 2003. – 8 yanvar. – S.4.

116. Hacıyev T. Dövlət dilinin işlənməsində istisna olmayacaq / Ana dilinin inkişafına böyük qayğı // Respublika. – 2003. – 9 yanvar. –S.3.

117. Məmmədov İ. Dövlət dilinə ardıcıl qayğı / Ana dilinin inkişafına qayğı // Respublika. – 2003. – 9 yanvar. –S.3.

118. Əliyev V. Heydər Əliyevin Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafında rolu // Respublika. – 2003. – 11 yanvar. –S.3.

119. Əliyev V. Heydər Əliyevin Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafında rolu // Respublika. – 2003. – 12 yanvar. –S.4.

120. Əliyev V. Heydər Əliyevin Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafında rolu // Respublika. – 2003. – 14 yanvar. –S.4.

121. Sultanqızı S. Dilimiz varlığımızdır // Respublika. – 2003. – 15 yanvar. –S.4.

122. Seyidəliyev N. Dilimizi qoruyaq // Respublika. – 2003. – 17 yanvar. –S.4.

123. Sadıqova S. Ana dilimizə qayğı // Respublika. – 2003. – 22 yanvar. –S.6.

124. Axundov A. Azərbaycan dili xalqımızın ən qiymətli mənəvi sərvətidir // Xalq qəzeti.–2003. – 4 fevral.

125. Seyidov Y. Dövlət dili haqqında Qanun // Respublika. – 2003. – 4 fevral.

126. Seyidov Y. Dövlət dili haqqında Qanun Heydər Əliyevin milli dövlətçilik siyasətinin tərkib hissəsi kimi // “Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi” jurnalı. – 2003. – №1; Respublika qəzeti. – 2003. – 4 fevral.

127. Müştərək dil, mədəniyyət və mənəvi dəyərlər türkdilli xalqları bir-biri ilə əsrlər boyu birləşdirmişdir / Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev Türkoş Təşkilatının üzvü olan ölkələrin mədəniyyət nazirləri Daimi Şurasının XIX toplantısının iştirakçılarını qəbul etmişdir. AzərTac // Azərbaycan. – 2003. – 8 fevral. – S.1,2.

128. Əliyeva İ. Azərbaycan Prezidenti ana dilimizin inkişafına daim qayğı göstərir: BMT 21 fevralı Ana dili günü elan etmişdir // Azərbaycan. – 2003. – 21 fevral. – S.3.

129. Məhərrəmov R. Dilimizin xüsusiyyətlərini qoruyaq // Azərbaycan. – 2003. – 21 fevral. – S.3.

130. Xəlilov B. Dilçilik elminə yeni töhfə // Respublika. – 2003. – 15 mart. – S.2.

131. Məhərrəmov A. Bakı Dövlət Universiteti dünya şöhrətli məzunu ilə fəxr edəcəkdir / Heydər Əliyev haqqında // Azərbaycan. – 2003. – 18 aprel. – S.3.

132. Xudiyev N. Müdrilik zirvəsi (Heydər Əliyev haqqında) // Azərbaycan. – 2003. – 1 may. – S.2.

133. Abdullayeva H. Dilimizin inkişafına qayğı göstərmək hamının borcudur / “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Qanuna müvafiq olaraq ali və orta ixtisas məktəblərinə qəbul imtahanlarında Azərbaycan dili və ədəbiyyatına daha geniş yer ayrılmalıdır // Respublika. – 2003. – 8 may.

134. Qılıcov İ. Ömrünü Azərbaycana həsr edən fenomenal şəxsiyyət (Heydər Əliyev haqqında) // Azərbaycan. – 2003. – 13 may. – S.4.

135. Quliyev İ. Müstəqil dövlətçiliyin banisi (Heydər Əliyev haqqında) // Azərbaycan. – 2003. – 13 may. – S.4.

136. “Heydər Əliyevin dil siyasəti” / prof. V.Əliyevin eyni adlı kitabı haqqında /Azərbaycan // Azərbaycan. – 2003. – 17 may. – S.3.

137. Mehdiyev R. Əsl vətəndaş, böyük şəxsiyyət və qüdrətli lider haqqında bəzi düşüncələr // Azərbaycan. – 2003. – 7 iyun. – S.3,4,5,6.

138. Yusifova T. Dilimiz-diriliyimiz // Azərbaycan. – 2003. – 14 avqust. – S.3.

2004

139. Axundov A. Heydər Əliyevin Azərbaycan dilinə qayğısı qəhrəmanlığa bərabər xidmət idi / Dövlət və dil // Dirçəliş – XXI əsr. – 2004. – № 74-75. – S.42-52.

140. Xudiyev N. Heydər Əliyevin dil siyasətinin uğurları / Dövlət və dil // Dirçəliş – XXI əsr. – 2004. – № 74-75. – S. 52-61.

141. İsmayılova Ş. Mənim doğma dilim // Ulu körpü. – 2004. – 3 aprel. – S.3.

142. Bayramov Ə. Heydər Əliyevin xatirəsi əbədləşdirilir // Azərbaycan. – 2004. – 15 aprel. – S.5.

143. Əsədov B. Zamanın fəvqündə dayanan böyük şəxsiyyət /Azərbaycanın özü kimi əbədi: Heydər Əliyev haqqında // Azərbaycan. – 2004. – 15 aprel. – S.5.

144. Xəlilzadə F. Milli liderin ədəbiyyat tarixində yaşantısı / Ədəbiyyat ömrü yaşayan ədəbiyyət memarı” kitabı haqqında // Azərbaycan. – 2004. – 15 aprel. – S.5.

145. Nəbiyev T. Ümummilli liderimiz Azərbaycan dilinin qorunmasını bizə əmanət qoyub // Azərbaycan. – 2004. – 15 aprel. – S.5.

146. Mehdiyev R. Heydər Əliyevin siyasi portretinin cizgiləri // Azərbaycan. – 2004. – 24 aprel. – S.2.

2006

147. Folklor İnstitutunun yaradılması ulu öndərimiz Heydər Əliyevin milli-mənəvi dəyərlərə bağlılığının əyani təəcəssümü idi / Folklor İnstitutunun direktoru, filologiya elmləri doktoru H.İsmayılova ilə söhbəti yazdı S.Elmanoğlu //Azərbaycan. – 2006. – 12 yanvar. – S.5.

148. Nəbiyev A. Azərbaycanın zəngin tarixi, etnoqrafiyası, ədəbiyyatı var: Birinci ümumittifaq türkoloji qurultayın 80 illiyi // Azərbaycan. – 2006. –5 mart. – S.4.

149. Heydər Əliyevin müəllifi olduğu azərbaycançılıq ideologiyası dünya azərbaycanlılarının birliyini təmin edən təkml konsepsiyadır: Nizami Cəfərov: “II qurultay diasporumuzun fəaliyyətində ciddi nailiyyətlərə təkan verəcək” // Azərbaycan. – 2006. –15 mart. – S.5.

150. Həbibəoğlu V. Azərbaycan reallıqlarını dünyaya çatdırmaq diasporun fəaliyyətində əsas xətt olmalıdır // Azərbaycan. – 2006. –16 mart. – S.6.

151. Qurbanlı G. Ana dili uğrunda mübarizə // Azərbaycan. – 2006. –1 aprel. – S.6.

152. Cəfərli Y. Azərbaycan dilçiliyinə böyük töhfə / Məşədiyev Q., Seyidəliyev N. “İzahlı onomastik terminlər lüğəti” adlı kitabı haqqında // Azərbaycan. – 2006. – 19 aprel.

153. Əliyev H. Haqqa tapınan ucalıq: Ədalətli və hüquqi dövlət yaratmaq arzusu ulu öndərimiz Heydər Əliyevin siyasi fəaliyyətinin başlıca amalı idi / Azərbaycan // Azərbaycan. – 2006. – 5 may. – S.4.

154. “Heydər Əliyev və azərbaycançılıq” / AzərTac // Azərbaycan. – 2006. – 6 may. – S.6.

155. Akkan Suver. Türkün böyük oğlu (Heydər Əliyev haqqında) // Azərbaycan. – 2006. – 12 may. – S.5.

156. Məmmədov Y. Azərbaycançılıq ideologiyasının banisi (Heydər Əliyev haqqında) // Azərbaycan. – 2006. – 12 may. – S.5.

157. Kobzon İ.: “Mən Azərbaycan dilini təkcə ona görə öyrənərdim ki, bu dildə Heydər Əliyev danışmışdır // Azərbaycan. – 2006. – 14 may. – S.6.

158. “Heydər Əliyev və Azərbaycançılıq” // Azərbaycan. – 2006. – 20 may. – S.2.

159. Əliyeva N. Azərbaycançılıq ideologiyasının banisi // Azərbaycan. – 2006. – 18 iyun. – S.2.

160. Ümummilli lider Heydər Əliyev haqqında “Şəxsiyyət və zaman” kitabı Tehranda nəşr edilmişdir // Xalq qəzeti. – 2006. – 20 sentyabr.

161. Nadirov A. Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin əsərləri 25 dildə internetdə - www.aliyev-heritage.org. // Xalq qəzeti. – 2006. – 12 oktyabr. – S.6.

2007

162. Əliyeva İ. Ana dilinin qorunması dövlət siyasətinin mühüm istiqamətini təşkil edir / 1 avqust Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili Günüdür // Azərbaycan. – 2007. – 1 avqust. – S.5.

2008

163. Rüstəmli N. Ümummilli liderimizin xatirəsinə layiqli töhfə // Respublika. – 2008. – 30 aprel. – S.10.

164. Həsənov Ə. Heydər Əliyev dünya idarəetmə elminin korifeylərindəndir / Ümummilli lider kadrların seçilməsi,

yerləşdirilməsi və onlara qayğı göstərilməsində əvəzolunmaz dövlət başçısı idi // Azərbaycan. – 2008. – 8 may. – S.4.

165. Əhmədov H. Heydər Əliyev və milli təhsil quruculuğu / Azərbaycanın özü qədər əbədi // Azərbaycan. – 2008. – 9 may. – S.9.

166. Əliyeva J. Ömrünü xalqına həsr edən ulu şəxsiyyət / Azərbaycanın özü qədər əbədi // Azərbaycan. – 2008. – 9 may. – S.6.

167. Qarabağlı S. Əbədi ömür qazananlar / Azərbaycanın özü qədər əbədi // Azərbaycan. – 2008. – 9 may. – S.9.

168. Məhərrəmov A. Azərbaycanın milli intibahını təmin edən lider / Azərbaycanın özü qədər əbədi // Azərbaycan. – 2008. – 9 may. – S.7.

169. Rəcəbli A. Uğurun rəmzi / Azərbaycanın özü qədər əbədi // Azərbaycan. – 2008. – 9 may. – S.5.

170. Rəhimzadə A. Böyük insan / Azərbaycanın özü qədər əbədi // Azərbaycan. – 2008. – 9 may. – S.6.

2009

171. Aslanova R. Azərbaycanın dünyaya inteqrasiyası Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır // Azərbaycan. – 2009. – 9 may. – S.10.

172. Əhmədov Ə. Böyük yolun uğurlu davamı // Azərbaycan. – 2009. – 9 may. – S.4.

173. Ələsgərov M. Dövlətçilik ənənələrinin banisi // Azərbaycan. – 2009. – 9 may. – S.5.

174. Əsədov O. Milli parlamentarizm ənənələri yaratmış lider // Azərbaycan. – 2009. – 9 may. – S.3.

175. “Heydər Əliyev və Azərbaycan dili” sənədli telefilmində Y.Seyidovun çıxışı (1997) // Y.Seyidov. Əsərləri. 15 cilddə: C.5. – B.: Bakı Universiteti nəşriyyatı. – 2009. – S.178-181.

176. Məhərrəmov A. Təhsilin himayədarı (Heydər Əliyev) // Azərbaycan. – 2009. – 9 may. – S.9.

177. Xələfov A. Professor V.İ.Razumovskidən akademik A.Məhərrəmova qədər keçilmiş inkişaf və tərəqqi yolu / Bakı Dövlət Universiteti – 90 // Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya. – 2009. - №2. – S.28-47.

2010

178. İbrahimova P. Universitetdaxili “50+50” grant proqramı // Bakı Universiteti. – 2010. – 6 mart. – S.5.

179. Xəlilzadə F. Söz sərvətinin beşiyi / 1 Avqust Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili Günüdür // Azərbaycan. – 2010. – 1 avqust. – S.5.

180. Məhərrəmov A. Elmi əsaslara söykənən davamlı inkişaf strategiyasının müəllifi / Azərbaycanın özü kimi əbədi Heydər Əliyev haqqında // Azərbaycan. – 2010. – 11 dekabr. – S.3.

181.Sadıqlı A. Azərbaycan dilini yaşatmalıyıq // Bakı Universiteti. – 2010. – 29 dekabr. – S.5.

2011

182.Sadıqlı A. Ümummillî lider Heydər Əliyevin irsi Azərbaycan xalqına əvəzsiz töhfədir // ADU-nun elmi xəbərləri. – 2011. – № 2. – S.297-302.

183.Dadaşova İ. Tanrı qüdrəti / “21 fevral – Beynəlxalq ana dili günü” // Bakı Universiteti. – 2011. – 28 fevral. – S.8.

184.Mehdiyeva M. Universitətdaxili “50+50” grant proqramı // Bakı Universiteti.–2011.–18 aprel.– S.4.

185.Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının illik ümumi yığıncağı keçirilmişdir / Prezident İlham Əliyev yığıncaqda iştirak etmişdir: Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin giriş nitqi /AzərTac // Respublika. – 2011. – 27 aprel. – S.1,2,3,4.

186.Heydər Əliyevin irsi milli sərvətimizdir / T.Əfəndiyevin “Heydər Əliyev və milli-mənəvi dəyərlərimiz” kitabı haqqında // Respublika. – 2011. – 27 aprel. – S.6.

187.Qardaşlı A. Zirvələri fəth edən böyük azərbaycanlı (Heydər Əliyev haqqında) // Azərbaycanın sözü. – 2011. – 2 may. – S.2.

188.Dünya azərbaycanlılarının III qurultayında İlham Əliyevin nitqi / president.az. – 2011. – 5 iyul.

MÜƏLLİFLƏRİN ƏLİFBƏ GÖSTƏRİCİSİ

- Abdullayev E.** – 102
Abdullayev Ə. – 32
Abdullayeva H. – 133
Ağayev Z. – 98
Ağdaşlı S. – 110
Axundov A. – 64, 124, 139
Akkan Suver – 97, 155
Andriyanov V. – 24
Aslanova R. – 171
Aydınəđlu T. – 75, 76
Babullaəđlu S. – 23
Bađırov M. – 74
Balayev X. – 12
Bayramlı N. – 99
Bayramov Ə. – 142
Bədəlov Ə. – 99
Cəfər M. – 30
Cəfərli Y. – 152
Cəfərov N. – 3, 19, 21, 52, 66, 94, 149
Cəfərzadə Ə. – 51, 72
Dadaşova İ. – 183
Elmanəđlu S. – 145
Əhmədov Ə. – 172
Əfəndiyev T. – 29
Əhmədov H. – 165
Əhmədova S. – 22, 25, 28
Əjdərođlu Ə. – 106
Əkbərov B. – 77

Ələsgərov M. – 173
Əliyev H. – 4, 10, 11, 26, 31, 36, 38, 39, 40, 54, 59, 109, 111, 127
Əliyev İ. – 185, 188
Əliyev T. – 106
Əliyev V. – 14, 78, 118, 119, 120
Əliyeva İ. – 88, 128, 162
Əliyeva J. – 166
Əliyeva N. – 85, 159
Əsədov B. – 143
Əsədov O. – 174
Əsədova T. – 95
Əsgərov Ş. – 5
Hacıyev N. – 82
Hacıyev T. – 66, 116
Həbibəoğlu V. – 87, 150
Həmidov H. – 73
Həsənov Ə. – 13, 164
Hüseynov R. – 20
Xələfov A. – 15, 16, 17, 177
Xəlilov B. – 46, 53, 55, 62, 130
Xəlilov S. – 5, 63, 65
Xəlilova X. – 33
Xəlilzadə F. – 144, 179
Xudiyev N. – 1, 2, 6, 47, 56, 132, 140
İbrahimova P. – 178
İsayev T. – 101
İsmayılov H. – 147
İsmayılova Ş. – 141
Kərimov M. – 60
Kobzon İ. – 157
Qarabağlı S. – 103, 167

Qaraxanlı E. – 23
Qardaşlı A. – 187
Qəhrəmanov N. – 80
Qılıçov İ. – 134
Qonaq Ə. – 69
Quliyev İ. – 135
Quliyev V. – 41
Quliyeva F. – 34
Quliyeva Z. – 96, 101
Qurbanlı G. – 151
Qurbanov A. – 66
Qurbanov N. – 20
Mahmudov M. – 115
Mehdiyev R. – 37, 50, 137, 146
Mehdiyeva M. – 184
Məhərrəmçizi A. – 18
Məhərrəmov A. – 131, 168, 176, 180
Məhərrəmov R. – 129
Məmmədli N. – 113
Məmmədov İ. – 117
Məmmədov M. – 61
Məmmədov Y. – 156
Mənsimov S. – 27
Miraləm E. – 20
Mirələmov H. – 24
Mirzəyeva A. – 27
Mustafayev R. – 60
Nadirov A. – 161
Nəbiyev A. – 148
Nəbiyev B. – 8, 9
Nəbiyev T. – 145
Nəsibli L. – 83

Pənahova A. – 105
Piriyev V. – 33, 34
Rəcəbli A. – 169
Rəhimzadə A. – 170
Rüstəmli N. – 163
Sadıqlı A. – 181, 182
Sadıqov B. – 71
Sadıqova S. – 123
Sadıqova S.A. – 15, 16, 17
Seyidəliyev N. – 122
Seyidov T. – 79
Seyidov Y. – 27, 43, 44, 45, 48, 66, 81, 112, 114,
125, 126, 175
Sultanqızı S. – 121
Vəfa Z. – 67, 93, 107
Vəliyev A. – 104
Yusifov M. – 7
Yusifova T. – 138
Zeynalov M. – 100

Redaktor: Aygün Məhərrəmovə
Kompüter tərtibatı: Rəşad Sadıqov

***Китаб “Мүтәржим” Нәшрийят-Полиграфийа Мяркязиндә
сяцифляяниши вә чап олунмушдур.***

Çapa imzalanıb: 02.12.2011. Format: 60x84 1/16. Qarnitur: Times.
Ofset kağızı: əla növ. Həcmi: 11,25 s.ç.v. Tiraj:500. Sifariş №69.
Qiyməti müqavilə ilə.

“Mütərcim” Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi

Bakı, Rəsul Rza küç., 125

Tel./faks 596 21 44

e-mail: mutarjim@mail.ru

